

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА
ДЕПАРТАМАН ЗА ИНДУСТРИЈСКО ИНЖЕЊЕРСТВО И МЕНАѢМЕНТ

Никола Бањац

**МОДЕЛ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ
УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ
ПОДРУЧЈИМА У АП ВОЈВОДИНИ**

Докторска дисертација

Нови Сад, 2020. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ • ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА
21000 НОВИ САД, Трг Доситеја Обрадовића 6

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број, РБР:	
Идентификациони број, ИБР:	
Тип документације, ТД:	Монографска публикација
Тип записа, ТЗ:	Текстуални штампани материјал
Врста рада, ВР:	Докторска дисертација
Аутор, АУ:	Никола Бањац
Ментор, МН:	Др Радо Максимовић
Наслов рада, НР:	МОДЕЛ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА У АП ВОЈВОДИНИ
Језик публикације, ЈП:	Српски
Језик извода, ЈИ:	Српски/енглески
Земља публикавања, ЗП:	Република Србија
Уже географско подручје, УГП:	Аутономна покрајина Војводина
Година, ГО:	2020.
Издавач, ИЗ:	Ауторски репринт
Место и адреса, МА:	Трг Доситеја Обрадовића бр. 7, Нови Сад
Физички опис рада, ФО: (поглавља/страница/цитата/табела/слика/графика/прилога)	11/228/191/39/51/0/1
Научна област, НО:	Индустријско инжењерство и инжењерски менаџмент
Научна дисциплина, НД:	Инжењерски менаџмент
Предметна одредница/Кључне речи, ПО:	Заштита природе, Заштићена подручја, Управљање заштићеним подручјима, Процена ефективности управљања, Одређивање перформанси
УДК	
Чува се, ЧУ:	Библиотека Факултета техничких наука у Новом Саду
Важна напомена, ВН:	-
Извод, ИЗ:	Основни циљ истраживања у овој докторској дисертацији је развој модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији, на примеру АП Војводине, заснован на карактеристикама тих подручја и њихових управљача, законским прописима и препорукама међународних организација из ове области. У истраживању су анализирани: литературни извори везани за правни аспект заштите природе и заштићених подручја и прилази управљању заштићеним подручјима. Емпиријски део истраживања је извршен на узорку који чине заштићена подручја већа од 100 ha, у АП Војводини. Применом одговарајуће методологије анализирани су карактеристике заштићених подручја и управљача, са фокусом на карактеристике које одређују ефективност управљања тим подручјима. Истраживање је омогућило развој специфичног модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима. Провера развијеног модела, на истраживаном узорку, показала је функционалност и примењивост у општем смислу, односно за потребе система заштите природе Републике Србије.
Датум прихватања теме, ДП:	30. 01. 2020.
Датум одбране, ДО:	
Чланови комисије, КО:	Председник: Др Илија Ћосић, проф. емеритус, Факултет техничких наука, Нови Сад
	Члан: Др Весна Николић Јокановић, доцент, Шумарски факултет, Београд
	Члан: Др Здравко Тешић, ред. проф., Факултет техничких наука, Нови Сад
	Члан: Др Јелена Иветић, доцент, Факултет техничких наука, Нови Сад
	Члан, ментор: Др Радо Максимовић, ред. проф., Факултет техничких наука, Нови Сад

Образац Q2.NA.06-05 - Издање 1

	UNIVERSITY OF NOVI SAD • FACULTY OF TECHNICAL SCIENCES 21000 NOVI SAD, Trg Dositeja Obradovića 6	
	KEY WORDS DOCUMENTATION	

Accession number, ANO :												
Identification number, INO :												
Document type, DT :	Monographic publication											
Type of record, TR :	Textual material, printed											
Contents code, CC :	Doctorate dissertation											
Author, AU :	Nikola Banjac											
Mentor, MN :	Prof. Rado Maksimović, PhD											
Title, TI :	THE MODEL OF THE ENERGY FLOW MANAGEMENT IN INDUSTRIAL SYSTEMS											
Language of text, LT :	Serbian											
Language of abstract, LA :	Serbian/English											
Country of publication, CP :	Republic of Serbia											
Locality of publication, LP :	Autonomous Province of Vojvodina											
Publication year, PY :	2020.											
Publisher, PB :	Author's reprint											
Publication place, PP :	Trg Dositeja Obradovića 7, Novi Sad											
Physical description, PD : (chapters/pages/ref./tables/pictures/graphs/appendixs)	11/228/191/39/51/0/1											
Scientific field, SF :	Industrial engineering and engineering management											
Scientific discipline, SD :	Engineering management											
Subject/Key words, S/KW :	Nature Protection, Protected Areas, Protected Areas Management, Management Effectiveness Assessment, Performance evaluation											
UC												
Holding data, HD :	Library of the Faculty of Technical Science in Novi Sad											
Note, N :	-											
Abstract, AB :	<p>The main goal of the research in this PhD dissertation is to develop a model for assessing the effectiveness of protected areas management in Republic of Serbia, in the case of AP Vojvodina, based on the characteristics of these areas and their managers, legislation and recommendations of international organizations in this field. The research analyzes: literature sources related to the legal aspects of the nature protection and protected areas and the approaches to the management of protected areas. Empirical part of the research was conducted on protected areas larger than 100 ha, in AP Vojvodina. Applying the appropriate methodology, the protected area characteristics and managers were analyzed, with the focus on the characteristics that determine the effectiveness of protected area management. The research enabled the development of a specific model for the evaluation of the effectiveness of protected area management. The verification of the developed model, on the research sample, showed its full functionality and applicability, in a general sense, i.e. to the system of nature protection of the Republic of Serbia.</p>											
Accepted by the Scientific Board, ASB :	30 Jan 2020											
Defended on, DE :												
Defended Board, DB :	<table border="1"> <tr> <td>President:</td> <td>Prof. emeritus Ilija Čosić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad</td> <td rowspan="5" style="text-align: center; vertical-align: middle;">Mentor's sign</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Ass. Prof. Vesna Nikolić Jokanović PhD, Faculty of forestry, Belgrade</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Prof. Zdravko Tešić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Ass. Prof. Jelena Ivetić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad</td> </tr> <tr> <td>Member, Mentor:</td> <td>Prof. Rado Maksimović PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad</td> </tr> </table>	President:	Prof. emeritus Ilija Čosić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad	Mentor's sign	Member:	Ass. Prof. Vesna Nikolić Jokanović PhD, Faculty of forestry, Belgrade	Member:	Prof. Zdravko Tešić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad	Member:	Ass. Prof. Jelena Ivetić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad	Member, Mentor:	Prof. Rado Maksimović PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad
President:	Prof. emeritus Ilija Čosić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad	Mentor's sign										
Member:	Ass. Prof. Vesna Nikolić Jokanović PhD, Faculty of forestry, Belgrade											
Member:	Prof. Zdravko Tešić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad											
Member:	Ass. Prof. Jelena Ivetić PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad											
Member, Mentor:	Prof. Rado Maksimović PhD, Faculty of technical sciences, Novi Sad											

ЗАХВАЛНИЦА

Овим путем желим да искажем захвалност, иако то није могуће речима истаћи.

Захвалност дугујем својој супрузи и деци који су ме чекали, разумели и волели.

Захвалност дугујем својим родитељима што су свој живот посветили деци и унуцима.

Захвалност дугујем професорима чије поуке, људскост и доброту ћу вазда имати испред себе као пример како и сам треба да се понашам.

Захвалност дугујем онима који су макар делић себе уткали у овај рад, са вољом и жељом да ми речју или делом на овом путу помогну.

Овај рад посвећујем успомени на моју бабу и деду Марију и Николу Кнежевић и љубав коју су ми безгранично поклањали.

САДРЖАЈ

1. УВОД	9
1.1 ПРЕДМЕТ (ПРОБЛЕМ) ИСТРАЖИВАЊА	9
1.2 ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ	10
1.3 ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА И ХИПОТЕЗЕ.....	11
1.4 МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	12
2. ЗАШТИТА ПРИРОДЕ	15
2.1 ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У СВЕТУ	15
2.1.1 Потреба заштите природе	15
2.1.2 Очување биодиверзитета.....	16
2.1.3 Историјат заштите природе у свету	17
2.1.4 Међународне организације за заштиту природе	18
2.2 ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	21
2.2.1 Историјат заштите природе у Републици Србији	21
2.2.2 Правни систем заштите природе у Републици Србији – хијерархија правних аката	22
2.2.3 Основне поставке система заштите природе у Уставу Републике Србије	23
2.2.4 Потврђени међународни уговори као чиниоци система заштите природе у Републици Србији.....	24
2.2.5 Прописи Европске уније	26
2.2.6 Законски и подзаконски оквир заштите природе у Републици Србији	26
2.2.7 Институционални оквир заштите природе у Републици Србији.....	29
2.2.8 Стратешка основа за управљање природним вредностима и заштићеним подручјима у Републици Србији	32
3. ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА	35
3.1 ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА: ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ.....	35
3.2 КАТЕГОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА ПО IUCN-WCPA	36
3.2.1 Категорије заштићених подручја у односу на циљеве управљања	36
3.2.2 Категорије заштићених подручја у односу на тип управљања	39
3.3 ПРЕГЛЕД СТАЊА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА У СВЕТУ	40
3.4 ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	41
3.4.1 Врсте заштићених подручја	41
3.4.2 Режији заштите у заштићеним подручјима.....	44
3.4.3 Категорије заштићених подручја.....	45
3.4.4 Поступак проглашења заштићеног подручја.....	47
3.4.5 Заштићена и међународно значајна подручја.....	48
3.4.6 Еколошка мрежа	51
4. УПРАВЉАЊЕ ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА	53
4.1 ПОЈАМ УПРАВЉАЊА	53
4.2 ПРОЦЕНА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА.....	58
4.3 НАЧИНИ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА	59
4.4 WCPA ОКВИР ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА.....	61
4.4.1 Контекст.....	64
4.4.2 Планирање	66
4.4.3 Ресурси.....	66
4.4.4 Процеси.....	67
4.4.5 Резултати	68
4.4.6 Исходи	68
4.5 ФАЗЕ У ПРОЦЕНИ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА.....	69
4.6 КОНВЕНЦИЈА О БИОДИВЕРЗИТЕТУ И ПРОЦЕНА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА	72
4.7 ГЛОБАЛНА БАЗА ПОДАТАКА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА.....	74
4.8 МЕТОДЕ ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА....	75
4.8.1 Management Effectiveness Tracking Tool, МЕТТ.....	75
4.8.2 Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима	76
4.9 ГЛОБАЛНА СТУДИЈА ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА	76
4.10 УПРАВЉАЊЕ ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	77

4.10.1	Акт о проглашењу заштите као основ за успостављање заштићеног подручја и Акт о престанку заштите.....	77
4.10.2	Управљање и коришћење заштићених подручја – планска документација	78
4.10.3	Управљач заштићеног подручја	79
4.10.4	Финансирање заштићеног подручја	80
4.10.5	Надзор над радом управљача и казнене одредбе	81
5.	УЗОРАК И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	83
5.1	ОПИС ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА У УЗОРКУ	83
5.2	ОПИС УПИТНИКА.....	105
5.3	ОПИС ВАРИЈАБЛИ	106
5.3.1	Варијабле прве групе.....	107
5.3.2	Варијабле друге групе.....	112
5.3.3	Додатне варијабле	116
5.4	УСКЛАЂЕНОСТ ВАРИЈАБЛИ И WCPA ОКВИРА	122
5.5	ЕМПИРИЈСКА ОБРАДА ПОДАТАКА	123
6.	АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА СТАЊА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА	125
6.1	ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 1	125
6.1.1	План управљања	125
6.1.2	Кадровска структура управљача	125
6.2	ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 2	127
6.2.1	Годишњи програм управљања	127
6.2.2	Одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја	127
6.2.3	Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби.....	128
6.3	ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 3	128
6.3.1	Преглед пројеката.....	128
6.3.2	Едукација о ЕУ интеграцијама у области заштите природе	131
6.3.3	Мониторинг биодиверзитета и електронске базе података	131
6.3.4	Образовни програми и промотивне манифестације	132
6.3.5	Туристички садржаји у заштићеним подручјима	133
6.4	ДОДАТНЕ ВАРИЈАБЛЕ	134
6.4.1	Однос површине и броја чувара заштићених подручја.....	134
6.4.2	Категорије и врсте заштићених подручја на националном законодавству и по IUCN-у	136
6.4.3	Организациони тип и делатност управљача.....	137
6.4.4	Преглед прихода и расхода.....	139
6.4.5	Утицаји на заштићена подручја	142
7.	МОДЕЛ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА	147
7.1	КОНСТРУКЦИЈА МОДЕЛА ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА.....	148
7.2	ПРИМЕНА МОДЕЛА НА ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА ИЗ УЗОРКА	150
7.2.1	Корелација између степена ефективности и површине заштићених подручја	153
7.2.2	Корелација између степена ефективности и карактеристика људских ресурса заштићених подручја.....	153
7.2.3	Корелација између степена ефективности и нивоа заштите.....	154
7.2.4	Утицај основне делатности управљача на степен ефективности управљања	155
7.2.5	Утицај организационог типа управљача на степен ефективности управљања	157
7.2.6	Корелација између степена ефективности и прихода и расхода	158
7.2.7	Корелација између степена ефективности и утицаји на заштићена подручја.....	159
7.2.8	Утицај испуњености минималних услова на активности очувања и унапређења заштићених подручја.....	160
8.	ДИСКУСИЈА	161
8.1	ДИСКУСИЈА ЕМИРИЈСКЕ АНАЛИЗЕ ВАРИЈАБЛИ	161
8.2	ДИСКУСИЈА МОДЕЛА, КОРЕЛАЦИЈА И КОМПАРАЦИЈА	165
8.3	ПАРАЛЕЛЕ ИЗМЕЂУ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	168
9.	ЗАКЉУЧАК	171
10.	ЛИТЕРАТУРА	177
11.	ПРИЛОЗИ.....	185
11.1	Прилог 1: УПИТНИК ЗА УПРАВЉАЧЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА	185
	План третмана података	

1. УВОД

1.1 ПРЕДМЕТ (ПРОБЛЕМ) ИСТРАЖИВАЊА

Предмет (проблем) истраживања у овој докторској дисертацији је развој модела за процену ефективности управљања заштићеним подручјима, у циљу унапређења постојеће праксе управљања. Ефективност поступака управљања представља, у општем смислу, један од најзначајних фактора за ефикасну и ефективну реализацију пословних процеса у организацијама свих врста, а за управљаче заштићених подручја превазилази оквиру организације и има шири друштвени и међународни значај. Имајући у виду да је у теорији и пракси пажња углавном усмерена ка моделовању система управљања производним и услужним организацијама, предмет (проблем) истраживања у овој дисертацији је управљање заштићеним подручјима, као недовољно истражена област од посебног јавног интереса.

Данас је актуелна криза биолошког диверзитета услед драматичних промена у животној средини, првенствено насталих директним и индиректним деловањем човека. Један од општеприхваћених начина очувања биолошке разноврсности је стављање делова природе под одређени вид заштите. Протеклих деценија је у свету, на пољу заштите природе, доста урађено, те је до 2014. године, заштићено око 15,4% копнених и слатководних екосистема и 3,4% океана (Juffe-Bignoli et al., 2014).

Процена ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији представља нов концепт, и у том погледу Министарство животне средине и просторног планирања у сарадњи са WWF-ом је спровело само једну студију и то Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима (Пишчевић, 2009). Студија је урађена на основу одговора представника заштићених подручја у вези планирања, улагања и процеса управљања. Недостатак ове студије је што анализа није узела у обзир степен испуњености законских критеријума за управљаче, као и веома мали и самим тим нерепрезентативан узорак (укупно је анализирано свега 10 управљача заштићених подручја са територије Републике Србије, од чега се 5 налази у АП Војводини).

На основу Закона о заштити природе Републике Србије (члан 114; „Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 91/10 – испр., 14/16, 95/18), надлежно министарство има обавезу да једном у 5 година поднесе Влади извештај о стању природе у Републици Србији. Извештај припрема надлежна институција, на основу упитника који су у овом истраживању анализирани. За подручје АП Војводине надлежна институција је Покрајински завод за заштиту природе. На бази упитника, уважавајући законом прописане елементе, које управљачи морају да испуне да би могли обављати послове заштите природе, врши се процена ефективности управљања заштићеним подручјима у АП Војводини.

Предмет истраживања у овој докторској дисертацији је, у најширем смислу, систем управљачких механизма заштићених подручја у АП Војводини, који је развијен ради сагледавања изазова и проблема и потенцијалног проналажења решења у управљању системом заштите природе. Без оваквих анализа, у стратешком смислу, немогуће је креирање праваца даљег развоја у управљању заштићеним подручјима. На основу доступних података и одговора на упитнике, који су добијени од 30 заштићених подручја у АП Војводини и законом прописаних стандарда у управљању, креиран је модел за процену ефективности управљања заштићеним подручјима. Такође, су извршене корелације и компарације тих података са другим подацима добијеним из упитника, како би се потврдиле или оспориле постављене хипотезе.

1.2 ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ

Вредновање ефективности управљања заштићеним подручјима је дефинисано као „процена колико и како се заштићеним подручјима управља - пре свега у којој мери управљач штити вредности и постиже циљеве“ (Hockings et al., 2006).

Већина метода за процену ефективности управљања заштићеним подручјима је у складу са Оквиром Међународне уније за заштиту природе, односно Светске комисије за заштићена подручја (IUCN-WCPA), који се заснива на теорији промене (ТоС) (Coad et al., 2015).

Hockings (2003), тврди да је анализа политика и планова управљања од суштинског значаја за процену ефективности управљања. Након ове анализе дефинишу се циљеви очувања заштићеног подручја и посебни прописи у вези са коришћењем ресурса (Munoz and Hausner, 2015).

Упркос чињеници да је дошло до пораста броја заштићених подручја (Tittensor et al., 2014), губитак биодиверзитета и даље се наставља (Dirzo et al., 2014; Pimm et al., 2014). Један од разлога је што се многим заштићеним подручјима не управља на адекватан начин (Hockings et al., 2004; Dudley and Stolton, 2009). Због овога су многа заштићена подручја у опасности од губитка вредности због којих су била стављена под заштиту (Pfleger, 2007).

У контексту заштићених подручја, Cifuentes et al. (2000), дефинишу управљање као „комбинацију поступака са правним, политичким, административним, истраживачким, планским, заштитарским, координационим, интерпретативним или образовним карактером, који резултују бољим коришћењем и трајношћу заштићеног подручја и остваривању његових циљева“.

Потреба за мерењем ефективности управљања заштићеним подручјима постала је широко препозната на међународном плану, с обзиром да сам чин проглашења не резултира обавезно и примену мера заштите (Hockings and Philips, 1999; Hockings et al., 2000; Ervin, 2003a). Док је Светска комисија за заштићена подручја (IUCN-WCPA) развила теоријски оквир за процену ефективности управљања заштићеним подручјима, Светска организација за природу (WWF) је развила и применила међународну методологију процене.

Многе државе и организације су развиле и примениле своје методологије. До 2010. године, истраживачи и стручњаци су сакупили информације од око 9.000 процена (Leverington et al., 2010a) спроведених у 128 држава (Nolte et al., 2010). Анализе су показале да се само са 24% заштићених подручја добро управљало, 36% је имало основно управљање, 27% је имало велике недостатке у управљању, а са 13% заштићених подручја се није уопште управљало (Leverington et al., 2010b).

Оквир за процену ефективности управљања (IUCN Management Effectiveness Evaluation Framework) сачињен је од шест елемената и низа процеса, који у идеалној ситуацији, треба да представљају основу сваког система за процену ефективности управљања заштићеним подручјем. Оквир се базира на цикличном процесу вредновања следећих шест елемената (Hockings et al., 2006):

1. Контекст - разумевање контекста заштићеног подручја укључује: његове вредности, угрожавајуће факторе, расположиве могућности и перспективе, као и заинтересоване стране, друштвено и политичко уређење;
2. Планирање - подразумева: дефинисање визија, циљева и стратегија за очување вредности и смањење угрожавајућих фактора;
3. Доступност ресурса – подразумева прерасподелу ресурса у виду кадрова, новца и опреме који су потребни за реализацију задатих циљева;

4. Процес – је примена управљачких активности у складу са прихваћеним циљевима;
5. Резултати – подразумевају: производњу добара и услуга који су обично назначени у плановима управљања и посебним плановима за различите области;
6. Исходи – укључују постизање одређених резултата и утицаја који су адекватни постављеним управљачким циљевима.

Оквир за процену ефективности управљања има за циљ унификацију наведених елемената. Такође, Оквир не представља посебну методологију, већ својеврсне смернице за развој система и вршење процене.

По Nolte et al. (2010), у Европи је примењено око 40 различитих метода процене ефективности управљања заштићеним подручјима. Методе се разликују у односу на кључне актере, сврху, циљне категорије, степен институционализације, интензитет процене и степена примене. Две најчешће примењиване методе су: Management Effectiveness Tracking Tool (METT; WWF, 2007) и Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима (RAPAM; Ervin, 2003b).

Још неке од метода које се користе у Европи су: Carpathian Protected Area Management Effectiveness Tracking Tool, Important Bird Area Monitoring, European Diploma of Protected Areas, EUROPARC Transboundary Park Evaluation итд.

Истраживачи и стручњаци из предметне области подржавају и охрабрују развој методологије, односно модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима који одговара специфичностима конкретних заштићених подручја и држава у којима се она налазе. Одговарајући литературни извори који су наведени у поглављима која следе то поткрепљују.

1.3 ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА И ХИПОТЕЗЕ

Процена ефективности има за циљ унапређење процеса управљања заштићеним подручјима и компетитивности организација које њима управљају. У том смислу циљеви истраживања у оквиру ове дисертације су:

- анализа стања управљача заштићених подручја у АП Војводини;
- развој модела за процену ефективности управљања заштићеним подручјима на основу претходне анализе;
- испитивање утицаја додатних карактеристика управљача (корелације и компарације) на ефективност управљања заштићених подручја.

Развијени модел треба да понуди одговоре на питања који је и какав облик управљања оптималан и да понуди смернице за побољшање процене ефективности управљања заштићеним подручјима, имајући у виду анализиране параметре.

Посебни задаци истраживања, дефинисани за потребе реализације постављених циљева, су:

- разматрање стања система заштите природе у Републици Србији;
- разматрање WCPA Оквир за процену ефективности управљања заштићеним подручјима, ради формирања модела за процену ефективности управљања;
- анализа стања управљача заштићених подручја у АП Војводини, са више аспеката, на основу одговора из упитника;
- креирање модела за процену ефективности управљања заштићеним подручјима;
- процена ефективности управљања заштићеним подручјима у АП Војводини на бази предложеног модела.

У складу са наведеним предметом, циљем, задацима истраживања, уважавајући постојећу литературу и до сада постигнуте резултате у области истраживања, дефинисане су следеће хипотезе:

- X0: Ефективно управљање заштићеним подручјима подразумева доследну примену законских прописа.
- X1: Ефективно управљање подразумева виши степен учешћа прихода од стручног рада у укупним приходима заштићених подручја.
- X2: Ефективно управљање заштићеним подручјима доводи до већег улагања у заштиту природе у укупним расходима заштићених подручја.
- X3: Постоји позитивна корелација између степена ефективности управљања и стручности управљача, мерено учешћем стручњака за заштиту природе у укупном броју запослених.
- X4: Постоји позитивна корелација између степена ефективности управљања и односа површине заштићеног подручја и броја чувара.
- X5: Управљачи којима је основна делатност заштита животне средине ефективније управљају заштићеним подручјима.

У практичном смислу, развијени модел ће допринети рационалној организацији управљача заштићених подручја, њихових капацитета и подизања њихове укупне бриге о природним вредностима.

1.4 МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У складу са постављеним циљевима истраживања, биће примењена одговарајућа методологија која је заснована на прикупљању података специфичних за област истраживања. Узорак истраживања представљају подаци Покрајинског завода за заштиту природе који су методом анкета добијени од запослених код управљача заштићених подручја (правних лица која ће бити обухваћена узорком).

У анализи, интерпретацији података и извођењу закључака биће комбиноване следеће методе:

- за обраду и анализу података биће коришћене одговарајуће статистичке методе;
- за интерпретацију резултата истраживања биће коришћена дескриптивна метода да би се објаснили ставови испитаника и провериле хипотезе истраживања;
- метода анализе и синтезе, метода системске анализе, метода моделовања и дескриптивна метода ће се користити да би се развио модел процене ефективности управљања заштићеним подручјима;
- методе индукције и дедукције, које ће се применити кроз поступке генерализације резултата научног истраживања и извођења општих теорија (индукција), односно дефинисања теорије и провере њене ваљаности кроз научно истраживање (дедукција).

Истраживање ће бити рађено на узорку од 30 *sensu stricto* заштићених подручја (подручја већа од 100 ha), којима управља 21 управљач (неки управљачи управљају са више заштићених подручја). Употребљене су варијабле које омогућују процену ефективности рада управљача заштићених подручја, имајући у виду законом прописане обавезе које управљачи морају да примењују. Варијабле, на основу којих ће се вршити анализе, су подељене у 2 групе и 3 нивоа. Одерђене су и додатне варијабле.

Варијабле прве групе су:

- Ниво 1:
 - план управљања;
 - стручна служба;
 - чувраска служба.
- Ниво 2:
 - годишњи програм управљања;
 - одлука о накнадама за коришћење заштићених подручја;
 - правилник о унутрашњем реду и чуварској служби.

Варијабле друге групе, нивоа 3 су:

- број започетих пројеката у периоду 2010-2014;
- едукација о ЕУ интеграцијама у области заштите природе;
- мониторинг врста;
- електронске базе података (административа и подаци о биодиверзитету);
- образовни програми и промотивне манифестације;
- туристички садржаји (постојање туристичких стаза, центара за посетиоце и организованих тура).

Варијабле групе 1 представљају законске регулативе, и то: ниво 1 чине минимални законом прописани услови које би управљачи требали да испуњавају, а ниво 2 остали законом прописани услови. Групу 2, односно ниво 3, представљају примарне оперативне активности очувања и унапређења заштићених подручја.

Додатне варијабле су узете као средство које треба да помогне у анализи, како би се утврдила ефективност управљања заштићеним подручјима (Banjac et al., 2018).

Додатне варијабле су:

- површина заштићених подручја;
- људски ресурси (процент стручне службе у укупном броју запослених; однос површине заштићеног подручја и броја чувара);
- нивои заштите (по IUCN категоризацији и националном законодавству);
- основна делатност управљача;
- организациони тип управљача;
- приходи и расходи;
- утицаји на заштићена подручја (пољопривреда, шумарство, модификације природног система, транспортна инфраструктура и урбанизација, загађење и други биолошки ресурси).

Емпиријска анализа резултата истраживања ће обухватити дескриптивне и непараметарске компаративне статистичке методе: Spearmanов коефицијент корелације рангова, Mann-Whitney U тест и Kruskal-Wallis ANOVA тест, као и табеларни и графички приказ резултата. Подаци ће бити статистички обрађени путем програма Statistica 13.0.

2. ЗАШТИТА ПРИРОДЕ

2.1 ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У СВЕТУ

2.1.1 Потреба заштите природе

Очувана природа представља услов опстанка живота на Земљи. Међутим, стање природе и њени витални доприноси, односно биодиверзитет и функције екосистема, се погоршавају. Потрошња све веће количине хране, енергије и материјала, уз велико исцрпљивање ресурса, онемогућава природи да даље обезбеђује такве доприносе.

Стопа глобалних промена у природи, током задњих 50 година, је без преседана у људској историји. Директни покретачи промена, са највећим глобалним утицајем су: промене у коришћењу копна и мора, директна експлоатација организама, промена климе, загађење и инвазивне врсте (IPBES, 2019). Ових 5 директних утицаја је узрок других, индиректних, промена које утичу на обрасце производње и потрошње, динамику и трендове људске популације, трговину, технолошке иновације итд.

Од средине XIX до краја XX века уништено је око 50% природних екосистема, близу 60% тропских кишних шума, а у последњим деценијама XX века нестало је 37% плодног земљишта и 50% мочварних станишта (Амићић, 2011). Природне непогоде и катастрофе све су чешће услед климатских промена, што додатно доприноси уништавању живог света. Од 1500. године до данас, ишчезло је око 680 рецентних врста кичмењака (73 врсте сисара, 129 врста птица, 21 врста гмизаваца, 34 врсте водоземаца, 81 врста риба) (Baillie et al. (eds.), 2004; IPBES, 2019), као и готово 900 познатих врста виших биљака (Walter and Gillet, 1998). Шездесет пет животињских врста преживљава једино захваљујући посебној бризи у контролисаним условима (Амићић, 2011).

Имајући наведено у виду, људи су почели да схватају да планета Земља није неисцрпни извор ресурса. Тако је почела да се развија људска делатност у виду бројних активности која се зове заштита природе.

Заштита природе је утемељена као организована друштвена активност, а у оквиру ње су изграђени концепција и методологија заштите и погледи на односе човека и природе (Николић, 1998). Савремена наука и друштво покушавају ове активности да повежу, систематизују, синхронизују и дају им облик организованог људског деловања. Коплексност и реализација заштите природе проширили су се на читав спектар наука. Првобитна изучавања су била у оквиру природних наука. Међутим, са усложњавањем овог проблема, укључивањем читавог низа друштвених чинилаца, па и међународне заједнице, било је потребно да се проблеми решавају мултидисциплинарно, са великим утицајем друштвених наука (Јолцић, 2006).

Право је ангажовано на креирању система заштите природе, стварањем друштвених норми са обавезама и санкцијама за оне који те норме крше. Свест о значају заштите природе се креира у образовном систему, те морају да се ангажују педагогија, социологија и друге науке, како би се створио систем друштвених норми који заштиту природе стављају на високо место у друштвеном систему. Економија би требала да створи основу за оптималан и одржив развој друштва, у смислу поступања са ресурсима и финансијским механизмима који треба да обезбеде одрживост у природи.

На крају, менаџмент треба да уреди процесе који ће обезбедити да се све наведено повеже у једну кохерентну и функционалну целину.

У науци и пракси постоје бројни покушаји да се што тачније дефинише појам заштите природе:

- Аврамовић (2005), сматра да је „заштита природе друштвено организован рад на очувању делова живе и неживе природе од неодговорног човековог односа према природи и коришћењу природних богатстава. Основна сврха заштите природе је да се сачувају њене еколошке, естетске, научне, економске и укупне вредности“;
- Под заштитом природе се подразумева „друштвена активност на регулисању односа човека према природи, ради обезбеђења трајног коришћења њених најразличитијих добара“ (Чолић, 1978);
- Статут Међународне уније за заштиту природе дефинише заштиту природе као очување и управљање живим светом, природним окружењем и обновљивим природним ресурсима Земље, на којима почива темељ људске цивилизације (IUCN, 2020a).

Када се ради о дефинисаности појма заштите природе у Републици Србији, Законом о заштити природе („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 91/10 - испр., 14/16 и 95/18 - др. закон) је дефинисано да је „заштита природе низ мера и активности усредсређених на спречавање оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже“ (члан 4). Неке активности којима се реализује заштита су дефинисане чланом 7. Закона о заштити природе:

- утврђивање и процена стања, појава и процеса у природи;
- успостављање и утврђивање заштићених подручја и система надзора над њиховом заштитом;
- одрживо коришћење природних ресурса и заштићених природних добара и контрола њиховог коришћења успостављањем система управљања природним ресурсима и заштићеним природним добрима;
- израда извештаја о стању природе, доношењем и применом стратегија, програма, акционих и санационих планова и планова управљања;
- повезивање и усклађивање националног система заштите природе са међународним системом заштите природе;
- подстицање научног и стручног рада у области заштите природе;
- подстицање и промоција заштите природе.

2.1.2 Очување биодиверзитета

У жељи да се интензитет човековог утицаја на природу прикаже на једноставан, али суштински начин, изабран је појам *биодиверзитет* (Варишчић, 2012). Свеукупност гена, врста и екосистема на Земљи представља најшире прихваћену дефиницију биодиверзитета. У литератури се могу наћи и следеће дефиниције:

- По IUCN-у, биодиверзитет се односи на разноликост живота на Земљи. Он укључује биљке, животиње, гљиве, микроорганизме и њихове генетске информације, затим екосистеме које формирају и еколошке процесе који их везују (Bertzky et al., 2015);
- Конвенција о биодиверзитету дефинише овај појам као свеобухватну разноликост и различитост живих организама, укључујући копнене, морске и остале водене екосистеме и еколошке комплексе чији су део (члан 2. Закона о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности);
- Campbell (2003) поред генетичког, специјског и екосистемског нивоа биолошке разноврсности, издваја и четврти ниво, молекуларни диверзитет, под којим подразумева разноврсност молекула који учествују у изградњи органских система;

- Закон о заштити природе (члан 4) дефинише појам биолошке разноврсности као „свеукупност гена, врста и екосистема на Земљи или неком јасно одређеном подручју“.

Када се говори о биолошкој разноврсности, треба имати у виду да су овим појмом обухваћене не само дивље врсте и природни екосистеми, већ и одомаћене и селекционисане сорте биљака и расе животиња. Најопштије дефинисано, биодиверзитет обухвата „укупну разноврсност, разноликост и варијабилност гена, врста, екосистема, облика, појава и процеса који омогућавају континуитет и очување биосфере“ (Амићић, 2012).

Људски развој и опстанак на планети непосредно је везан са искоришћавањем елемената биодиверзитета, што доводи до нарушавања природне равнотеже. Неке од последица су:

- нарушавање процеса кружења материје у природи;
- глобалне климатске промене;
- нестанак органских врста и њиховог генетичког материјала;
- нестанак појединих типова земљишта;
- немогућност пружања екосистемских услуга;
- загађеност ваздуха, воде и земљишта;
- немогућност опрашивања биљака;
- пренамноженост штеточина;
- болести;
- нарушавање културних, естетских и рекреативних вредности појединих подручја;
- повећање сиромаштва.

Ради опстанка планете Земље и хармоничног суживота човека и природе, свет би требао да се усмери на два главна циља: очување и одрживо коришћење биодиверзитета. Очување биодиверзитета подразумева заштиту и обнављање нарушених екосистема и природних станишта, као и очување и опоравак биљних и животињских врста (Варишчић, 2012).

Један од главних начина за очување и заштиту биолошке разноврсности јесте формирање заштићених подручја. Заштићена подручја различите величине, различитих система управљања, играју и играће кључну улогу у очувању природе и помагању људима (Juffe-Bignoli et al., 2014).

2.1.3 Историјат заштите природе у свету

Заштита природе је имала поступни развој, од заштите непоходних ресурса, егзотичних и ретких животињских врста и посебно вредних делова природе, до данашњих комплексних облика друштвено еколошке заштите. У античкој Грчкој, Платон је упозоравао на прекомерно крчење шума и експлоатацију земљишта. У Књизи Постојања, Мојсије преноси народу Божију поруку да се земља не сме исцрпљивати и да мора имати сабат - одмор сваке седме године.

Готово 1000 година касније, око 680. године, монах Катберт је прогласио острво Инер Фарне у Северном мору, поред енглеске обале, „резерватом природе“ значајно за очување пачијих јаја (Jones-Walters and Čivić, 2013). У Кини је, за време династије Сонг (960-1279), била пракса заштите шума, ради стварања простора који промовише хармонију људског и небеског царства (Van Dyke, 2008).

У средњем веку напори у очувању природе нису постигнути због етике, већ због казне. Подручја су штитила властела за сопствене потребе лова и крчења шума, те је већини људи било забрањено коришћење природних ресурса. Тако је Вилијем Освајач, краљ Енглеске, 1087. године установио заштиту краљевих шума (Jones-Walters and Čivić, 2013). Сличан пример је Декрет о заштити Бјеловешке шуме (Пољска) из 1538. године, коју је заштитио пољски краљ Жигмунд, као станиште европског бизона (Амићић, 2011). Године 1576. принц од Оранжа и држава Холандија су склопили споразум са магистратом Хага о очувању хашких шума (Adams (eds.), 1964). Заштита подручја са израженим биолошким и предеоним вредностима, долази до изражаја у другој половини XIX века. Прво заштићено подручје на свету је шума Фонтенбло код Париза, проглашено посебним актом 1853. године (Jones-Walters and Čivić, 2013).

Кључан значај у смислу организоване заштите подручја представља проглашење првог Националног парка „Јелоустон“ (САД) 1872. године (Prato and Fagre, 2005). Закон о оснивању „Јелоустона“ представља пример за каснија утемељења националних паркова у целом свету. То је био кључан тренутак у организацији и управљању заштићеним подручјима, која од тада добијају институционалну заштиту, организациону структуру и средства за финансирање. Због својих природних лепота и вредности ово подручје је стављено под заштиту као национално добро. Године 1916. „Јелоустон“ је добио основу националних паркова у данашњем смислу, када се формирала служба националног парка, као и именован директор (Van Dyke, 2008).

Пракса проглашења националних паркова убрзо се проширила и изван граница САД, па је тако 1879. године осниван Национални парк „Ројал парк“ у Аустралији, 1894. године Национални парк „Тангариро“ на Новом Зеланду итд. (Видаковић, 1989). У Индонезији је 1889. године издвојен резерват природе „Џибодас“, док је у Јужној Африци 1898. године заштићен резерват дивљачи „Саби“, које је 1926. године постао Национални парк „Кругер“ (Амићић, 2011).

На Европском континенту, прве националне паркове установила је Шведска 1909. године - Национални паркови „Сарек“ и „Стора Сјафалет“. Овај пример је следила Швајцарска 1914. године, када је проглашен „Швајцарски национални парк“. Године 1916. је проглашен Резерват природе „Баргузински“ на Бајкалском језеру, а 1920. Национални парк „Гран парадизо“ у италијанским Алпима (Амићић, 2011).

Поред оснивања заштићених подручја, приступило се и организованијим друштвеним облицима заштите на глобалном нивоу – стварањем комисија за заштиту природе. После Другог светског рата успостављен је комплексан концепт заштите природе, те је 1948. године формирана Међународна унија за заштиту природе (IUCN).

2.1.4 Међународне организације за заштиту природе

У овом поглављу ће се дати преглед неких од најважнијих међународних организација за заштиту природе, са нагласком на заштићена подручја.

Почетак међународног организовања, ради заједничке сарадње држава, на пољу заштите природе је био 1913. године, када је у Берну одржана међународна конференција на којој је учествовало 17 земаља и на којој је основана Међународна комисија за заштиту природе (Николић, 1998). Комисија није имала успешан рад због почетка Првог светског рата, па је међународно ангажовање на пољу заштите природе морало да чека мирнодопске услове и повољније међународне околности.

Прилике за организовани међународни рад створиле су се тек након Другог светског рата. Од тада до данас стручњаци раде на стварању и унапређењу организоване заштите природе и утврђивању принципа рада и деловања.

Међународна унија за заштиту природе (International Union for Conservation of Nature - IUCN)

IUCN је међународна организација која ради на пољу заштите природе и одрживог коришћења природних ресурса. Укључена је у прикупљање и анализу података, истраживања, теренске пројекте, промоције и образовање. IUCN покушава да утиче на владе, пословне и друге заинтересоване стране пружањем информација и савета и стварањем партнерстава (IUCN, 2020a). Својим радом и залагањем, улагањима у науку и активностима на заштити које примењује у пракси, испрофилисала се као најактивнија и најзначајнија организација на пољу заштите природе у свету.

Основана је 1948. године. Чланице IUCN-а су преко 1.400 владиних и невладиних организација из 170 земаља и око 16.000 научника и експерата из целог света (IUCN, 2020b). Седиште IUCN-а је у Гланду, Швајцарска.

Светска комисија за заштићена подручја (World Commission of Protected Areas - WCPA) је огранак IUCN-а. Она је водећа светска мрежа стручњака за заштићена подручја, којом управља IUCN-ов Глобални програм за заштићена подручја. WCPA броји преко 2.500 чланова из 140 земаља (WCPA, 2020).

Комисија помаже владама и другим заинтересованим странама: у планирању заштићених подручја и интеграцији у све секторе, давањем стратешких савета креаторима политика, јачањем капацитета и улагања у заштићена подручја, давањем смерница заинтересованим странама у решавању проблема. IUCN и WCPA су више од 50 година на челу глобалних акција за заштићена подручја (WCPA, 2020).

Циљеви WCPA за период 2017-2020. су (WCPA, 2020):

- да подржи и убрза глобалне напоре на проширењу и ефективном управљању системима заштићених подручја;
- да препозна и заштити подручја као природна решења глобалних изазова, попут климатских промена, уништавања земљишта, обезбеђивања хране и воде;
- да преузме улагања у системе заштићених подручја уз подршку јавне политике, подстицаја, развоја капацитета и одрживог финансирања;
- да инспирише људе да искусе и цене природу кроз заштићена подручја и да промовише подршку у очувању природних екосистема;
- да искористи признату улогу као кључне глобалне организације за заштићена подручја, у напорима за подизање стандарда и праксе у управљању заштићеним подручјима.

Светска база заштићених подручја (The World Database on Protected Areas – WDPA), је најобимнија глобална база података о заштићеним морским и копненим подручјима. Светска база је заједнички пројекат УН-а и IUCN-а. Подаци из WDPA користе се за: извештавање Конвенције о биолошкој разноврсности, тачније о напретку у постизању Аичи циљева (посебно циља 11), праћење напретка у постизању Циљева одрживог развоја до 2030. године и др. (Protected planet, 2020).

IUCN је основао канцеларију у Републици Србији – IUCN Регионална канцеларија за Источну Европу и Централну Азију (IUCN ECARO). IUCN ECARO ради на управљању и дуготрајној заштити биодиверзитета, као и одрживом коришћењу природних ресурса. Канцеларија ради на изградњи капацитета за очување и унапређење врста и ефикасном управљању заштићеним подручјима, као темељ за природу и добробит људи широм региона.

Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO)

UNESCO је основан 1945. године у Лондону. Основале су је 44 државе међу којима је била и ДФ Југославија. Данас броји 193 државе чланице (UNESCO.int, 2020). Главно седиште је у Паризу. Циљ организације је да допринесе миру путем међународне сарадње у образовању, науци и култури. UNESCO настоји да подстакне идентификацију, заштиту и очување културног и природног наслеђа, од изузетне вредности за човечанство, кроз програм Локалитети светске баштине (World Heritage Sites - WHS).

Светска баштина је ознака за места на Земљи која имају изузетну вредност и као таква су уписана на листу светске културне и природне баштине, ради заштите за будуће генерације. Значај листе се огледа у томе што се успоставља систем одговорности управљања вредностима на адекватан начин. Државе су дужне да израде план управљања и чувања, затим да израде план заштите у случајевима непосредне опсности, да подстичу локално становништво на очување уписаног наслеђа итд. (Јовановић (ур.), 2007). Листа светске баштине ужива почаст и признања готово свих земаља света.

До данас је на Листу светске баштине уписано 1.121 добро у 167 држава света. На Листи светске културне баштине се нашло 869 добара, а свега 213 добара светске природне баштине (UNESCO WHC, 2020a).

Република Србија је 2002. године уписала на прелиминарну листу чак 5 природних добара, која испуњавају критеријуме прописане UNESCO програмом Светске баштине. То су: Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“, Споменик природе „Ђавоља варош“, Национални парк „Тара“ са кањоном реке Дрине, Национални парк „Ђерап“, Парк природе „Стара планина“ (UNESCO WHC, 2020b). Нажалост, како се до данас није приступило изради Номинационог досијеа, Комитет за светску баштину се није никада изјаснио по овим предлозима.

У оквиру UNESCO створен је и Програм човек и биосфера (Man and the Biosphere Programme - MaB). Идеја Програма је стварање мреже заштићених подручја - резервата биосфере чији је циљ одрживо коришћење, односно уравнотежени однос између природе и човека. Светска мрежа ових подручја обухвата 701 резерват биосфере у 124 државе, укључујући и 21 прекогранични резерват (UNESCO MaB, 2020). У Републици Србији за резервате биосфере су проглашени: Резерват биосфере „Голија Студеница“ 2001. године и Резерват биосфере „Бачко Подунавље“ 2017. године.

У оквиру Министарства спољних послова, формирана је Комисија за Републику Србију за сарадњу са UNESCO-м. Комисија прати сарадњу Републике Србије са UNESCO-м, учешће Републике Србије у UNESCO пројектима, размену информација итд. (Одлука о образовању Комисије Републике Србије за сарадњу са Организацијом уједињених нација за просвету, науку и културу - UNESCO).

Међународни фонд за заштиту природе (World Wild Fond for Nature – WWF)

WWF је међународна невладина организација, основана 1961. године. Седиште Фонда је у Гланду, Швајцарска.

WWF помаже локалним заједницама да сачувају природне ресурсе, од којих зависе; у трансформацији тржишта и политике према одрживости, са локалног на глобални ниво; и у заштити и обнови врста и њихових станишта (WWF, 2020a). Рад Фонда је усмерен на 6 кључних области: шуме, реке, океани, дивље врсте, храна и клима. WWF има канцеларије у преко 100 држава, подржава око 3.000 пројеката заштите природе, са око 5 милиона учесника (WWF, 2020a).

Фонд ради на глобалној мрежи репрезентативних заштићених подручја, од планирања и успостављања, до обезбеђивања одрживог финансирања, утицаја на политику и осигурања да таква подручја доносе корист људима. Рад се заснива на пројектима за успостављање, обнављање и ефикасно управљање заштићеним подручјима. Пројекти укључују партнере као што су: локалне заједнице, управљачи заштићених подручја, невладине организације, власници земљишта, владе, универзитети, мађународне организације, пословне групе и индустрија (WWF, 2020b). Већ 5 година програм WWF „Заштићена подручја за живу планету“ (Protected Areas for Living Planet programme - PA4LP) помаже владама да испуне обавезе наведене у Конвенцији о биолошкој разноврсности и да успоставе глобалну мрежу копнених и морских заштићених подручја, којима се добро управља.

WWF има канцеларију у Републици Србији која, између осталог, учествује у програму „Заштићена подручја за природу и људе“ (Protected Areas for Nature and People programme – PA4NP), чији је циљ постизање и промовисање одрживог коришћења природних ресурса.

Поред наведених међународних организација, значајне су и:

- Међународна организација за очување влажних подручја (Wetlands International);
- Европска федерација за природу и националне паркове (Federation of Nature and National Parks of Europe - FNNPE);
- Bat Conservation International;
- BirdLife International;
- Centar for Biological Diversity;
- Conservation International;
- Durrell Wildlife Conservation Trust;
- Rainforest Alliance;
- The Nature Conservancy и др.

2.2 ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

2.2.1 Историјат заштите природе у Републици Србији

Први облик нормиране заштите природе у Србији прописан је Душановим закоником, проглашеним 1349. године. У члану 123. Законика, рударима Сасима се забрањује дотадашње неограничено крчење шума, које су уживали као привилегију због развоја рударства као најзначајније привредне гране у тадашњој Србији. У Законнику пише да „отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрадује и људе да не смешта, само да стоји пуста, да расте гора“ (Радојчић, 1960). Изузетно је значајно споменути овај параграф јер он представља одраз развијене свести о потреби да се заштита природе институционално регулише средином XIV века, када многе европске државе нису имале уређену ову област, а многе чак нису ни постојале.

Овакву законодавну праксу наставио је у XV веку деспот Стефан Лазаревић, доношењем Закона о рудницима, око 1412. године (Катанчевић, 2006). Након окупације српске државе, од стране Османског царства, на пољу заштите природе није било никаквих активности.

Обновом државности и успостављањем модерне српске државе, наставља се законодавна активност на овом пољу. Тако је 1836. године донесена Височнаја наредба којом се уводи шумарска служба. Наиме, у сваком срезу је био постављен по један шумар са задатком да спречи прекомерну сечу. Такође, уводи се институт ловостаја (Амићић,

2011). Решењима из 1859. и 1860. године забрањује се риболов тровањем и динамитом (Амићић, 2011). У наредним годинама законодавство се усложњавало, држава је све више преузимала ингеренције у овој области, да би 1891. године био донесен Закон о шумама и 1898. године Закон о риболову (Поповић, 1951).

Прво заштићено подручје на простору данашње Србије је Обедска бара, која је стављена под заштиту 1874. године, само две године након проглашења првог националног парка Јелоустон (Маркићевић, 2002). Ово подручје је стављено под заштиту као станиште изузетно богато птицама, које је коришћено као царско ловиште породице Хабсбурга. Након 1918. године Обедска бара је коришћена као ловиште Регента, касније Краља Југославије Александра I Карађорђевића.

На почетку XX века, 1905. године, на снагу је ступио Закон о употреби регулисања вода Краљевине Србије (Амићић, 2011). Након Првог светског рата, 1918. године, указом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца образовано је Министарство шума и рудника (Поповић, 1951). Године 1938/39. донета је Уредба о националним парковима.

Одмах након Другог светског рата, 1945. године, ДФР Југославија донела је Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости (Поповић, 1951). Године 1948. оснива се Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије и то представља почетак рада прве и једине специјализоване установе која се на територији Републике Србије бави заштитом природе. Први резервати природе проглашени су 1948. године Решењем Министарства шумарства. То су: Оштрозуб (околина Власотинца) и Мустафа и Фељешана (околина Мајданпека) (Аврамовић, 2005). Први национални парк био је НП „Фрушка гора“, проглашен од стране Скупштине Народне Републике Србије 1960. године. Први Закон о заштити природе као *lex specialis* у овој материји донесен је 1961. године.

2.2.2 Правни систем заштите природе у Републици Србији – хијерархија правних аката

Како је већ наведено, државе су током свог историјског развоја стварале систем заштите природе. Тај систем је стваран доношењем правних прописа, издвајањем финансијских средстава, формирањем установа и организација које су се бавиле заштитом и школовањем кадрова за потребе заштите природе.

Систем се може дефинисати као целина која се састоји из више делова и њихових међусобних односа (Јаško i sar., 2014). Пренесено у систем заштите природе, све делове заштите повезују правни прописи и то од највишег до најнижег. Држава је, као основни субјекат заштите природе, створила прописе и како би хармонизовала све чиниоце и координирала напоре ка остваривању циљева из ове области.

Идеал правног система јесте да буде кохерентан као и хијерархијски прецизан, односно да су ниже правне норме усаглашене са вишим. Међутим, у пракси постоји одређени несклад, односно увек постоје унутрашње противуречности, неусклађености, неодређености и непотпуности општих правних норми. Савршено кохерентан правни систем никада није постојао, те су правна наука и пракса створиле принципе за превазилажење ових проблема (Вукадиновић, 2014) који су садржани у максимама:

- *lex posterior derogat legi priori* – каснији (новији) закон укида претходни (временски критеријум);
- *lex superior derogat legi inferiori* – виши закон укида нижи (хијерархијски критеријум);
- *lex specialis derogat legi generali* – специјални закон укида општи (критеријум специјалности).

По хијерархији правних аката, устав представља највиши правни акт једне земље и сви остали законски и подзаконски прописи морају бити у сагласности са њим. Чланом 16. Устава Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/06) прописано је да су општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и да се непосредно примењују. Такође је прописано да потврђени међународни уговори морају бити у складу са Уставом. На основу наведеног, хијерархија правних аката везаних за заштиту природе је следећа:

- устав;
- потврђени међународни уговори;
- закони;
- подзаконски акти, статути, одлуке, сви општи акти аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе.

2.2.3 Основне поставке система заштите природе у Уставу Републике Србије

У овом поглављу ће се појаснити веза између заштите животне средине и заштите природе. Наиме, активностима у животној средини човек утиче на разне промене у природи, а предузимањем мера на заштити природе ограничавају се или мењају одређене активности и у животној средини. У питању су две комплементарне и међузависне друштвене активности, од којих је заштита животне средине обухватнија и сложенија (заштита природе је интегрисана у заштиту животне средине). У практичном деловању, оне су разграничене програмским задацима и методологијом рада (Николић, 1998).

Потреба за очуваном и здравом животном средином, данас је до те мере порасла да се изједначава са највишим правом – правом на живот. Може се рећи да, у другој половини XX века, у међународној правној пракси, један од најзначајнијих аспеката уживања и обезбеђивања права на живот представља обезбеђивање еколошких права, односно права на здраву животну средину (Орловић, 2014).

Устав Републике Србије познаје само термин *заштита животне средине*, те прописује да „свако има право на здраву животну средину и на благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању“ (члан 74). Такође, Уставом су дате и остале основне поставке система заштите животне средине на следећи начин:

1. Сва лица су одговорна за заштиту и чување животне средине, а нарочито Република Србија, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе у складу са својим надлежностима (члан 74);
2. У случају опасности по животну средину може се ограничити коришћење и располагање земљиштем у приватној или јавној својини (члан 88);
3. Природне реткости су добра од општег интереса и свако је дужан да их чува у складу са законом, нарочито република, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе (члан 89);
4. Република Србија обезбеђује одрживи развој, систем заштите и унапређења животне средине као и заштиту и унапређење биљног и животињског света (члан 97).

Треба напоменути да је чување природних реткости и заштита и унапређење биљног и животињског света, установљено генерално, док је детаљнија разрада препуштена закону. Значај чланова 89. и 97. огледа се у уздизању природне реткости и заштите и унапређења биодиверзитета у уставно правну категорију, односно у добро од општег интереса чија су заштита и очување загарантовани самим Уставом (Бањац и Батуран, 2013).

2.2.4 Потврђени међународни уговори као чиниоци система заштите природе у Републици Србији

У овом поглављу ће се дати преглед најважнијих потврђених међународних уговора из области заштите природе, са нагласком на заштићена подручја.

Изузетно значајан чинилац у формирању институционалног система заштите природе, у Републици Србији, су потврђени међународни уговори. Ови уговори представљају сагласност воља суверених држава у области којима уређују своје односе. Међународни уговори из области заштите природе су бројни и представљају вид међународне акције у покушају да се сачува природа, пре свега имајући у виду да је заштита природе комплексан проблем од глобалног значаја. Државе, као субјекти међународних односа, одређене циљеве могу остваривати брже, јефтиније, лакше, а понекад и једино могуће кроз међународну сарадњу (Тодић и Вуксановић, 1999).

Део иницијатива резултирао је у доношењу међународних конвенција, резолуција и декларација о заштити природе и одрживом развоју. Међу државама потписницама налази се и Република Србија (односно Југославија), која је ради њихове примене донела и законе о ратификацији¹, чиме је преузела одговорност примене потписаних докумената.

У Табели 2.1 су приказани најзначајнији међународни уговори и конвенције које регулишу заштиту биодиверзитета и управљање заштићеним подручјима, на глобалном и регионалном нивоу.

Табела 2.1 Преглед најзначајнијих међународних уговора и конвенција које регулишу заштиту биодиверзитета и управљање заштићеним подручјима

Назив конвенције на српском језику	Година доношења	Статус
Међународна конвенција о заштити птица	1950	ратификована
Међународна конвенција за заштиту биља	1951	ратификована
Конвенција о мочварним подручјима која су од међународног значаја нарочито као станишта птица мочварица	1971	ратификована
Конвенција о заштити светске културне и природне баштине	1972	ратификована
Конвенција о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре	1973	ратификована
Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња	1979	ратификована
Конвенција о очувању европске дивљачи и природних станишта	1979	ратификована
Споразум о еколошкој заштити од загађења реке Тисе и њених притока	1986	ратификован
Конвенција о биолошкој разноврсности	1992	ратификована
Конвенција о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера	1992	ратификована
Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав	1994	ратификована
Кјото протокол уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе	1997	ратификован
Европска конвенција о пределу	2000	ратификована
Оквирна конвенција о заштити и одрживом развоју Карпата	2003	ратификована

¹ Ратификација, односно потврђивање неког уговора, представља усвајање Закона о потврђивању неког међународног уговора, којим он постаје део правног поретка Републике Србије (Јолцић, 2006).

Конвенција о заштити светске културне и природне баштине (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)

„Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 56/74

На Генералној конференцији UNESCO, 1972. године у Паризу, усвојена је Конвенција о заштити светске културне и природне баштине. Конвенција повезује концепте очувања природних и културних добара у једном документу. Дужност држава потписница је проналажење, заштита, конзервирање, популаризација и преношење будућим генерацијама културну и природну баштину, која се налази на њеној територији (члан 4. Закона о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине). У циљу ефикасне заштите природне и културне баштине, неке од обавеза држава су (Јолчић, 2006):

- да очува добро које је уписано на списак светске баштине;
- да води политику у правцу да се баштини да одређена друштвена функција;
- да се формира служба за заштиту наведене баштине;
- да предузме законске, научне и финансијске мере на откривању нових примерака баштине, али и за заштиту и популаризацију већ проглашене баштине;
- да у заштити уписане баштине све државе раде и сарађују.

Конвенција прописује обавезе држава потписница у погледу заштите, те је представљала почетак организованих међународних активности на заштити природне баштине, самим тим и заштићених подручја.

Конвенција о биолошкој разноврсности (Convention on Biological Diversity - CBD)

„Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 11/01

Конвенција о биолошкој разноврсности је усвојена на Конференцији УН о животној средини, која је одржана 1992. године у Рио де Жанеиру и представља најзначајнију конвенцију о биодиверзитету. Конвенцији је приступило 196 држава (CBD, 2020), међу којима и СР Југославија 2001. године. Циљеви конвенције су предузимање потребних мера ради очувања биолошке разноврсности и одрживог коришћења њених делова, као и праведне расподеле користи које проистичу из генетичких ресурса (Амићић, 2011).

Конвенција има највећи значај у успостављању и институционализацији заштите биодиверзитета. Једним од принципа заштите биодиверзитета уводи се *in situ* заштита, односно очување екосистема и природних станишта и обнова за живот способних популација у њиховој природној средини. Овим је уствари прописана обавеза држава чланица да успоставе систем заштићених подручја или подручја у којима је потребно предузети мере како би се очувала биолошка разноврсност (члан 8. Закона о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности). Следе још неке обавезе држава потписница:

- развијати смернице за избор и управљање заштићеним подручјима;
- утврдити националу стратегију за очување и одрживо коришћење биодиверзитета;
- унапредити јавну свест и образовање о значају заштите биодиверзитета;
- створити финансијске претпоставке за реализацију Конвенције, у складу са могућностима земаља чланица, али и обавезати развијене државе да обезбеде додатна средства земљама у развоју.

Конференција уговорних страна (Conference of the Parties – COP) представља највише управљачко тело Конвенције. Конференција окупља представнике држава потписница заједно са кључним актерима из цивилног друштва, пословног света, затим представнике локалних заједница и др. Конференција се обавезала да ће одлуке у вези примене Конвенције доносити на редовним састанцима. Од 1994. до 2020. године, одржано је 15 састанака.

За ову дисертацију су значајни 7. и 10. састанак Конференције уговорних страна. На 7. састанку, 2004. године, усвојен је Програм рада за заштићена подручја (Programme of Work for Protected Areas – PoWPA). Програм има за циљ да охрабри државе потписнице да развијају и управљају еколошки репрезентативним мрежама заштићених подручја на копну и мору. Програм садржи 92 конкретне активности које земље треба да предузму, у одређеним роковима. Активности се односе на унапређење управљања заштићеним подручјима и примене мера заштите. Сматра се да је Програм један од најуспешнијих делова Конвенције о биодиверзитету, иако многе активности нису урађене у датим роковима, те су рокови продужени (Dudley et al., 2005).

На 10. састанку, 2010 године, усвојен је Стратешки план за биодиверзитет, тзв. Аичи циљеви. Циљева има 20 и подељени су у 5 стратешких области. Државе потписнице су позване да успоставе споствене циљеве, у оквиру дефинисаних, узимајући у обзир националне потребе и приоритете. Кроз усвајање Аичи циљева, земље су се, између осталог, сложиле да преполове, и где је могуће, потпуно смање степен губитка природних станишта, затим да до 2020. године заштите 17% копених и водених површина итд. (Радовић и Козомара (ур.), 2011).

На 15. састанку, 2020. године, дискутовало се о новим циљевима Стратешког плана за биодиверзитет, за период 2021-2030. Планирано је да циљеви буду у сагласности са Циљевима одрживог развоја Уједињених нација до 2030. године. Извештај са састанка још увек није објављен.

Ова Конвенција је представљала правни оквир за доношење Стратегије биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, као и за доношење Закона о заштити природе, где се јасно се може видети правни след њене разраде.

2.2.5 Прописи Европске уније

Неизоставни део законодавства Европске уније, у области заштите природе, чине Директива о очувању природних станишта и дивље фауне и флоре (92/43/EEZ) и Директива о очувању дивљих птица (2009/147/EK), на основу којих се успостављају еколошки значајна подручја, која чине еколошку мрежу Natura 2000.

Најважнији документи у процесу ЕУ интеграција Републике Србије, су Национална Стратегија о приступању Србије у ЕУ (јун 2005) и Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије (2008. година), са друге стране.

Још један документ је Национални програм за усвајање правних тековина Европске уније који представља детаљан, вишегодишњи план усклађивања домаћих прописа са прописима ЕУ. Министарство заштите животне средине је одговорно за развој и примену Поглавља 27 – Заштита животне средине и климатске промене (Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

2.2.6 Законски и подзаконски оквир заштите природе у Републици Србији

У Републици Србији, свеобухватни извор права у заштити природе, јесу закони и подзаконски акти. Овом легислативом су дефинисани учесници процеса, њихове надлежности и делокруг послова, начин и начела, као и субјекти заштите природе. Познавање прописа представља полазну тачку за успешно управљање заштитом природе.

Следи преглед прописа, са посебним освртом на најзначајнији - Закон о заштити природе.

Законски акти који директно регулишу област заштите природе су:

- Закон о заштити животне средине („Сл. гласник РС”, бр. 135/04, 36/09, 36/09 – др. закон, 72/09 – др. закон, 43/11 - одлука УС и 14/16, 76/18, 95/18 – др. закон);
- Закон о заштити природе („Сл. гласник РС”, бр. 36/09, 88/10, 91/10 - испр., 14/16, 95/18);
- Закон о националним парковима („Сл. гласник РС”, бр. 84/15, 95/18 – др. закон);
- Закон о процени утицаја на животну средину („Сл. гласник РС”, бр. 135/04 и 36/09);
- Закон о заштити и одрживом коришћењу риблићег фонда („Сл. гласник РС”, бр. 128/14 и 95/18 - др. закон);
- Закон о пољопривреди и руралном развоју („Сл. гласник РС”, бр. 41/09, 10/13 - др. закон и 101/16);
- Закон о сточарству („Сл. гласник РС”, бр. 41/09 , 93/12 и 14/16);
- Закон о добробити животиња („Сл. гласник РС”, бр. 41/09);
- Закон о шумама („Сл. гласник РС”, бр. 30/10, 93/12, 89/15 и 95/18 – др. закон);
- Закон о дивљачи и ловству („Сл. гласник РС”, бр. 18/10 и 95/18 - др. закон);
- Закон о туризму („Сл. гласник РС”, бр. 17/19);
- Закон о планирању и изградњи („Сл. гласник РС”, бр. 72/09, 81/09 - испр., 64/10 - одлука УС, 24/11, 121/12, 42/13 - одлука УС, 50/13 одлука УС, 98/13 - одлука УС, 132/14, 145/14, 83/18, 31/19, 37/19 – др. закон и 9/20);
- Закон о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године („Сл. гласник РС”, бр. 88/10);
- Закон о рударству и геолошким истраживањима („Сл. гласник РС”, бр. 101/15 и 95/18 – др. закон);
- Закон о накнадама за коришћење јавних добара („Сл. гласник РС”, бр. 95/18, 49/19 и 86/19 – усклађени дин. изн., 156/20 - усклађени дин. изн. и 15/21 – доп.).

Подзаконски акти који директно регулишу област заштите природе су:

- Уредба о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне („Сл. гласник РС”, бр. 31/05, 45/05 - испр., 22/07, 38/08, 9/10, 69/11 и 95/18 - др. закон);
- Уредба о еколошкој мрежи („Сл. гласник РС”, бр. 102/10);
- Правилник о садржају и начину вођења регистра заштићених природних добара („Сл. гласник РС”, бр. 81/10);
- Правилник о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја („Сл. гласник РС”, бр. 97/15);
- Правилник о изгледу знака заштите природе, поступку и условима за његово коришћење („Сл. гласник РС”, бр. 87/13);
- Правилник о обрасцу службене легитимације чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС”, бр. 117/14 и 97/15);
- Правилник о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја („Сл. гласник РС”, бр. 85/09);
- Правилник о прекограничном промету и трговини заштићеним врстама („Сл. гласник РС”, бр. 99/09 и 6/14);
- Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива („Сл. гласник РС”, бр. 5/10, 47/11, 32/16 и 98/16);
- Правилник о критеријумима за издвајање типова станишта, о типовима станишта осетљивим, угроженим, ретким и за заштиту приоритетним типовима станишта, и о мерама заштите за њихово очување („Сл. гласник РС”, бр. 35/10);
- Правилник о одштетном ценовнику за утврђивање висине накнаде штете проузроковане недозвољеном радњом у односу на строго заштићене и заштићене дивље врсте („Сл. гласник РС”, бр. 37/10);

- Правилник о начину одређивања и висини штете нанете рибљем фонду („Сл. гласник РС”, бр. 3/16);
- Наредба о мерама за очување и заштиту рибљег фонда („Сл. гласник РС”, бр. 56/15 и 94/18);
- Правилник о условима, програму и начину полагања стручног испита за рибочувара и стручног испита за рибара („Сл. гласник РС”, бр. 60/15 и 96/16);
- Правилник о категоризацији риболовних вода („Сл. гласник РС”, бр. 10/12);
- Правилник о условима и начину организовања рибочуварске службе, обрасцу рибочуварске легитимације и изгледу рибочуварске значке („Сл. гласник РС”, бр. 7/10 и 3/16);
- Правилник о подстицајима за очување биљних генетичких ресурса („Сл. гласник РС”, бр. 85/13 и 44/18 – др. закон);
- Правилник о подстицајима за очување животињских генетичких ресурса („Сл. гласник РС”, бр. 83/13, 35/15, 28/16, 44/18 - др. закон и 104/18 и 16/21);
- Правилник о службеној одећи, односно униформи чувара у националним парковима и заштићеним подручјима („Сл. гласник РС”, бр. 105/20);
- Правилник о полагању стручног испита за чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС”, бр. 117/14).

Закон о заштити природе

„Сл. гласник РС”, бр. 36/09, 88/10, 91/10 - испр., 14/16, 95/18

Предмет регулисања Закона о заштити природе је заштита и очување природе, односно биолошке, геолошке и предеоне разноврсности. Законом је прописано да је природа добро од општег интереса за Републику Србију и да ужива посебну, на закону засновану, заштиту (члан 1. Закона о заштити природе). Наведени Закон уређује читав низ аспеката, из домена заштите природе. Његови циљеви су следећи (члан 2. Закона о заштити природе):

1. Заштита, очување и унапређење биолошке, геолошке и предеоне разноврсности;
2. Усклађивање људских активности, економских и друштвених развојних планова, програма, основа и пројеката са одрживим коришћењем обновљивих и необновљивих природних ресурса и дугорочним очувањем природних екосистема и природне равнотеже;
3. Одрживо коришћење и/или управљање природним ресурсима и добрима, обезбеђивање њихове функције уз очување природних вредности и равнотеже природних екосистема;
4. Благовремено спречавање људских активности и делатности које могу довести до трајног осиромашења биолошке, геолошке и предеоне разноврсности;
5. Утврђивање, праћење и унапређење стања у природи.

У погледу тога ко примењује Закон, односно на кога се односи, Закон набраја следеће субјекте (члан 6. Закона о заштити природе):

- република,
- аутономна покрајина,
- јединица локалне самоуправе;
- управљач заштићеног подручја,
- правна лица, предузетници и физичка лица који у обављању привредних и других делатности користе природне ресурсе и заштићена природна добра,
- стручне и научне организације и друге јавне службе,
- грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације.

Основни елементи Закона односе се на чињеницу како се штити природа, односно које су мере заштите природе. У члану 7, наведене су мере заштите. Мере значајне за ову дисертацију су:

- успостављање и утврђивање заштићених природних добара и система праћења њихове заштите;
- примена мера заштите природе.

Законодавац прописује шта су заштићена природна добра и конкретизује на шта је фокусиран Закон. Заштићена природна добра су: заштићена подручја, заштићене дивље врсте и покретна заштићена природна документа (члан 27. Закона о заштити природе).

На основу члана 27. (Закон о заштити природе), заштићена подручја су:

- строги резерват природе;
- специјални резерват природе;
- национални парк;
- споменик природе;
- заштићено станиште;
- предео изузетних одлика;
- парк природе.

Законом су дефинисана и основна начела заштите природе, од којих су за потребе ове дисертације, најважнија (члан 5. Закона о заштити природе):

- Начело високог степена заштите природе - свако је дужан да у вршењу неке делатности допринесе заштити и унапређењу природе;
- Начело одрживог коришћења природних ресурса - подразумева начине коришћења природних ресурса који не угрожавају природне системе и процесе;
- Начело „корисник плаћа“ - корисник природног ресурса и заштићеног природног добра, дужан је да плати накнаду за њихово коришћење и сноси трошкове санације и рекултивације простора;
- Начело сарадње – подразумева сарадњу свих државних органа, као и других правних и физичких лица, на пољу очувања природе;
- Начело непосредне примене међународног права - државни органи, као и друга правна и физичка лица, имају обавезу непосредне примене потврђених међународних уговора.

Начела представљају основ у свим поступањима у заштити природе, те због тога имају велики значај.

2.2.7 Институционални оквир заштите природе у Републици Србији

У овом поглављу даће се преглед органа, организација и установа које институционално врше послове заштите природе.

У погледу организационе структуре која се бави заштитом природе, у Републици Србији, устројство почива на подели власти на законодавну, извршну и судску. Ова три носећа стуба власти, у складу са својим ингеренцијама и правним поретком, имају одређене улоге у заштити природе.

У Републици Србији постоји значајан број органа, организација и установа које реализују државну политику у вези заштите природе (Влада Републике Србије, министарства, заводи, инспекције, фондови, агенције итд.). На врху „организационе шеме“ државних органа, овлашћених да реализују политику заштите природе, је Народна скупштина Републике Србије, која врши ингеренције законодавне власти. Скупштина доноси Устав и законе којима се уређује ова материја (Бањац и Батуран, 2013).

Други орган који уређује и реализује политику ове материје је Влада Републике Србије. Она представља највишу извршну власт (Закон о Влади, „Сл. гласник РС“, бр. 55/05, 71/05 – испр., 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – одлука УС, 72/12, 7/14 – одлука УС, 44/14 и 30/18 др. закон). Влада утврђује и води политику Републике Србије у оквиру Устава, закона и других општих аката Народне скупштине (члан 2. Закона о Влади). Одговорност Владе је највећа, јер је она најчешћи предлагач закона, а истовремено је и доносилац подзаконских аката (заједно са ресорним министарством), којима се разрађују и примењују закони на основу којих се чува и штити природа (Орловић, 2011). Влада такође образује органе управе, попут агенција, фондова и завода, који обављају послове на заштити природе.

Министарство заштите животне средине

Врсте и надлежности републичких министарстава описане су у Закону о министарствима Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 128/20). За ову дисертацију је најважније Министарство заштите животне средине.

Министарство заштите животне средине обавља послове државне управе који се односе на (члан 6. Закона о министарствима Републике Србије):

- основе заштите животне средине;
- систем заштите и унапређења животне средине;
- националне паркове;
- инспекцијски надзор у области заштите животне средине;
- спровођење Конвенције о учешћу јавности, доступности информација и праву на правну заштиту у области животне средине;
- заштиту природе;
- климатске промене;
- заштиту вода од загађивања ради спречавања погоршавања квалитета површински и подземних вода;
- стварање услова за приступ и реализацију пројеката који се финансирају из средстава претприступних фондова Европске уније, донација и других облика развојне помоћи;
- одобравање прекограничног промета заштићених биљних и животињских врста и др.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде је друго министарство које је од директног значаја за заштиту природе. Ово Министарство, између осталог, обавља послове државне управе који се односе на област заштите биодиверзитета, кроз рад Управе за заштиту биља и Управе за шуме.

Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине

Управне послове у заштити природе, поред министарства, обављају надлежни органи аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе. По Закону о заштити природе (члан 101) и осталим позитивно правним прописима, државни органи, органи аутономне покрајине и органи јединице локалне самоуправе дужни су да:

- се старају о очувању природе, природних вредности и предеоне разноврсности на свом подручју;
- проглашавају заштићена природна добра из своје надлежности;
- обезбеђују услове за заштиту и очување заштићених природних добара из своје надлежности;
- учествују у поступку проглашења заштићених подручја које проглашава Народна скупштина или Влада или надлежни орган аутономне покрајине или јединице локалне самоуправе;

- учествују у изради планова управљања заштићеним подручјима из своје надлежности;
- обавештавају јавност о стању природе и природних вредности на свом подручју и о предузимању мера заштите и очувања;
- пружају потребну помоћ јединицама локалне самоуправе на заштити природе на њиховом подручју;
- обављају и друге послове прописане законом.

Институција од значаја за заштиту природе, на нивоу АП Војводине, јесте Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине. Законом о утврђивању надлежности АПВ („Сл. гласник РС“, бр. 99/09, и 67/12 – одлука УС), прописана је надлежност АП Војводине и у области заштите природе. Неке од ових надлежности су (члан 25. Закона о утврђивању надлежности АПВ):

- доношење акта о стављању природног добра под заштиту, у складу са законом којим се уређује заштита природе;
- доношење планова и програма управљања природним ресурсима и добрима, у складу са стратешким документима;
- вршење контроле коришћења и заштите природних ресурса и добара на територији АП Војводине;
- давање претходне сагласности у поступку доношења основа, планова и програма заштите и унапређења заштићеног природног добра, флоре и фауне, шума и вода на територији АПВ;
- вршење инспекцијског надзора над коришћењем и заштитом природних добара и ресурса и др.

Завод за заштиту природе Србије и Покрајински завод за заштиту природе

Како је Законом о заштити природе дефинисано, постоје органи који обављају управно–правне послове у области заштите природе и органи који обављају стручне послове. Стручне организације које обављају делатност заштите и унапређења природне баштине су Завод за заштиту природе Србије и Покрајински завод за заштиту природе. Наведени заводи су самостална правна лица и имају статус установа (Бањац и Батуран, 2013). Стручни послови, које обављају, односе се на (члан 102. Закона о заштити природе):

- прикупљање и обраду података о природи и природним вредностима;
- праћење стања и оцену очуваности природе и степена угрожености објеката геонаслеђа, дивљих врста и њихових станишта, станишних типова, екосистема, еколошки значајних подручја, заштићених подручја, еколошких коридора, еколошке мреже и предела;
- израду студија заштите којима се утврђују вредности подручја предложених за заштиту и начин управљања тим подручјима;
- израду предлога акта о престанку заштите подручја;
- давање услова за радове на заштићеним природним добрима, издавање мишљења на план управљања заштићеног подручја;
- вршење стручног надзора на заштићеним природним добрима са предлогом мера;
- пружање стручне помоћи управљачима заштићених природних добара, органима локалне самоуправе на заштити природе, предела и природних добара;
- утврђивање услова и мера заштите природе и природних вредности у поступку израде и реализације просторних и урбанистичких планова, пројектне документације, основа (шумских, ловних, риболовних, водопривредних и др.), програма и стратегија у свим делатностима које утичу на природу;

- вођење евиденције о начину и обиму коришћења, као и факторима угрожавања заштићених и строго заштићених дивљих врста ради утврђивања и праћења стања њихових популација;
- организовање и реализација васпитно-образовних и промотивних активности у заштити природе;
- вођење регистра заштићених природних добара и других података од значаја за заштиту природе;
- обавештавање јавности о природним вредностима, заштити природе, њеној угрожености, факторима и последицама угрожавања.

Овим није исцрпљен списак организација које се баве заштитом природе. Веома значајну улогу имају и јавна предузећа. ЈП „Србијашуме“, односно ЈП „Војводинашуме“ управљају са највише заштићених подручја. ЈП Србијашуме управља са 49 заштићених подручја (Алексић и Јанчић, 2019), док ЈП Војводинашуме управља са 17. Значајно је истаћи и јавна предузећа која управљају националним парковима. Националних паркова има 5, па самим тим и јавних предузећа.

Као што је већ наведено, по Закону о заштити природе (члан 6), субјекти заштите природе су и локалне самоуправе, стручне и научне организације и друге јавне службе, као и грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације. Ово додатно усложњава организациону шему заштите природе, чинећи једну густу и испреплетену мрежу субјеката (Бањац и Батуран, 2013).

У анализи свих институционалних аспеката заштите природе, своје место треба да има и судска заштита природе. Задатак судске власти је да независно и непристрасно решава спорове. Орловић (2011), наводи да судска власт репресивно штити природу у прекршајном, кривичном и парничном поступку. Суђењем за прекршаје, привредне преступе, а нешто ређе и за кривична дела која штите природу, као и у поступку накнаде штете, суд превентивно штити природу, одвраћајући физичка и правна лица од будућих штетних активности.

2.2.8 Стратешка основа за управљање природним вредностима и заштићеним подручјима у Републици Србији

У овом поглављу ће се дати преглед најважнијих стратегија, програма и планова за заштиту природе, са нагласком на заштићена подручја.

На основу Закона о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности (члан 6), Србија се обавезала да изради националне стратегије, планове или програме за заштиту и одрживо коришћење биодиверзитета. Ови документи би требали да садрже мере и интегришу принципе заштите и одрживог коришћења у релевантне секторске планове, програме и политике (Радовић и Козомара (ур.), 2011).

Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период 2011. до 2018. године („Сл. гласник РС“, бр 13/11)

Законски основ за доношење Стратегије биолошке разноврсности Републике Србије за период 2011. до 2018. године је члан 45. Закона о Влади², а у вези са чланом 6. Закона о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности и чланом 112. Закона о заштити природе³. Стратегија је од великог друштвеног, економског и научног значаја, како са међународног тако и са националног аспекта (Радовић и Козомара (ур.), 2011).

² Стратегијом развоја Влада утврђује стање у области из надлежности Републике Србије и мере које треба предузети за њен развој.

³ Стратегијом се утврђују дугорочни плански оквир и политика интегралне заштите природе, укључујући очување биодиверзитета предела и геонаслеђа.

Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије (прилагођено према Радовић и Козомара (ур.), 2011):

1. Утврђује квантитативну и квалитативу биолошку разноврсност;
2. Описује правни, институционални и финансијски оквир заштите биодиверзитета;
3. Даје преглед угрожавајућих фактора природе;
4. Дефинише стратешке области, циљеве и активности заштите биолошке разноврсности;
5. Утврђује акциони план очувања биолошке разноврсности.

Нека од начелних стратешких опредељења Републике Србије, у складу са овим документом су (прилагођено према Радовић и Козомара (ур.), 2011):

- Начело очувања *in situ* - најефикасније очување биолошког диверзитета;
- Начело интегралности – државни органи, органи аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе помажу интеграцију заштите биодиверзитета у све секторске политике, као и финансирањем заштите биодиверзитета;
- Начело превенције и предострожности – свака активност мора бити реализована да произведе најмањи ризик по биодиверзитет;
- Начело очувања природних вредности – природне вредности се користе под условима и на начин којим се обезбеђује очување вредности геодиверзитета, биодиверзитета, заштићених подручја и природних екосистема;
- Начело међународне сарадње – подразумева сарадњу Републике Србије са свим релевантним међународним чиновцима;
- Начело система заштићених подручја – проглашење заштићеног подручја представља оруђе у заштити биодиверзитета.

Године 2018. донет је Предлог Стратегије заштите природе за период 2019-2025. Нова Стратегија до данас није усвојена.

Просторни план Републике Србије од 2010. до 2020. године

„Сл. гласник РС“, бр. 88/10

Законом о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године („Сл. гласник РС“, бр. 88/10), утврђене су „дугорочне основе организације, уређења, коришћења и заштите простора Републике Србије, у циљу усаглашавања економског и социјалног развоја са природним, еколошким и културним потенцијалима и ограничењима на њеној територији“ (члан 1). Просторним планом је, између осталог, утврђено „да заштита и одрживо коришћење природног и културног наслеђа и природних ресурса чине основу идентитета Републике Србије и њених регионалних целина, али и основу будућег привредног и туристичког развоја“ (члан 3. Закона о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године). Оперативни циљеви заштите и одрживог коришћења природног наслеђа, дефинисани Просторним планом су (Амицић, 2011):

- повећање површине под заштићеним подручјима, на 10% до 2014, односно на 12% до 2020. године;
- унапређење и осавремењивање управљања и јачање оспособљености управљача заштићених подручја;
- кандидовање и проглашење заштићених подручја од међународног значаја;
- примена мера (очувања, санације, ревитализације, рекултивације) и режима заштите и мониторинга стања заштићених подручја;
- формирање информационог система заштићених подручја;
- унапређивање система финансирања заштите природе и управљања заштићеним подручјима.

Поред Просторног плана Републике Србије од 2010. до 2020. године, израђени су и: Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године и Стратегија просторног плана развоја Републике Србије 2009-2013-2020.

Стратешки оквир је дефинисан и просторним плановима подручја посебне намене. Овим плановима је уређена организација, коришћење и уређење простора и изградња објеката на заштићеном подручју (члан 55. Закона о заштити природе).

Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара „Сл. гласник РС“, бр. 33/12

Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара је, на основу Закона о заштити животне средине и Просторног плана Републике Србије, комплетирала стратешко планирање одрживог коришћења природних ресурса и добара.

Овом стратегијом одређени су циљеви Републике Србије у вези одрживог управљања заштићеним подручјима, биодиверзитетом, геодиверзитетом и предеоним диверзитетом.

Специфични циљеви стратегије, који се тичу ове дисертације, су (Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара, 2012):

- успостављање ефикасне заштите и управљања постојећим заштићеним подручјима;
- повећање површине под заштићеним подручјима до 10 % до 2014. године, односно до 12 % до 2020. године;
- успостављање националне еколошке мреже и идентификација подручја за европску еколошку мрежу Natura 2000 и друге еколошке мреже;
- обезбеђивање оптималних финансијских механизма и одрживих извора финансирања за управљање заштићеним подручјима.

3. ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА

3.1 ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА: ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ

Заштићена подручја су од суштинског значаја за очување екосистема и врста. Она пружају и вишенаменску корист људима, чувајући природу и обезбеђују читав низ екосистемских услуга, као што су вода, дрво и храна, као и културне и духовне вредности. Способност да дају позитивне резултате зависи од тога како се њима управља појединачно, и као системима заштићених подручја, колико су интегрисана у развојне стратегије и колико су заступљена у свим секторима друштва (Juffe-Bignoli et al., 2014).

IUCN дефинише заштићено подручје као „географски јасно дефинисан и одређен простор, којим се управља путем правних и других механизма, ради постизања дугорочне заштите природе и са њом повезаних екосистемских услуга и културних вредности“ (Dudley (ed.), 2008). Ова дефиниција је данас широко прихваћена на међународном, регионалним и локалним нивоима. Сваки део ове дефиниције има своје значење, које је наведено у Табели 3.1.

Табела 3.1 Објашњење IUCN дефиниције заштићеног подручја
(прилагођено према Dudley (ed.), 2008)

Израз у дефиницији	Објашњење израза
Јасно дефинисано	Указује на јасно дефинисану област, утврђених граница.
Географско	Означава површину земље, копнене воде и морска и приобална подручја.
Подручје	Израз има три димензије: заштићен ваздушни простор изнад заштићеног подручја, заштита морског подручја до одређене дубине или до морског дна и заштита испод земље.
Утврђеном наменом	Означава да заштита може обухватити низ различитих начина управљања које је дефинисала држава.
Заштићено	Означава преузимање обавеза за дугорочно очување на основу међународних конвенција и споразума, националног, регионалног и локалног законодавства, уговора.
Којим се управља	Појам који означава активности у циљу очувања природних и других вредности због којих је заштићено подручје проглашено. Управљање може да садржи и одлуку о томе да се неко подручје остави недирнутим.
Законским и другим ефикасним средствима	Значи да заштићена подручја треба да се прогласе у службеном гласнику или да буду призната на темељу неке међународне конвенције или споразума, или на неки други ефикасан начин (нпр. на основу политике коју је установила невладина организација).
С циљем	Указује на одређен ниво ефикасности управљања који не сме утицати на категорију заштићеног подручја.
Дугорочног	Означава да се управљање мора одвијати континуирано, а не као краткорочна или привремена стратегија.
Очувања	Пре свега се односи на очување екосистема и станишта дивљих врста на самој локацији, али се може односити и на очување домаћих и гајених врста на местима на којима су се развиле.
Природе	Појам се увек односи на биолошку разноврсност, на генетском нивоу, на нивоу врста и екосистема, али се може односити и на геолошку разноврсност, рељефне облике и шире природне вредности.
Припадајућих услуга екосистема	Означава основне услуге као што су: услуге снабдевања (храна, вода); услуге регулације (заштита од поплава, суша и болести); услуге подршке (формирање земљишта, проток хранљивих материја); културне услуге (рекреација, духовне и друге нематеријалне користи).
Културних вредности	Означава све што се не коси са очувањем природе, а нарочито ако помаже у очувању, какво је нпр. традиционално управљање које подржава дивље врсте.

У литератури се могу наћи и друге дефиниције заштићеног подручја:

- Конвенција о биодиверзитету дефинише заштићено подручје као „географски дефинисано подручје које је одређено или контролисано, и којим се управља тако да би се постигли одређени циљеви очувања биолошке разноврсности“ (члан 2. Закона о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности);
- „Заштићена подручја су валидан и мерљив показатељ напретка у заштити биодиверзитета“ (МИС, 2015);
- Законом о заштити природе (члан 4) „заштићена подручја су подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и због тога се актом о заштити проглашавају заштићеним подручјима од општег интереса“.

3.2 КАТЕГОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА ПО IUCN-WCPA

Земље широм света имају различите системе заштићених подручја, који се разликују у зависности од националних потреба и приоритета. Разлике постоје како у законодавној и институционалној, тако и у финансијској подршци. WCPA категоризација је предложена да би се лакше схватила врста заштићеног подручја, с обзиром да државе користе различите категорије које у основи имају исту функцију. Тако, у свету постоји 1.388 имена за обележавање заштићених подручја (Вујић, 2008).

У пракси је устаљен израз да се подручјем „управља“, што је на енглеском језику дефинисано као *management*. Ефективно управљање заштићеним подручјима није могуће без укључивања носиоца права у заштиту и заинтересованих страна. Због овога се све више говори о ширем концепту управљања, на енглеском језику дефинисано као *governance* (МИС, 2015). На основу наведеног, у категоризацији заштићених подручја по WCPA, користе се два стандарда:

- категорије заштићених подручја у односу на циљеве управљања;
- категорије заштићених подручја у односу на тип управљања.

Разлике између два наведена стандарда су представљене у Табели 3.2.

Табела 3.2 Разлике између циљева и типова управљања заштићеним подручјима (прилагођено према Borrini-Feyerabend and Hill, 2015)

Циљ управљања (енг. <i>management</i>)	Шта се ради у вези постизања задатих циљева? Која су средства и активност за остварење тих циљева?
Тип управљања (енг. <i>governance</i>)	Ко одлучује шта су циљеви? Ко има водећу улогу и ко је одговоран?

WCPA смернице се и даље разрађују и допуњују, у складу са све сложенијим односима између човека и природе, као и приступима у заштити подручја различитих величина, природних одлика и вредности.

3.2.1 Категорије заштићених подручја у односу на циљеве управљања

Ова категоризација је направљена у односу на примарне циљеве управљања. Основа су начин и циљ управљања, у односу на биолошку разноврсност или неку природну вредност. Категоризација није обавезујућа и не мора се дословно преузимати. Међутим, неке земље (Аустралија, Грузија, Аустрија) су их директно транспоновале у своје национално законодавство (EUROPARC Espana, 2006).

WCPA је утврдио 6 основних категорија заштићених подручја, за које се препоручују циљеви управљања. Категоризација је наведена по IUCN (1994).

Категорија I

Категорија I обухвата строге резервате природе и области дивљине који су предвиђени само за научна истраживања или заштиту. Категорија се дели на две поткатегорије - Ia и Ib.

Категорија Ia обухвата строге резервате природе којима се управља претежно ради заштите природних вредности и у научне сврхе.

Строги резерват природе је подручје које поседује репрезентативне екосистеме, врсте, и/или геолошке карактеристике, доступне због научног истраживања и/или праћења стања.

Циљеви управљања:

- очување станишта, екосистема, врста и генетичке разноврсности;
- одржавање природних еколошких процеса;
- очување структурних одлика пејзажа и делова нетакнуте природе;
- минимизација поремећаја пажљивим планирањем научних истраживања, мониторинга и едукације;
- ограничавање приступа људима.

Категорија Ib обухвата резервате природе којима се управља ради заштите дивљине.

Област дивљине (резерват природе) је неизмењено или незнатно измењено подручје које је задржало своја природна обележја, које је ненастањено или слабо настањено и које се штити ради очувања изворних природних одлика.

Циљеви управљања:

- очување природних одлика и квалитета средине за дужи временски период;
- омогућавање јавног приступа ради задовољења духовних и физичких потреба посетилаца, на начин којим се неће променити природне одлике подручја;
- пружање прилике будућим генерацијама да искусе доживљај у областима које су нетакнуте;
- пружање могућности локалном становништву да очува традиционални начин живота.

Категорија II

Овом категоријом су обухваћени национални паркови, којима се управља ради очувања природних екосистема и рекреације.

Национални парк је подручје заштићено ради трајног очувања великих природних екосистема и склада између природних и културних вредности, које омогућава духовне, научне, образовне, рекреативне и туристичке активности.

Циљеви управљања:

- заштита природних вредности од националног и међународног значаја, за духовне, научне, образовне, рекреативне и туристичке сврхе;
- очување геонаслеђа и биолошке разноврсности;
- спречавање делатности које могу да наруше заштићено подручје;
- усклађивање потреба локалних заједница са вредностима подручја и програмом управљања.

Категорија III

Овом категоријом су обухваћени споменици природе којима се управља ради заштите посебних природних вредности.

Споменици природе су подручја која поседују једну или више посебних природних или природно-културних вредности, јединствених због реткости, репрезентативности, лепоте или културног значаја.

Циљеви управљања:

- заштита и очување посебних природних вредности;
- обезбеђивање истраживања, образовања, промоције и сл.;
- спречавање деградације;
- укључивање локалног становништва у процес управљања.

Категорија IV

Овом категоријом обухваћена су подручја у којима се управља стаништима или врстама, по потреби, путем управљачких интервенција.

Подручја управљања стаништима или врстама су делови копна или мора у којима је могућа активна интервенција ради очувања станишта и/или појединачних врста.

Циљеви управљања:

- очување врста и ревитализација њихових станишта, ради оптималног управљања;
- обезбеђивање научних истраживања, мониторинга и управљања подручјем у сврху постизања циљева заштите;
- спречавање деградације;
- омогућавање локалним заједницама да се развијају у складу са донетим циљевима.

Категорија V

Овом категоријом су обухваћени заштићени копнени или морски пејзажи којима се управља претежно ради заштите.

Заштићени копнени или морски пејзажи су делови копна, обале и/или мора у којима је интеракција људи и природе обликовала пејзаж, са естетским, еколошким, биолошким и/или културним вредностима. Обезбеђивање интегралне заштите је од суштинске важности за заштиту, очување и развој ових области.

Циљеви управљања:

- побољшање начина живота и делтности које су у складу са природом и створеним вредностима;
- очување разноврсности пејзажа, екосистема, станишта и врста;
- спречавање штетних активности;
- усклађивање рекреације и туризма са одликама подручја;
- поспешивање научних и образовних активности;

Категорија VI

Овом категоријом обухваћена су подручја за управљање ресурсима. Заштићеним подручјем се претежно управља ради одрживог коришћења природних екосистема.

У подручјима за управљање ресурсима се налазе углавном непромењени природни екосистеми. Њима се управља да би се обезбедили дугорочна заштита и очување биолошке разноврсности и истовремено остварило одрживо коришћење природних ресурса, кроз активности неопходне за опстанак локалних заједница.

Циљеви управљања:

- дугорочно очување биодиверзитета и осталих природних вредности;
- обезбеђивање одрживе производње;
- спречавање отуђења природних потенцијала и негативних утицаја на биолошку разноврсност;
- побољшање локалног и регионалног развоја.

Управљање свим категоријама би требало да буде у надлежности државе која бира и контролише управљача. Управљач може бити квалификована државна установа, универзитет, истраживачка/заштитарска институција, а у нижим категоријама и невадна организација, приватно предузеће, савет локалних заједница и др.

У Табели 3.3 представљен је сумарни приказ циљева управљања, који су разврстани по степену важности у односу на категорију заштићеног подручја.

Табела 3.3 Матрица циљева управљања по категоријама заштићених подручја (IUCN, 1994)

Циљеви управљања	Категорија заштићеног подручја						
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Научна истраживања	1	3	2	2	2	2	3
Заштита дивљине	2	1	2	3	3	-	2
Одржавање услуга животне средине	2	1	1	-	1	2	1
Очување биодиверзитета	1	2	1	1	1	2	1
Заштита посебних природних и културних вредности и карактеристика	-	-	2	1	3	1	3
Туризам и рекреација	-	2	1	1	3	1	3
Едукација	-	-	2	2	2	2	3
Одрживо коришћење ресурса из природних екосистема	-	3	3	-	2	2	1
Одржавање културних и традиционалних функција	-	-	-	-	-	1	2

1 – Примарни циљ; 2 – Секундарни циљ; 3 – Потенцијално применљив циљ; - није применљиво

Све категорије дају допринос очувању биодиверзитета, али би требале бити изабране у складу са одређеним стањем на терену. Нису све категорије подједнако корисне у свакој ситуацији. Такође, додељену категорију треба мењати ако се процени да се дугорочни циљеви управљања не поклапају са циљевима из одређене категорије (Dudley (ed.), 2008).

3.2.2 Категорије заштићених подручја у односу на тип управљања

Ова категоризација је направљена у односу на то ко је управљач, чија је одговорност и ко доноси кључне одлуке у вези са управљањем заштићеним подручјима. Постоје 4 типа управљања:

- заштићена подручја којима управља државни сектор;
- заштићена подручја са заједничким управљањем;
- заштићена подручја којима управља приватни сектор;
- заштићена подручја којима управљају домородачко становништво и локалне заједнице.

У Табели 3.4 је дат детаљан преглед типова управљања заштићеним подручјима.

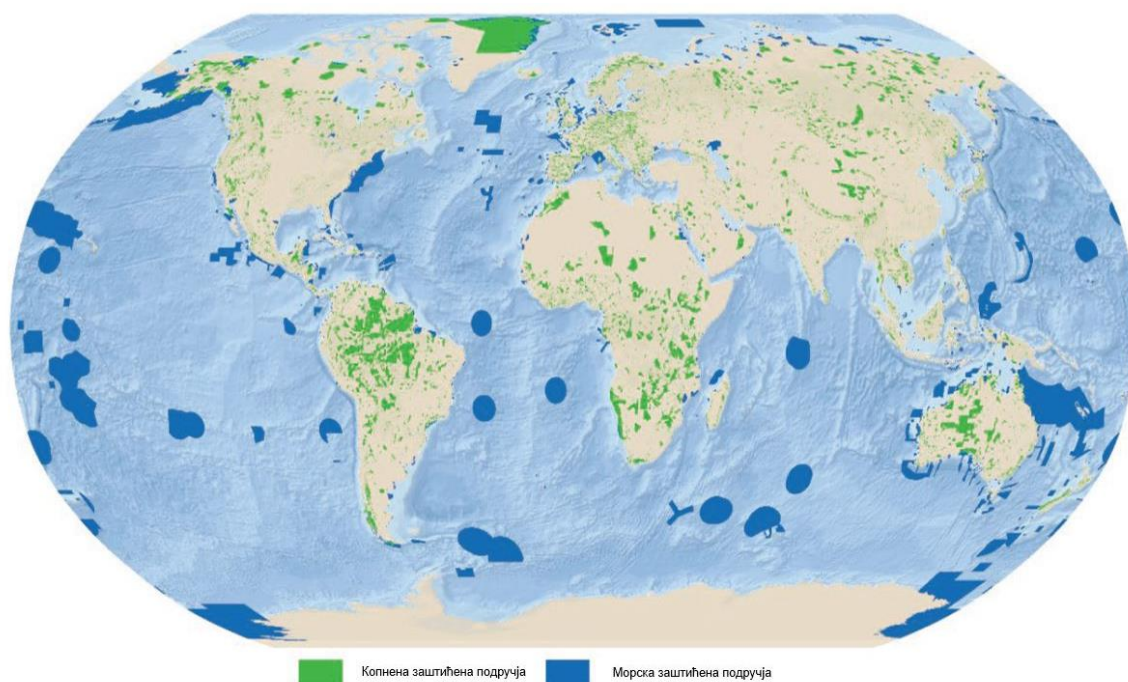
Табела 3.4 Типови и подтипови управљања заштићеним подручјима
(прилагођено према Borrini-Fejerabend et al., 2013)

Типови управљања	Подтипови управљања
Тип А. Државни сектор	Надлежно министарство, секретаријат или јединица локалне самоуправе Управљање које је делегирала влада (нпр. невладиној организацији)
Тип Б. Мешовито управљање	Прекогранично управљање (споразумима између једне или више суседних држава или територија) Сарадничко управљање (у којима различити актери раде заједно, на различите начине) Заједничко управљање (плуралистички одбор или друго вишестраначко управно тело)
Тип Ц. Приватни сектор	Појединачни власници земљишта Невладине организације (укључујући и универзитете) Профитне организације (нпр. корпоративни власници земљишта)
Тип Д. Домородачко становништво и локалне заједнице	Очуване територије и подручја које су основали и воде домородачки народи Очуване територије и подручја које су основале и воде локалне заједнице

3.3 ПРЕГЛЕД СТАЊА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА У СВЕТУ

Закључно са јулом 2018. године, 238.563 заштићена подручја су уврштена у WDPA. Већина подручја су на копну и покривају површину од 20 милиона km², односно 14,9% укупне површине копна. Морска заштићена подручја покривају 6 милиона km², односно 16,8% укупне површине мора (UNEP-WCMC, IUCN and NGS, 2018).

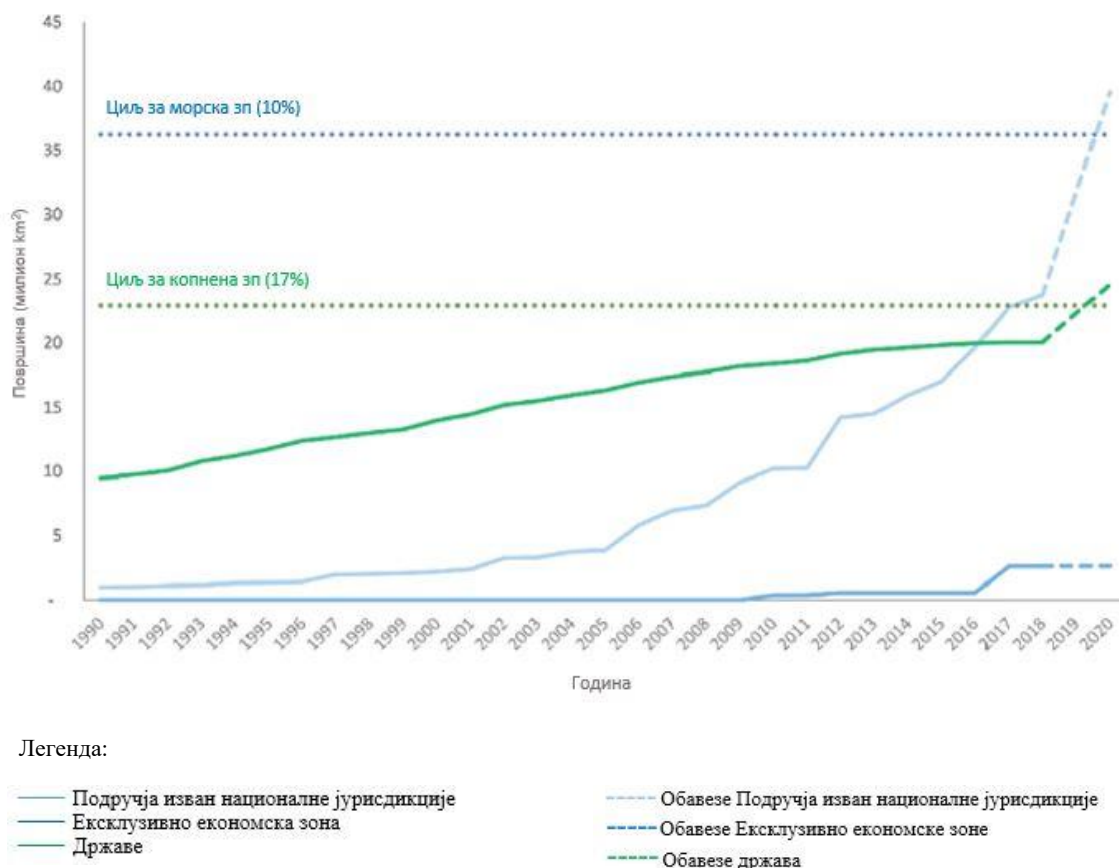
Заштићених подручја има у свим државама. Неке земље и региони (нпр. Африка, Јужна Америка, Аустралија, Гренланд и Русија) имају веома велике резервате, док Европа има велики број малих заштићених подручја (Слика 3.1) (UNEP-WCMC, IUCN and NGS, 2018).

Слика 3.1 Просторни распоред заштићених подручја у свету
(UNEP-WCMC and IUCN, 2018)

Како се заштићена подручја шире, оснивају нова или се укидају, тако се број и површина непрестано мењају. Анализа промена површине коју заузимају, показује да се, од 2016. године, повећава површина морских заштићених подручја, док се површина копнених смањује (Gannon et al., 2017; CBD Secretariat, 2018).

Прикупљене информације, у вези будућих обавеза од 130 земаља из 2018. године, указују да ће се значајно повећати површина заштићених подручја у наредне две године. Ово би резултирало повећању за 4,5 милиона km^2 површине копнених заштићених подручја и скоро 16 милиона km^2 површине морских заштићених подручја, како је приказано на Слици 3.2 (UNEP-WCMC, IUCN and NGS, 2018).

Слика 3.2 Пораст површине заштићених подручја у периоду од 30 година и предвиђени раст до 2020. године (UNEP-WCMC, IUCN and NGS, 2018)

3.4 ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Закон о заштити природе (члан 28) дефинише заштићена подручја као подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и која су значајна као станишта птица и других миграторних врста.

3.4.1 Врсте заштићених подручја

Закон о заштити природе (члан 27) дефинише 7 врста заштићених подручја и у оквиру њих 3 степена заштите (члан 35). Заштићена подручја су:

1. Строги резерват природе;
2. Специјални резерват природе;
3. Национални парк;

4. Споменик природе;
5. Заштићено станиште;
6. Предео изузетних одлика;
7. Парк природе.

Строги и специјални резерват природе

Строги резерват природе је подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено искључиво за очување изворне природе, генског фонда, еколошке равнотеже, праћење природних појава и процеса и научна истраживања (члан 29). Све активности у резервату морају бити такве да се њима не нарушавају природна обележја, вредности, појаве и процеси.

Специјални резерват природе је подручје са неизмењеном или незнатно измењеном природом, од нарочитог значаја због јединствености, реткости или репрезентативности, а које обухвата станиште угрожених дивљих врста биљака, животиња и гљива, без насеља или са ретким насељима (члан 29). Специјални резерват природе је намењен очувању постојећих природних одлика, појава и процеса, научним истраживањима и образовању и контролисаним посетама.

У строгом и специјалном резервату природе је забрањено вршити делатности (које су набројане у члану 29), које могу нарушити карактеристике због којих су проглашени заштићеним подручјем.

Национални парк

Национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа, у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба (члан 30).

Специфичност националног парка се огледа у сталном настојању да се овом врстом заштићеног подручја одрживо управља, пре свега у погледу опстанка врста, природних екосистема и предела.

У националном парку су дозвољене делатности које су у функцији образовања, здравствено-рекреативних и туристичких потреба, традиционалног начина живота, а које не угрожавају опстанак врста, природних екосистема и предела (члан 30).

Споменик природе

Споменик природе је мања неизмењена или делимично измењена природна просторна целина, објекат или појава, физички јасно изражен, препознатљив и/или јединствен, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидрографских, ботаничких и/или других обележја, као и људским радом формирана ботаничка вредност (члан 31). Значај споменика природе може бити научни, естетски, културни или образовни. У споменику природе су забрањене све радње и активности које угрожавају његова обележја и вредности (члан 31).

Заштићено станиште

Заштићено станиште је подручје које обухвата један или више типова природних станишта значајних за очување једне или више популација дивљих врста и њихових заједница (члан 32).

Неки од циљева заштите станишта су (члан 32):

- заштита угрожених и ретких типова станишта, екосистема и/или аутохтоних дивљих врста;
- обезбеђивање повољног стања популација;
- заштита крајње угрожених и рањивих врста;
- омогућавање протока гена између популација врсте;
- обезбеђивање миграторних путева и одморишта;
- омогућавање научних истраживања, управљања популацијама и образовања.

У заштићеном станишту су забрањене радње којима се угрожава функционалност станишта.

Предео изузетних одлика

Предео изузетних одлика је подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе и традиционалног начина живота локалног становништва (члан 33).

Предео изузетних одлика може бити природни предео изузетних одлика и културни предео изузетних одлика (члан 33).

У пределу изузетних одлика су забрањене радње којима се нарушавају примарне природне и створене вредности (члан 33).

Парк природе

Парк природе је подручје очуваних природних вредности, односно подручје са очуваним природним екосистемима, које је намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности и задовољењу научних, образовних, естетских, културних, туристичких потреба (члан 34).

У парку природе нису дозвољене привредне и друге делатности и радње којима се угрожавају његова битна обележја.

Мере заштите и начини коришћења наведених заштићених подручја, сем националног парка, се ближе утврђују актом о проглашењу заштићеног подручја. Мере заштите националног парка и начин његовог коришћења ближе се одређују Законом о националним парковима.

Из наведеног се може закључити да правне дефиниције врста заштићених подручја не садрже јасне и специфичне циљеве управљања. Такође, наведени циљеви често укључују комбинацију различитих приступа у управљању. Због оваке дефинисаности, не може се рећи да је подела заштићених подручја извршена на основу циљева управљања. Међутим, неки општи образац се може претпоставити на начин који је дат у Табели 3.5 (Секулић, 2011).

Табела 3.5 Матрица циљева управљања по врстама заштићених подручја (прилагођено према Секулић, 2011)

Циљеви управљања	Врста заштићеног подручја						
	СтРП	СРП	НП	СП	ЗС	ПИО	ПП
Научна истраживања	1	1	2	1	3	3	1
Заштита биодиверзитета	1	1	3	1	2	2	1
Пружање услуга животне средине	-	2	2	2	2	2	-
Очување геодиверзитета или културних одлика	-	3	1	1	2	1	-
Туризам и рекреација	-	2	2	1	2	2	3
Едукација	1	2	2	2	2	2	2
Одрживо коришћење ресурса заштићених подручја	-	2	-	1	1	1	-
Културне особине	-	2	3	2	1	1	-

СтРП – Строги резерват природе; СРП – Специјални резерват природе; НП – Национални парк; СП – Споменик природе; ЗС – Заштићено станиште; ПИО – Предео изузетних одлика; ПП – Парк природе
1 – Примарни циљ; 2 – Секундарни циљ; 3 – Потенцијално применљив циљ; - Није применљиво

По Секулић (2011), разлика међу врстама заштићених подручја може боље да се дефинише ако се корсите основне карактеристике, уместо циљева управљања (Табела 3.6).

Табела 3.6 Матрица основних карактеристика по врстама заштићених подручја (прилагођено према Секулић, 2011)

Основне карактеристике	Врста заштићеног подручја						
	СтРП	СРП	НП	СП	ЗС	ПИО	ПП
Врста	2	1	-	2	-	-	1
Станиште	1	1	3	2	3	3	1
Екосистем	3	1	-	2	3	3	2
Комплекс екосистема	-	2	-	1	2	2	-
Предео	-	3	3	2	1	1	-
Појединачне природне или културне одлике	-	-	1	2	2	1	-

СтРП – Строги резерват природе; СРП – Специјални резерват природе; НП – Национални парк; СП – Споменик природе; ЗС – Заштићено станиште; ПИО – Предео изузетних одлика; ПП – Парк природе
1 – Примарна карактеристика; 2 – Секундарна карактеристика; 3 – Потенцијално карактеристика; - Без карактеристике

Према табелама 3.5. и 3.6, може се претпоставити да на поделу заштићених подручја у већој мери утичу основне карактеристике, него циљеви управљања (Секулић, 2011).

3.4.2 Режији заштите у заштићеним подручјима

Заштићена подручја представљају јасно одређене целине са границама по катастарским парцелама, а у новије време и са тачним GPS координатама. У оквиру тих граница, одређени су режими заштите, будући да природне вредности најчешће нису исто распоређене на целој територији заштићеног подручја. Имајући то у виду, Законом о заштити природе се ближе прописују режими заштите, поступак и начин њиховог одређивања и објекти, радови и активности који су забрањени или ограничени.

Режими заштите могу бити I, II и/или III степена. Режији заштите и границе делова заштићеног подручја са различитим режимима заштите, утврђују се актом о проглашењу заштићеног подручја.

Режим заштите I степена

Режим заштите I степена подразумева строгу заштиту која се рестриктивно реализује у заштићеним подручјима или њиховим деловима, која имају изворне екосистеме од изузетног значаја и којима се омогућава очување станишта и животних заједница у условима дивљине (члан 35). Први степен заштите заузима најмању укупну заштићену површину, око 5% (Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

У режиму заштите I степена забрањено је коришћење природних ресурса и изградња објеката. Радови се могу изводити само у сврху научних истраживања, док су посете у образовне, рекреативне и општекултурне сврхе контролисане.

Режим заштите II степена

Режим заштите II степена подразумева активну заштиту која се спроводи у заштићеном подручју или његовом делу, где је дошло до делимичних измена екосистема који су од великог научног и практичног значаја (члан 35).

У овом режиму заштите могу се вршити одређене интервенције управљачког карактера, у циљу унапређења заштићеног подручја. Такође, могу се обављати традиционалне делатности, а дозвољено је и користити природне ресурсе на одржив начин (члан 35). Под режимом II степена се налази око 25% укупно заштићене површине (Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

Режимом II степена забрањује се изградња индустријских, урбаних и других објеката, експлоатација материјала из речних корита, преоравање природних травњака, уношење инванзивних врста, образовање депонија (члан 35) и друго.

Режимом II степена ограничавају се водопровредни радови, изградња туристичких објеката, инфраструктуре, рибњака и гатера, затим сакупљање дивљих врста, формирање шумских и пољопривредних монокултура (члан 35) и друго.

Режим заштите III степена

Режим заштите III степена подразумева проактивну заштиту која се спроводи у заштићеном подручју или његовом делу, где је дошло до одређене измене стања екосистема и предела, односно објеката геонаслеђа, која имају научни и практични значај (члан 35). У III степену заштите могу се вршити управљачке интервенције у циљу унапређења заштићеног подручја, што подразумева очување традиционалних делатности локалног становништва, уређење објеката културно-историјског наслеђа, ограничено коришћење природних ресурса (члан 35) и др. Под режимом III степена се налази, највише, око 70% укупне заштићене површине (Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

Режим III степена забрањује изградњу објеката тешке индустрије, уношење инванзивних алохтоних врста и образовање депонија (члан 35).

Режим III степена ограничава изградњу индустријски, урбаних и других објеката, лов и риболов, примену хемијских средстава (члан 35) и друго.

3.4.3 Категорије заштићених подручја

На основу Правилника о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја („Сл. гласник РС“, бр. 97/15), у зависности од вредности и значаја, заштићена подручја се сврставају у 3 категорије. Категорија се утврђује актом о проглашењу заштићеног подручја.

Категорија I

У I категорију спадају заштићена подручја од међународног, националног, односно изузетног значаја. Заштићено подручје би требало да испуњава следеће критеријуме (члан 6):

- да има обележја изворности и аутентичности која га чине јединственим или изузетно ретким у Републици Србији, и/или
- да представља у целости или садржи јединствен, односно посебно истакнут пример природног наслеђа Републике Србије, и/или
- да изражава изузетну разноврсност и међусобну условљеност и повезаност живог света, абиотичких фактора, обележја предела и утицаја људи, и/или
- да обезбеђује делотворну просторну и функционалну целовитост у односу на стратешке циљеве заштите и одрживог коришћења природе, и/или
- да ствара упечатљиву слику лепог у природи и омогућава њихов снажан доживљај, и/или
- да обухвата део међународно значајних подручја, и/или
- да омогућава функције и намене од интереса за Републику Србију, пре свега за научно-истраживачки рад, очување културних добара и реализацију пројеката одрживог развоја од стратешког значаја.

У I категорију се сврстава подручје које се проглашава за (члан 6):

- строги резерват природе, споменик природе или станиште, ако испуњава најмање 3 наведена критеријума;
- специјални резерват природе, парк природе или предео изузетних одлика, ако испуњава најмање 4 наведена критеријума;
- национални парк, ако испуњава свих 7 критеријума.

Категорија II

У II категорију спадају заштићена подручја од покрајинског/регионалног, односно великог значаја. Заштићено подручје би требало да испуњава следеће критеријуме (члан 7. Правилника):

- да има обележја изворности и аутентичности која га чине специфичним или ретким у аутономној покрајини или региону, и/или
- да представља веома значајан репрезент природног наслеђа Републике Србије, а јединствен или изузетно редак на територији аутономне покрајине или региона, и/или
- да одражава велику разноврсност и међусобну повезаност и целовитост животних заједница, популација дивљих биљака и животиња и природних чинилаца, као и посебну лепоту и обележја предела карактеристична за аутономну покрајину, односно регион, и/или
- да обезбеђује делотворну просторну и функционалну целовитост у односу на основне дугорочне циљеве заштите и одрживог коришћења природе у аутономној покрајини, односно региону, и/или
- да омогућава функције и намене од интереса за аутономну покрајину или регион, пре свега научне и образовне активности, очување културних добара и реализацију пројеката одрживог развоја од покрајинског, односно регионалног значаја.

У II категорију се сврстава подручје које се проглашава за (члан 7. Правилника):

- строги резерват природе, споменик природе или станиште, ако испуњава најмање 2 наведена критеријума;
- специјални резерват природе, парк природе или предео изузетних одлика, ако испуњава најмање 3 наведена критеријума.

Категорија III

У III категорију спадају заштићена подручја од локалног значаја, ако испуњавају услове за проглашење заштите у складу са законом, имају вредност од интереса за општину или град и не испуњавају критеријуме и услове наведене у претходне две категорије (члан 8. Правилника).

3.4.4 Поступак проглашења заштићеног подручја

Иницијативу за заштиту неког подручја, заводима за заштиту природе, могу да поднесу правна или физичка лица, појединци, групе/удружења грађана, предузетници, јединице локалне самоуправе, покрајински/републички органи и др. У зависности од стања природних вредности и степена угрожености подручја, завод предлаже да се иницијатива прихвати или одбаци. Уколико се предлог прихвати, завод приступа изради студије заштите.

Студија заштите је стручно-документациона основа којом се утврђују природне вредности подручја, које се предлаже за заштиту, и начин управљања заштићеним подручјем (Пањковић, 2016). О иницијативи за израду студије заштите, надлежни завод за заштиту природе је дужан да обавести власнике и кориснике простора, као и да сарађује са заинтересованим странама. У току теренског рада, одређивања граница заштићеног подручја и режима заштите, као и прописивању мера и смерница за заштиту, сарађује са заинтересованим странама. На основу студије заштите завод, у сарадњи са надлежним доносиоцима одлука, припрема предлог акта о проглашењу заштићеног подручја. Поступак заштите подручја је покренут када надлежно министарство објави на свом сајту студију заштите. Подручје за које је покренут поступак заштите сматра се заштићеним и пре доношења званичног акта (члан 42. Закона о заштити природе).

Надлежни орган обавештава јавност о предлогу акта за проглашење заштићеног подручја и студији заштите, обезбеђује јавни увид и организује јавну расправу. Након јавне расправе, достављених примедби од стране заинтересованих страна, доноси се акт о заштити. Акт се објављује у надлежном службеном гласилу.

У зависности од врсте и категорије заштићеног подручја, акт о заштити доноси Народна скупштина, Влада Републике Србије, Скупштина АП Војводине или скупштина општине. Национални паркови се проглашавају Законом о националним парковима, који доноси Народна скупштина (члан 41а Закона о заштити природе). Влада РС, на предлог ресорног министарства, доноси Уредбу о заштити подручја⁴, Скупштина АПВ доноси Покрајинску скупштинску одлуку о заштити подручја⁵, док надлежни орган локалне самоуправе доноси Одлуку о заштити⁶.

Актом о заштити успоставља се заштићено подручје, одређује се управљач који реализује заштиту и унапређење природних вредности због којих је подручје стављено под заштиту, управљање и коришћење природних ресурса, начин за обезбеђивање средстава за примену плана управљања и др.

Ако подручје изгуби вредности због којих је заштићено, завод предлаже доношење акта о престанку заштите органу који је донео акт. Овај орган је дужан да донесе акт о престанку заштите (члан 46. Закона о заштити природе).

⁴ Заштићено подручје I или II категорије

⁵ Заштићено подручје II категорије

⁶ Заштићено подручје III категорије

3.4.5 Заштићена и међународно значајна подручја

На територији Републике Србије, под заштитом се налази 469 заштићених подручја, која заузимају површину од 677.950 ха или 7,66% укупне површине Републике Србије (ЗЗПС, 2020) (Слика 3.3). Због малог процента површина под заштитом, Република Србија се сврстава у европске земље са малим уделом простора на којем се штити природно наслеђе (Амићић, 2011).

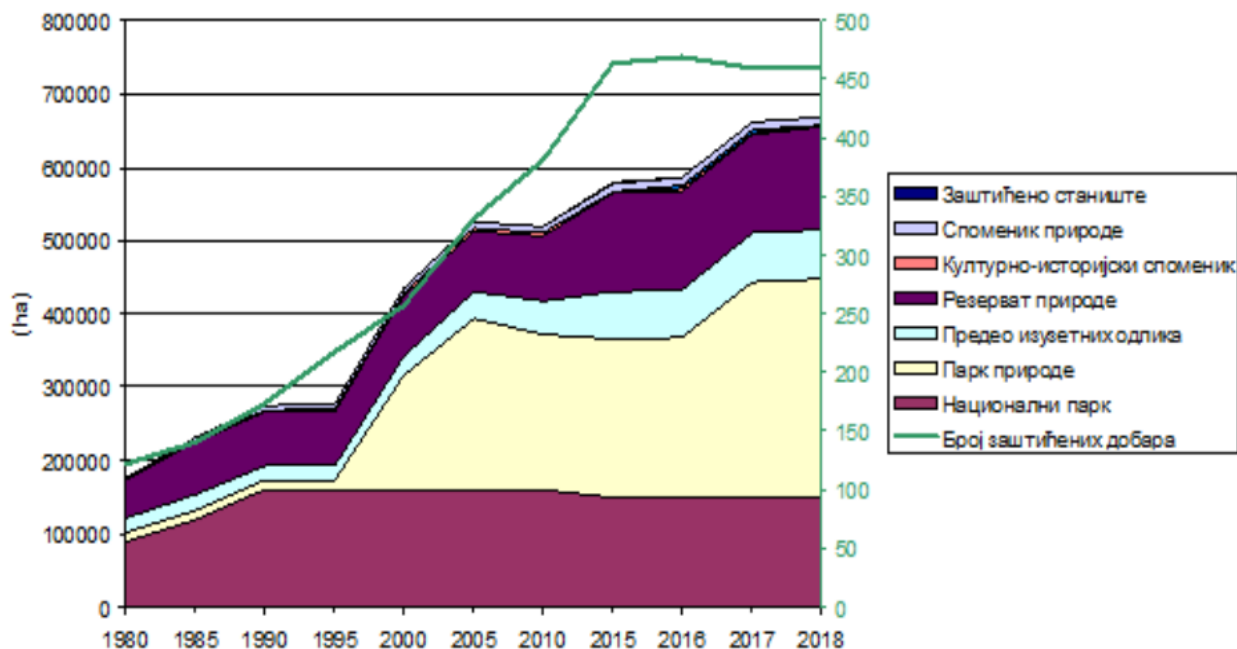
Слика 3.3 Карта заштићених подручја у Србији (ЗЗПС, 2017)

У заштићена подручја спадају: 5 националних паркова, 18 паркова природе, 21 предео изузетних одлика, 69 резервата природе, 6 заштићених станишта, 314 споменика природе, 36 подручја од културног и историјског значаја која су заштићена на основу ранијег Закона о заштити животне средине и Закона о заштити споменика културе (ЗЗПС, 2020) (Табела 3.7; Слика 3.4).

Табела 3.7 Заштићена подручја у Републици Србији* (прилагођено према ЗЗПС, 2020)

Заштићена подручја	Република Србија	Централна Србија	АП Војводина	АП Косово и Метохија	Површина
Национални паркови	5	3	1	1	150.225 ha
Паркови природе	18	6	11	1	298.088 ha
Предела	21	16	3	1	67.998 ha
Резервати	69	38	25	6	145.446 ha
Заштићена станишта	6	3	3		2.728 ha
Споменици природе	314	189	90	35	11.347 ha
Природни простори око споменика културе и места од историјског значаја (стари закони)	36	28	3	5	2.119 ha
Укупно	469	284	136	49	677.950 ha

* У табелу су уврштена заштићена подручја проглашена Законима о заштити природе и Законом о националним парковима после 2009. године, као и заштићена подручја проглашена Законом о заштити животне средине и Законом о заштити споменика културе до 2009 године.

Слика 3.4 Преглед пораста површина врста заштићених подручја, у периоду од 40 година (Лекић и Перуновић Ђулић (ур.), 2019)

Један број заштићених подручја Републике Србије, због специфичних природних и створених вредности, може добити или већ има статус међународно значајних подручја.

UNESCO Програм „Човек и биосфера“

У оквиру UNESCO Програма „Човек и биосфера“, 2001. године, проглашен је Резерват биосфере „Голија - Студеница“. Резерват се налази у југозападној Србији и простире се на површини од 53.800 ha (Амићић, 2011). У оквиру Резервата налази се Парк природе „Голија“ са заштићеном околином манастира Студеница.

Године 2017. проглашен је Резерват биосфере „Бачко Подунавље“, који се простире на површини од 176.635 ha и обухвата 4 заштићена подручја, међу којима су специјални резервати природе „Карађорђево“ и „Горње Подунавље“. Резерват биосфере „Бачко Подунавље“ се налази на северозападу Војводине и део је Европског Амазона, који представља једну од најочуванијих ритско-мочварних целина на читавом току Дунава.

Рамсарска подручја

Завод за заштиту природе Србије је утврдио прелиминарну листу од 68 потенцијалних Рамсарских подручја у Републици Србији. До сада је проглашено 10 подручја, која заузимају површину од 63.919 ha, односно 0,72% територије Републике Србије (Мијовић и сар., 2012; ЗЗПС, 2020).

У Рамсарска подручја спадају специјални резервати природе: „Обедска бара“, „Лудашко језеро“, „Стари Бегеј - Царска бара“, „Слано Копово“, „Горње Подунавље“, „Засавица“, „Ковилско-петроварадински рит“ и „Пештерско поље“, Предео изузетних одлика „Власина“ и Лабудово окно које обухвата део заштићеног подручја Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“.

Значајна подручја за биљке (Important Plant Areas - IPA)

Међународни пројекат „Значајна подручја за биљке“, који води Plantlife International, представља иницијативу за издвајање подручја најзначајнијих за очување флористичке разноврсности. Овај пројекат представља подршку Конвенцији о биолошкој разноврсности, пројектима европских еколошких мрежа, Рамсарској и Бернској конвенцији (Амићић, 2011).

Користећи међународно стандардизоване критеријуме - присуство угрожених врста, угрожених станишта и богатство врста (Plantlife, 2020), идентификована су IPA подручја на националном нивоу. У Републици Србији је издвојено 61 IPA подручје, на површини од 747.300 ha, односно 8% територије Републике Србије (Мијовић и сар., 2012; Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

Значајна подручја за птице (Important Bird Area - IBA)

Међународни пројекат „Значајна подручја за птице“, који води BirdLife International, представља један од кључних пројеката за очување фауне птица и њихових станишта (Амићић, 2011). Основа за рад на програму идентификације значајних подручја за птице у Европи су Директива о птицама, Директива о стаништима, Рамсарска конвенција. У Србији су до 2009. године издвојена 42 IBA подручја, који заузимају површину од 1.259.624 ha (Пузовић и сар., 2009). Укупна површина заузима 14,25% територије Републике Србије, а већина IBA подручја (43,7%) се налазе у заштићеним подручјима (Амићић, 2011; Мијовић и сар., 2012).

Одабрана подручја за дневне лептире (Prime Butterfly Areas - PBA)

Пројекат издвајања и идентификације одабраних подручја за дневне лептире у Републици Србији је реализован 2008. године, под покровитељством Краљевине Холандије.

У складу са овим пројектом, у Србији су издвојене 38 најзначајније врсте дневних лептира и 40 значајних подручја (Јакшић (ур.), 2008). Укупна РВА површина је 903.643 ha или 10,22% територије Републике Србије (Мијовић и сар., 2012; Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог).

Већина међународно значајних подручја се налази у заштићеним подручјима, што повећава одговорност управљача у дефинисању циљева и предузимању мера заштите.

3.4.6 Еколошка мрежа

Законом о заштити природе је дефинисана национална еколошка мрежа. Према члану 38, еколошка мрежа је „функционално и просторно повезана целина, која се успоставља ради очувања типова станишта од посебног значаја за заштиту, обнављање и/или унапређење нарушених станишта и за очување станишта дивљих врста флоре и фауне“.

Уредба о еколошкој мрежи („Сл. гласник РС“, бр. 102/10) ближе утврђује еколошку мрежу Републике Србије, као и начине управљања и финансирања. Еколошку мрежу чине (члан 2): еколошки значајна подручја, коридори који их повезују и заштитна зона тамо где је потребно да штити еколошки значајна подручја и коридоре од спољних утицаја. Еколошки значајна подручја су:

- подручја од националног значаја (заштићена подручја, подручја у поступку заштите, подручја приоритетних типова станишта, станишта ретких и угрожених дивљих врста и др.);
- подручја од међународног значаја (подручја Emerald мреже, IPA, IBA, РВА, Рамсарска подручја и др.).

Еколошки значајна подручја ће постати део европске еколошке мреже Natura 2000 даном приступања Републике Србије Европској унији (члан 14. Уредба о еколошкој мрежи).

Према члану 40. Закона о заштити природе, подручјем еколошке мреже, које је истовремено и заштићено подручје, управља управљач тог заштићеног подручја. У погледу управљања еколошки значајним подручјем и еколошким коридором које није стављено под заштиту, надлежан орган јавне власти може одредити правно лице, односно основати ново за ту намену. За подручје еколошке мреже могу се донети план управљања и прописати мере за очување стања ових подручја (члан 9. Уредба о еколошкој мрежи).

Natura 2000

Natura 2000 је најважнија мисија политике Европске уније која се односи на очување природе и биолошке разноврсности (Мијовић и сар., 2012). Овај програм обухвата заштиту природних станишта и дивљих врста, као и њихово повезивање у европску еколошку мрежу. Припреми програма Natura 2000 претходило је доношење две директиве Савета Европе: Директиве о птицама (Birds Directive 2009/147/ЕЕС) и Директиве о стаништима (Habitats Directive 92/43/ЕЕС), која је проистекла из Бернске конвенције.

Natura 2000 се састоји од Посебних подручја очувања проглашених од стране држава чланица, у складу са Директивом о стаништима и Подручја посебне заштите, која проглашавају државе чланице Директивом о птицама.

До сада је у европску еколошку мрежу укључено 27.852 подручја, од чега копнена подручја заузимају површину од 784.994 km² (17,9% територије ЕУ), док морска подручја заузимају површину од 573.131 km² (ЕЕА, 2020).

Република Србија тек треба да пружи свој допринос, не само у формирању мреже, већ и у развијању система заштите који ће се одвијати упоредо са заштитом која се примењује на националном нивоу.

Наша држава је до сада усвојила Акциони план за успостављање еколошке мреже Natura 2000 у РС за период 2011-2020. године и реализовала неколико пројеката.

Република Србија тренутно ради на пројекту „EU за Naturu 2000 у Србији“ (период 2019–2021) који је замишљен да промовише и ојача примену мреже Natura 2000, и као средство за јачање и подршку властима Републике Србије у области заштите природе.

Поред националне еколошке мреже и мреже Natura 2000, у Републици Србији се развијају: Emerald еколошка мрежа, Пан-европска еколошка мрежа Југоисточне Европе, Европски зелени појас, Sava Parks мрежа.

4. УПРАВЉАЊЕ ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

4.1 ПОЈАМ УПРАВЉАЊА

Појам менаџмента није лако одредити имајући у виду бројну литературу и практична искуства. „Управљање“ етимолошки води порекло од латинске речи *manus* – рука и употребљава се да означи процес руковођења, обучавања и усмеравања. У XX веку, са продором западних школа управљања, за означавање појма управљања општеприхваћен је енглески термин *management* (менаџмент) (Черовић, 2003).

Различити аутори су различито дефинисали појам управљање/менаџмент, у зависности од аспекта проблема који је наглашен. Koontz and O'Donnel (1992), истичу значај остваривања организационих циљева, док Ansoff (1975), дефинише управљање као адекватан процес детерминисања и вођења курса фирме ка циљевима. Појам управљања дефинише се и као процес којим се креирају, усмеравају, одржавају и послују сврсисходне организације посредством координисаног, кооперативног људског напора (McFarland, 1979). Ипак, најпознатије и најприхваћеније дефиниције су (Машић и сар., 2010):

- „Менаџмент је способност (вештина, умешност) обављања послова помоћу других људи“ – М. Parker Follet;
- „Менаџмент значи: планирати, организовати, командовати, координирати, контролисати“ – Н. Fayol;
- „Менаџмент значи координисање активности везаних за посао, тако да се оне обаве ефикасно и ефективно – с људима и уз помоћ других људи“ – S. Robbins и M. Coulter;
- „Менаџмент је генеричка функција и специфично и својствено средство сваке организације ма каква да је њена мисија“ – P. Drucker.

Са аспекта менаџмента у заштити природе, дефиниција која је довољно севобухватна и прилагођена захтевима савременог окружења, под управљањем подразумева „процес рада уз помоћ и у сарадњи са другим људима, да би се ефективно остварили организациони циљеви, уз ефикасну употребу ограничених ресурса у условима променљивог окружења“ (Kreitner, 1993). У контексту заштићених подручја, Cifuentes et al. (2000), дефинише управљање као „комбинацију поступака са правним, политичким, административним, истраживачким, планским, заштитарским, координационим, интерпретативним или образовним карактером, који резултују бољем коришћењу и трајношћу заштићеног подручја и остваривању његових циљева.“

IUCN дефинише управљање заштићеним подручјима (Hitt et al., 2011), као „процес сакупљања и коришћења ресурса на циљано усмерен начин, ради извршавања задатака у организацији“. Сваки појам ове дефиниције има образложење (Worboys and Winkler, 2006; Hitt et al., 2011):

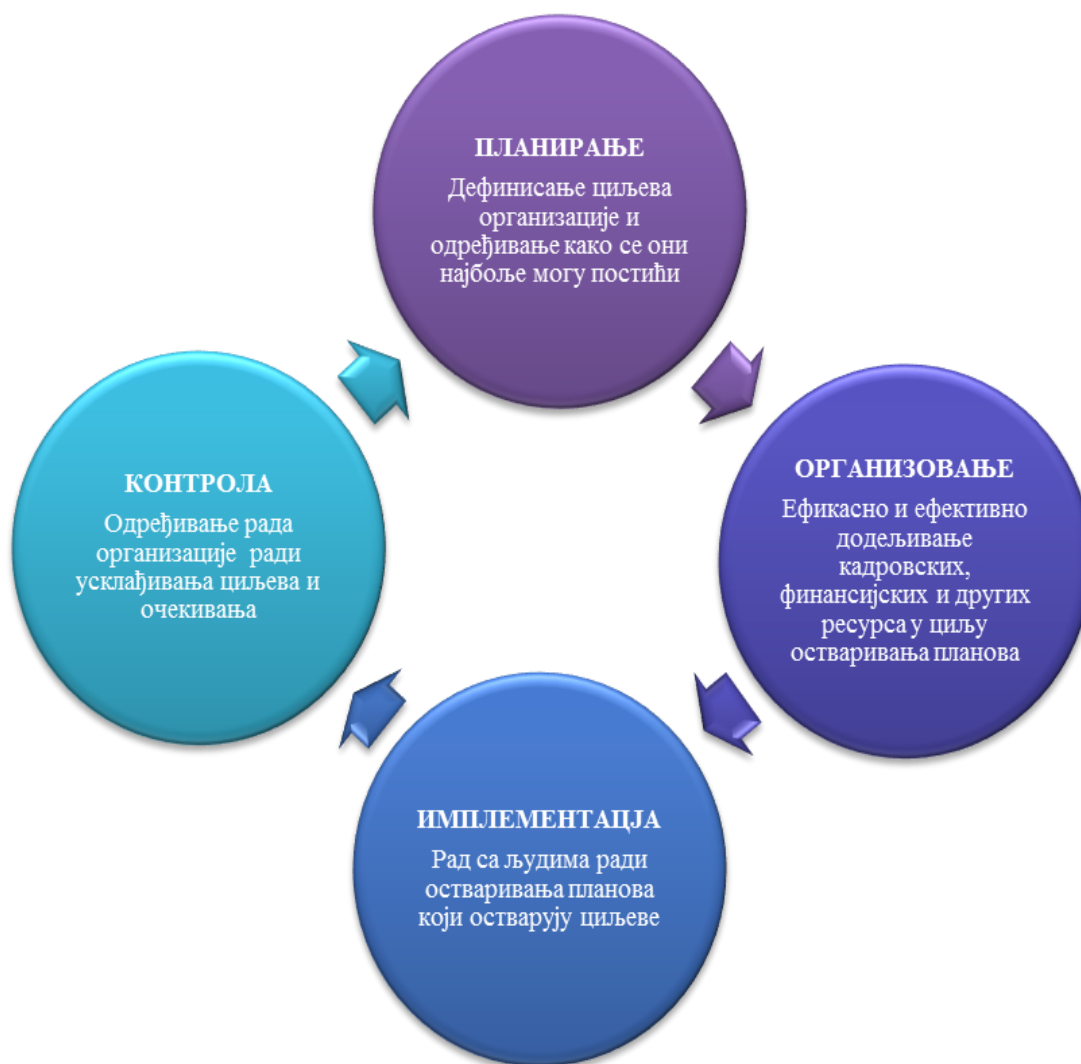
- Процес - односи се на четири функције менаџмента, као и операцијама које су повезане са њима. Четири функције су: планирање, организација, лидерство (имплементација) и контрола;
- Сакупљање и коришћење ресурса - ресурси укључују кадрове и њихове компетенције, вештине и искуство, финансије, опрему, и квалитетне и релевантне информације из различитих извора. Да би могао да управља, управљач заштићеног подручја има задатак да обезбеди ресурсе;
- На циљано усмерен начин - подразумева јасноћу у ком правцу се креће управљач заштићеног подручја. Активност којом се управља има сврху и смер у оквиру стратешког менаџмента и има за циљ да постигне одређени ниво резултата;

- У организацији - овим се идентификује управљање које обављају људи на различитим функцијама унутар организације која управља заштићеним подручјем, која је структурирана и координирана ради постизања унапред одређених заједничких циљева. Такође, појам указује да је очување биодиверзитета и система заштићених подручја тимски рад.

Као што је већ наведено, „процес управљања“ подразумева четири функције менаџмента, односно послове администрације, који су и основне функције менаџмента (Слика 4.1). По Черовић (2003):

- планирање: обухвата предвиђање будућности, утврђивање циљева и развијање плана активности;
- организација: обезбеђује материјалне и кадровске ресурсе и изграђује структуру за реализацију активности предузећа;
- лидерство: омогућава добијање оптимума од запослених у интересу целе организације;
- контрола: проверава степен у коме је остварено оно што је планирано.

Треба истаћи да се планирање подудара са постизањем организационих циљева, организовање са добијањем максимума из ограничених ресурса, лидерство са деловањем уз помоћ и у сарадњи са другим људима и контрола са балансирањем ефективности и ефикасности (Черовић, 2003).

Слика 4.1 Шематски приказ функција менаџмента (Bartol et al., 1998; Robbins et al., 2003)

Савремени услови пословања, у којима се непрекидно мењају конкурентни притисци и прилике, представљају велики изазов за менаџере, те значај манаџмента никад није био већи. Успешни менаџери мењају свет, утичући на развој нових производа и услуга и пружајући подршку личном развоју људи који за њих раде. Суштина манаџмента је ефикасно управљање процесима и људима (Черовић, 2003).

Упркос великом порасту броја заштићених подручја у последњих пола века и значају који им се приписује, проблеми са којима се суочавају заштићена подручја су и даље главна брига (Hockings, 2003). Конвенција о биодиверзитету и друге релевантне међународне легислативе, дефинисале су политику оснивања заштићених подручја као кључну у борби за очување биолошке разноврсности. Велики проблем у примени ових политика је начин управљања заштићеним подручјима, односно специфичност самих управљача и комплексност послова које они обављају.

Карактеристике организација које управљају заштићеним подручјима се разликују од оних са којима се сусреће већина организација. Неке од главних посебности су следеће (Worboys et al., 2005):

- земљиште и воде заштићених подручја су динамични живи системи, где је динамика догађаја у природи важнија од рутинског бирократског распореда карактеристичног за остале организације;
- рад у заштићеним подручјима подразумева 24h дневно седам дана у недељи, као и брз одговор на новонастале измењене услове;
- копнена подручја под заштитом обично су окружена различитим суседима, а сама подручја користи широк спектар туриста и рекреативаца;
- непланирани инциденти, као што су пожари или ископавања, су нормална појава и морају имати адекватан одговор који се понекад може косити са стандардним бирократским распоредом;
- практично и експериментално знање запослених у оквиру заштићених подручја је кључно за исправно доношење одлука везаних за само природно добро; тако нешто није доступно у стандардним бирократским датотекама;
- за заштићена подручја потребни су континуално планирање и инвестиције које су дугорочније од периода доношења буџета.

Hockings (2003), наводи да проблеми са којима се суочавају заштићена подручја могу бити подељени у три опште категорије:

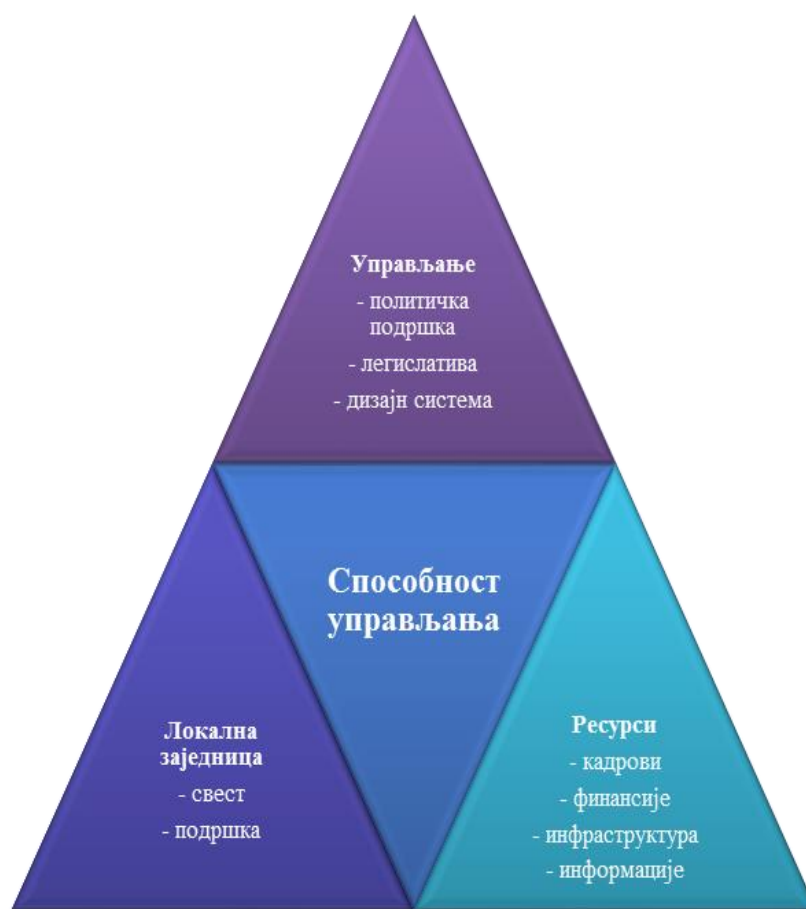
1. Угрожавајући фактори који делују на природне и културне ресурсе заштићених подручја;
2. Недовољна средства за управљање;
3. Институционални проблеми.

Институционални проблеми са којима се суочавају заштићена подручја су (прилагођено према Carey et al., 2000):

- недостатак финансијских средстава;
- недостатак кадрова;
- неадекватана инфраструктура;
- недостатак информација о заштићеном подручју са биолошког аспекта;
- недостатак политичке/законодавне подршке и/или нејасно или контрадикторно законодавство;
- недостатак сарадње са локалним становништвом;
- недостатак координације међу управљачима заштићених подручја;
- непостојање планова за коришћење земљишта или планова управљања;
- лоше дефинисане границе заштићеног подручја;
- недостатак споразума о коришћењу ресурса у близини заштићеног подручја;
- брзе промене кадрова код управљача заштићеног подручја.

Сви наведени проблеми могу довести до тога да се заштићено подручје сврста у тзв. категорију *paper park*. *Paper parks* су подручја која су званично проглашена заштићеним, али у њима врло мало или уопште нема примене мера заштите; ова подручја постоје на папиру, али не у пракси (Carey et al., 2000; Cifuentes et al., 2000). Њих карактерише недостатак способности управљања. Способност је значајан концепт у процени организационе ефективности и односи се на то да ли организација има оно што треба да би могла да обави задатке (Carey et al., 2000). По Hockings and Philips (1999), у контексту управљања заштићеним подручјима, способност управљања се односи на превазилажење разлика између захтева управљача и стварних потреба.

Исти аутори су способност управљања представили кроз три димензије: систем управљања, ниво ресурса и подршка локалних заједница (Hockings and Philips, 1999) (Слика 4.2).

Слика 4.2. Димензије способности управљања (Hockings and Philips, 1999)

У XXI веку потребно је снажно лидерство и ефективно управљање заштићеним подручјем, подржано најбољим професионалним управљачким знањем, искуством и алатима (Worboys and Trzyna, 2015). Пред управљачима је задатак да управљају заштићеним подручјем као националним и општим добром, ради очувања биодиверзитета, у складу са домаћим прописима и међународним уговорима. То значи да управљач треба да управља природом, по унапред датим правилима, ради очувања и унапређења заштићеног подручја, односно његовог одрживог коришћења.

У погледу анализе рада правних лица која се у Републици Србији баве управљањем заштићеним подручјима, са аспекта науке о менаџменту, требало би узети у обзир „специфичне податке, статистику, анализе, трендове, предвиђања, прогнозе, закључке или изјаве експерата, или друге врсте доказа који ће послужити као показатељи тренутних или очекиваних збивања у дотичним секторима“ (Coulter, 2008).

Ефективност и ефикасност

Предмети истраживања менаџмента, као науке, између осталог су ефективност и ефикасност. Ефективност и ефикасност су, уз продуктивност, од суштинског значаја за разматрање успешности једног предузећа. По Coulter (2008), менаџмент је ефективно и ефикасно обављање координисаних активности.

Ефективност је мера за остваривање циљева предузећа, док је ефикасност прецизнија категорија и представља однос између остварених резултата и улагања потребних компонената у процесу пословања (однос input-а и output-а). Williams (2010), ефективност представља као „извршавање задатака који доприносе остварењу организационих циљева”, док је ефикасност „обављање посла уз минималан напор, трошкове или оптад”. Дакле, менаџмент је активност чији је задатак да оствари циљеве једне организације на најлакши начин, односно уз најмање отпоре и трошкове.

Разлике између појмова ефективности и ефикасности су детаљније представљене у Табели 4.1.

Табела 4.1 Разлике између ефективности и ефикасности
(прилагођено према Машић и сар., 2010; Public Health Notes, 2017)

Ефективност	Ефикасност
Односи се на извршавање задатка или постизање жељеног резултата.	Представља извршење задатака на најбољи могући начин.
Фокусира се на постизање циљева.	Фокусира се на максималан резултат са најмање времена и труда.
Није оријентисана на процес и време.	Оријентисана је на процес и време.
Посматра да ли се нешто ради или не.	Посматра како се активност обавља.
Оријентисана је на резултате.	Оријентисана је на доходак.
Користи се за постизање одрживог раста и дугорочног профита.	Користи се за постизање краткорочних циљева.
Мери се ефективност стратегија.	Мери се пословање организације.
Може се сматрати екстровеерним приступом, јер се мери између више организација.	Може се сматрати интровертним приступом, јер мери питања перформанси (трошкова, времена и ресурса) унутар организације.
Односи се на корисност неке ствари.	Односи се на начин на који се нешто ради.
Бити ефикасан значи постићи већи и бољи успех.	Бити ефикасан значи уложити минималне трошкове и напор.
Не посматра однос input-а и output-а.	Посматра однос input-а и output-а.
Ефективност у организацији треба да буде на првом месту.	Ефикасност у организацији треба да прати ефективност.
Бити ефикасан значи бити на правом путу у односу на циљ.	Бити ефикасан не значи нужно бити на правом путу у односу на циљ.
Проблемима ефективности се бави стратегијски менаџмент.	Проблемима ефикасности се бави производни или оперативни менаџмент.

Анализирана страна литература, коришћена у изради ове дисертације, употребљава термин *effectiveness*, што на енглеском значи ефективност, мада се код нас често погрешно преводи и као ефикасност.

Са аспекта заштите природе, Катнић (2014), дефинише ефективност као „Успостављање политика и поштовање/спровођење закона и испуњавања међународних захтјева (EU, UNSECO, CBD)”. Исти аутор је ефикасност дефинисао као „дјелотворност у очувању биодиверзитета и остваривању циљева очувања природе у заштићеном подручју, при чему се истовремено узимају у обзир проблеми и мишљења заинтересованих страна“.

4.2 ПРОЦЕНА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Потреба за мерењем ефективности управљања заштићеним подручјима постала је широко препозната на међународном плану, с обзиром да сам чин проглашења заштићеног подручја не резултира обавезно и примену мера заштите (Hockings and Philips, 1999; Hockings et al., 2000; Ervin, 2003a).

Разлози за процену ефективности управљања укључују и жеље управљача да прилагоде и побољшају своје стратегије управљања, потребе за побољшањем планирања и постављања приоритета и све веће захтеве за извештавањем и одговорношћу који се стављају пред управљаче на националном и међународном нивоу (Hockings et al., 2003).

Када се дошло до закључка да формално правна заштита неког подручја није довољна за његову стварну заштиту и очување, почело је научно и практично интересовање за процену (евалуацију) ефективности управљања. Thorsell (1982) дефинише процену управљања заштићених подручја као процес доношења разумних судова о ефективности, ефикасности и адекватности реализације програма, са циљем коришћења тако донетих закључака у побољшању ефективности управљања. Вредновање се такође може дефинисати као процена о постигнућима у односу на унапред одређене критеријуме (скуп прописа или циљева), у овом случају циљеве због којих су заштићена подручја успостављена (Hockings et al., 2000).

Стручњаци који се баве проблематиком управљања заштићеним подручјима су осмислили алат за стратешко и планско решавање проблема начина процене ефективности управљања. Тај алат се назива процена ефективности управљања заштићеним подручјима. По Margules and Pressey (2000), процена ефективности управљања заштићеним подручјима је кључна компонента процеса систематског планирања заштите. Наука о менаџменту, из ове области, има изражено место и покушава да све активности обухвати, вреднује, процени и да препоруке и смернице за даље унапређење система заштите природе.

Оно што наука о менаџменту може понудити у процени ефективности управљања заштићеним подручјима јесте заједнички оквир који ће послужити да се на општем нивоу изврши процена њиховог менаџмента.

Шта је циљ овакве процене и каква је корист ове анализе?

Циљ је откривање и отклањање недостатака у управљању, односно стварање шире слике о предностима и манама постојећег менаџмента и у откривању обима, озбиљности, распрострањености претњи и притисака. Корист је да ове процене могу дати допринос доносиоцима одлука у побољшању стратегије очувања заштићених подручја, прерасподеле буџетских средстава и развијању стратешких одговора на најзначајније претње и слабости у управљању (Ervin, 2003b).

Следеће питање које се поставља је: које активности управљач треба да предузме да би био ефективан и чиме су оне дефинисане? Активности које треба предузети су дефинисане законима једне земље и применом потврђених међународних уговора. Дакле, менаџмент је повезан са прописима којима је у конкретној материји дефинисан оквир деловања организација, које се баве управљањем. Менаџмент без права не може да функционише, јер своје принципе треба тако да примењује да буду у складу са правним прописима. Прописи представљају једини легалан оквир и поље деловања сваке организације у једној држави. Управо евалуација служи, у првом реду, у утврђивању да ли се управљачи придржавају законом установљених прописа у управљању заштићеним подручјима.

Заштићена подручја могу остварити своје конзервационе, социјалне и економске добробити ако се њима ефективно управља (Hockings and Phillips, 1999), односно могу остварити своје циљеве ако управљачи успешно решавају проблеме. Постоји растућа забринутост да то није случај (Dudley et al., 1999), те су владе, менаџери, међународне организације за заштиту природе и др. почели да посвећују пажњу како на најбољи начин проценити ефективност управљања (Hockings and Phillips, 1999).

Процена ефективности је замишљена као кружни процес. Реализује се коришћењем информација из прошлости са циљем побољшања менаџмента у будућности, учењем на грешкама (Hockings and Philips, 1999). Процена треба да буде путоказ ка побољшању рада управљача у будућности и средство државе да конципира и примењује стратегију заштите природе.

Неколико аутора помиње различите сврхе процене ефективности (Hockings and Philips, 1999; Cifuentes et al., 2000; Ervin, 2003b; de Figueiredo, 2007):

- алат за адаптивно управљање: помаже управљачима у стратешком планирању и побољшању управљања;
- алат за креирање политике: помаже креаторима политика у развоју шире стратегије заштите, укључујући системе заштићених подручја;
- алат одговорности: помаже заштићеним подручјима да оправдају њихов значај и способност ефикасне заштите биодиверзитета и добијених финансијских средстава, посебно од међународних организација;
- алат за постављање приоритета: помаже управљачима, креаторима политика и органима финансирања да буду информисани о акцијама које треба предузети или о областима које треба финансирати;
- алат за комуникацију: помаже менаџерима, креаторима политика и органима финансирања да информишу локалне заједнице и осталу јавност у вези резултата заштите и да добију њихову подршку;
- алат за лобирање: утиче на одлуке и подршку заштићеним подручјима од стране влада и јавног мњења.

Hockings et al. (2000), сматрају да процена ефективности служи да би се менаџерима помогло у реализацији адаптивног управљања или у унапређењу процеса планирања, а не као систем за посматрање и кажњавање због неадекватног учинка.

4.3 НАЧИНИ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА

Процена ефективности управљања не може бити у потпуности једнака за сва заштићена подручја. Разноликост је велика, од морских и копнених, до шумских, преко влажних заштићених подручја итд.

Такође, у различитим државама постоје заштићена подручја чије површине и економска моћ њихових управљача нису за поређење. Због наведеног, процена ефективности управљања заштићеним подручјем обично укључује процену једног или више аспеката ефективности. Може се усредсредити на процену еколошког интегритета подручја, ради опстанка одређених врста, или да ли подручје има основну организациону структуру за реализацију програма заштите (de Figueiredo, 2007) итд.

IUCN приказује четири начина за процену ефективности управљања заштићених подручја (Leverington et al., 2010a; Leverington et al., 2010b), приказани у Табели 4.2.

Табела 4.2 Начини процене ефективности управљања заштићених подручја
(Leverington et al., 2010a; Leverington et al., 2010b; Hockings et al., 2015)

Начини процене ефективности управљања заштићеним подручјима		Кључна питања на којима се темеље
I	Процена величине и положаја заштићених подручја, укључујући присуство биодиверзитета и разноликост предела	Колико је заштићених подручја у држави или региону и колика је њихова укупна површина? Колико заштићена подручја обухватају кључне екорегione или станишта? Колики је диверзитет у заштићеним подручјима, у односу на екорегion и станиште? Колико успешно заштићена подручја представљају друге карактеристике, као што су пејзажни елементи, типови влажних станишта и врсте?
II	Процена ефективности заштићених подручја на глобалном нивоу	Да ли заштићена подручја утичу на смањење губитка станишта на глобалном нивоу? Како заштићена подручја утичу на локалне заједнице – да ли повећавају или ублажавају глобално сиромаштво?
III	Процена ефективности управљања заштићеним подручјима	Колико је добро осмишљено заштићено подручје и систем заштићених подручја? Да ли постоје: адекватно планирање, ресурси и процеси који омогућавају управљање? Да ли заштићена подручја остварују циљеве и штите своје вредности?
IV	Детаљна процена у вези очувања биолошких вредности	Да ли заштићена подручја штите врсте и станишта? Да ли су вредности, као што су угрожене врсте, заштићене или обновљене? Који је утицај заштићених подручја на људске заједнице?

Процена ефективности управљања заштићеним подручјима

Данас је, у светској литаратури и истраживањима, доминантан приступ под називом Процена ефективности управљања заштићеним подручјима (Protected Area Management Effectiveness - PAME), као прва и незаобилазна претпоставка у успешном управљању (Hockings et al., 2000; Hockings et al., 2006; Hockings et al., 2015).

WCPA дефинише PAME као „процена колико се добро управља заштићеним подручјима – првенствено у којој мери је постигнута заштита вредности и у којој су мери постигнути циљеви“ (Hockings et al., 2006). Термин „ефективност управљања“ се односи на три главне „теме“ (Hockings et al., 2000):

1. Дизајн појединачних заштићених подручја и система заштићених подручја: односи се на дизајн заштићеног подручја (величина, облик, заштитна зона, еколошка репрезентативност и место у еколошкој мрежи) који доприноси или не доприноси циљевима очувања;
2. Адекватност и прикладност управљања системима и процесима: односи се на постојање и адекватност управљачких активности (планирање, обука, јачање капацитета, друштвени односи и примена);
3. Остваривање циљева заштићеног подручја: односи се на то да ли заштићено подручје остварује резултате (биолошке и социјалне).

Дакле, предмет РАМЕ је процена да ли заштићена подручја раде на начин да остварују циљеве очувања, са аспекта адекватности управљачких капацитета. Сврха овакве процене може да (Hockings et al., 2015):

- омогући и подржи адаптивни приступ управљања;
- помогне у ефикасној расподели ресурса;
- промовише одговорност и транспарентност;
- помогне у укључивању заједнице и промоцији вредности заштићеног подручја.

Много субјеката је заинтересовано за информације које пружа процена ефективности управљања заштићеним подручјима. Неки од њих су (Hockings et al., 2006):

- институције које финансирају заштиту подручја, владе, невладине организације, које промовишу заштиту природе; оне могу користити резултате процене за дефинисање проблема у заштити као и одређивање приоритета у њиховом решавању;
- управљачи заштићених подручја, због унапређења својих потенцијала, али и због подношења извештаја вишим инстанцама, у циљу указивања на потребу отклањања недостатака;
- локалне заједнице, које штите своје интересе у заштићеним подручјима.

Укратко, процена ефективности треба да обезбеди увид у сврсисходност рада и постојања организација које управљају заштићеним подручјима, тако што ће се вредновати доступни подаци да би се препознали и отклонили проблеми у управљању.

4.4 WCPA ОКВИР ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА

Током 1990-их се развио велики број система процене ефективности управљања заштићеним подручјима. Велика различитост тих система је ограничавала способност поређења, те је било тешко извући закључке о процени ефективности управљања на националном, регионалном или глобалном нивоу. Такође, разноликост заштићених подручја значи да процена треба да буде прилагођена различитим системима управљања - један систем процене вероватно неће одговарати свима.

Међутим, процена ефективности управљања има заједничких елемената и процеса, који могу бити основа за наменски изграђен систем процене (Hockings et al., 2006). Ови заједнички елементи и процеси су обухваћени у WCPA Оквиру за процену ефективности управљања (The Framework for assessing management effectiveness of protected areas). Први радни оквир за процену је објављен 2000. године и од тада се непрекидно дорађује и развија.

Већина метода процене ефективности управљања заштићеним подручјима које се базирају на WCPA Оквиру, засноване су на теорији промене (Theory of change, ToC). Помоћу овог оквира, проценитељи граде реалан модел за разумевање односа међу ресурсима, активности које планирају и промена или резултата за које се надају да ће постићи (Coad et al., 2015).

Теорија промене

Теорија промене креира радни модел на основу кога ће се тестирати хипотезе и претпоставке о томе које ће активности најбоље остварити задате циљеве. Теорија промене је и процес и производ: процес израде теорије (углавном на радионицама са заинтересованим странама) и, производ тог процеса, документ модела промене који показује како и зашто ће се постићи циљ (Taplin et al., 2013).

Теорија промене је настала као алат за вредновање и као таква објашњава путеве промена који воде ка дугорочном циљу и везе између активности, резултата и исхода који се јављају у сваком кораку на том путу. Да би се вредновање могло вршити, неопходно је да постоје дефинисани и мерљиви индикатори који ће се анализирати. Такви индикатори операционализују исходе, односно дају резултате у конкретном, видљивом и/или мерљивом смислу (Taplin et al., 2013).

Оквир за процену ефективности управљања заштићеним подручјима се фокусира на побољшање управљања, а не само на прикупљање података. Дакле, методологије, које су се развиле из Оквира, направљене су да прикупе информације о елементима управљања који доприносе циљевима заштите биодиверзитета (Coad et al., 2015).

Оквир се може користити за развој система за процену који имају специфичне капацитете, сврху и потребе, док задржавају заједничку основну логику и приступ у процени. Употреба Оквира може пружити кредибилитет и промовисати веће прихватање различитих система процене управљања. Другим речима, Оквир омогућава основу за креирање система процене без потребе наметања стандардизованих методологија, те омогућава креирање посебних модела процене који највише одговарају конкретним потребама.

Оквир за процену ефективности управљања идентификује шест главних елемената управљања заштићеним подручјима. У Табели 4.3 приказан је сажетак елемената WCPA Оквира са критеријумима који могу бити предмет процене. Шест наведених елемената представљају основе према којима је одређено заштићено подручје успостављено и на основу којих се њиме управља (Hockings et al., 2006). Оквир се базира на циклчном поцесу вредновања шест поменутих елемената (Слика 4.3) (Hockings et al., 2006):

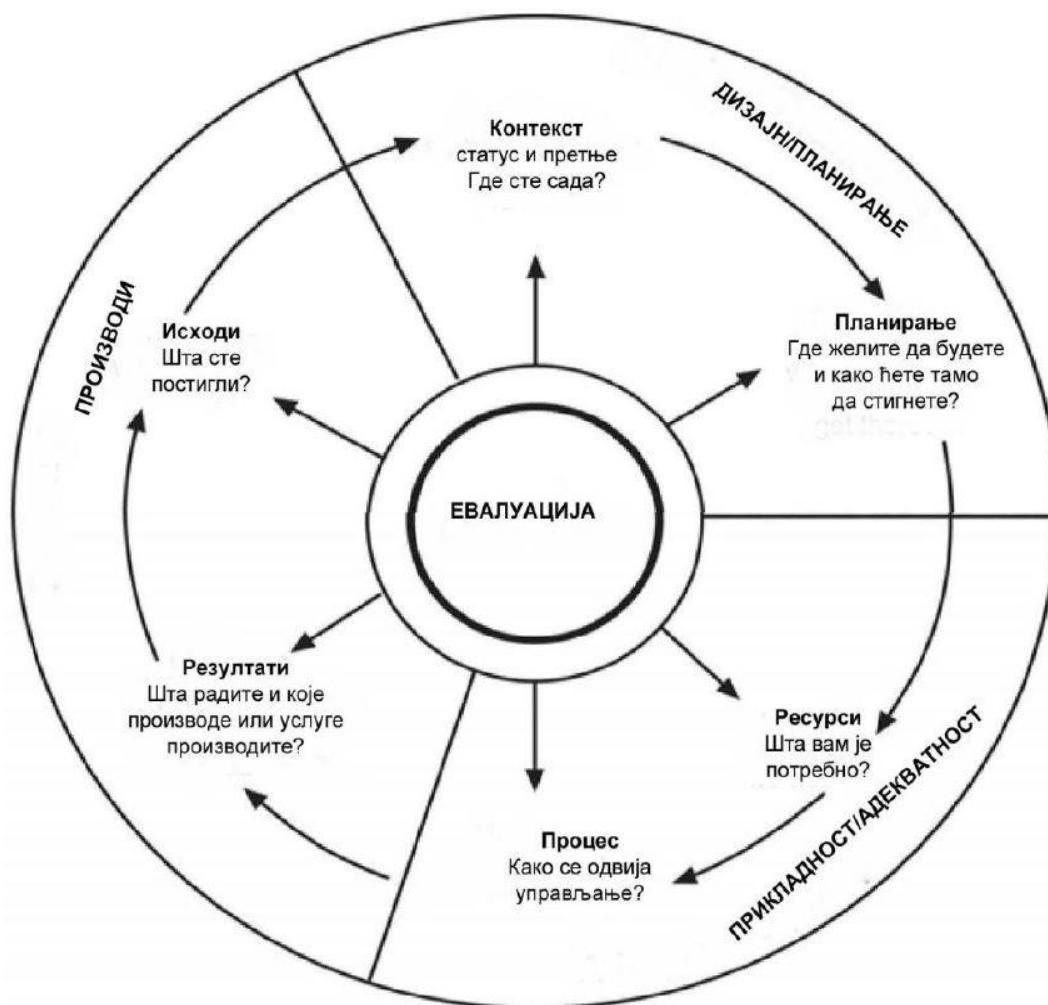
- разумавање контекста (*context*) заштићеног подручја, укључујући његове вредности, угрожавајуће факторе, заинтересоване стране, као и друштвено политичко окружење и расположиве могућности и перспективе;
- напредак кроз процес планирања (*planning*): дефинисање визије, циљева и стратегија за очување вредности и смањење угрожавајућих фактора;
- прерасподела ресурса (*inputs*) у виду кадрова, новца и опреме који су потребни за реализацију задатих циљева;
- примена управљачких активности у складу са прихваћеним циљевима (*processes*);
- производња добара и услуга који су обично назначени у плановима управљања и посебним плановима за различите области – шумарство, ловство и сл. (*outputs*);
- постизање одређених резултата који су адекватни постављеним управљачким циљевима (*outcomes*).

Табела 4.3 Преглед елемената Оквира за процену ефективности управљања
(прилагођено према Hockings et al., 2000; Hockings et al., 2006)

Елементи процене	Објашњење	Критеријуми који се процењују
Контекст (Context)	Где сте сад? Процена значаја заштићеног подручја, угрожавајући фактори и политичко окружења	Значај заштићеног подручја Угрожавајући фактори Рањивост Заинтересоване стране Национални контекст
Планирање (Planning)	Где желите да budete? Процена планирања заштићеног подручја	Акти и политика заштићеног подручја Дизајн заштићеног подручја Планирање управљања
Ресурси (Inputs)	Шта вам је потребно? Процена ресурса неопходних за управљање	Ресурси који су расположиви управљачу Ресурси заштићеног подручја
Процеси (Processes)	Како се одвија управљање? Процена начина на који се реализује управљање	Прикладност управљачких процеса У којој мери се успостављени и прихваћени процеси реализују
Резултати (Outputs)	Шта су резултати? Процена примене управљачких програма и активности; испорука производа и услуга	Резултати управљачких активности Услуге и производи
Исходи (Outcomes)	Шта сте постигли? Процена исхода и ниво до ког су остварени циљеви	Утицаји: ефекти управљања у односу на циљеве

Дефинисање свих наведених елемената треба да омогући целовиту слику ефективности управљања заштићеним подручјем. Ова врста процене значајна је и зато што се на основу ње може извршити испитивање веза – корелација између одређених особина заштићеног подручја у различитим деловима циклуса управљања (нпр. какав је утицај буџета или броја запослених на процес или резултате једног заштићеног подручја) (Leverington and Hockings, 2004).

Стручњаци из ове области сматрају Оквир корисним алатом када се на основу њега врши процена ефективности по одређеним методологијама, чак и када се том проценом не анализирају сви елементи предвиђени овим Оквиром. Наиме, неке процене могу бити базиране на анализи само одређених елемената. Процена је углавном заснована на комбинацији дескриптивних информација и специфичних методологија процене (Hockings et al., 2006).

Слика 4.3 Оквир за процену ефективности управљања заштићеним подручјима (прилагођено према Hockings et al., 2006)

У наставку текста ће се детаљније образложити свих 6 елемената WCPA Оквира за процену ефективности управљања.

4.4.1 Контекст

Овај елемент пружа основне информације потребне за планирање и реализацију управљања и за фокусирање на процену најважнијих аспеката управљања. Разумевање контекста је први корак циклуса у процени и у управљању (Hockings et al., 2006).

Елементи контекста су (Hockings et al., 2006):

- вредности и значај заштићеног подручја: са биолошког и културног аспекта;
- угрожавајући фактори: инвазивне врсте, неадекватно коришћење ресурса и др.;
- спољни утицаји: национални фактори (економско стање, политичко окружење и стабилност) и локални фактори (односи са суседима и заинтересованим странама);
- заинтересоване стране и локалне заједнице: подразумева оне који су укључени у управљање и на које утиче управљање заштићеним подручјем.

Вредности – кључни разлог због којег се успоставља заштићено подручје и кључни елемент управљања. Подручја се стављају под одређени режим заштите управо због заштите одређених вредности, било да се ради о биодиверзитету, културним или социоекономским вредностима. У Табели 4.4 дат је шири преглед вредности које се могу користити у процени контекста заштићеног подручја.

Табела 4.4 Вредности које се могу користити у процени контекста заштићеног подручја (Hockings et al., 2006)

Еколошке вредности	Социо-економске и културне вредности
Екосистемске услуге/функције <ul style="list-style-type: none"> – Управљање водозахватима и снабдевање водом – Заштита земљишта – Ублажавање климатских промена и непогода – Чист ваздух/ублажавање загађења 	Културне вредности <ul style="list-style-type: none"> – Духовне – Наслеђе локалних заједница – Историјске – Естетске/уметничке
Биодиверзитет <ul style="list-style-type: none"> – Екосистеми – Локалне популације – Врсте (ретке и угрожене, индикаторске, економски или социјално значајне врсте и др.) – Гени 	Социјалне/друштвене вредности <ul style="list-style-type: none"> – Рекреација – Зелене површине – Пејзажи
Предеоне и геолошке вредности <ul style="list-style-type: none"> – Докази о геолошким процесима – Фосили – Посебне геолошке формације и карактеристике пејзажа – Водна тела 	Економске вредности <ul style="list-style-type: none"> – Туризам – Вредност земљишта – Одрживо коришћење ресурса
	Истраживање и едукација <ul style="list-style-type: none"> – Истраживање – Формално образовање – Информисање

Угрожавајући фактори – Заштићена подручја се успостављају са циљем очувања одређених вредности које су препознате на националном, регионалном или глобалном нивоу. Да би се очувале ове вредности, потребно знати који су њихови угрожавајући фактори (пертње и притисци⁷). Неки од елемената су константни, док се други мењају – неке претње могу да се смање, док неки нови притисци могу да се појачају. Све то може утицати на процес управљања заштићеним подручјем (Hockings et al., 2006; Тадић, 2010).

Угрожавајући фактори обухватају глобалне претње које подразумевају утицај климатских промена, затим регионалне претње попут фрагментације станишта и локалне претње које обухватају криволов, утицај посетилаца, неправилно одлагање отпада и др.

У Табели 4.5 су представљени угрожавајући фактори идентификовани путем IUCN-WSPA истраживања. Угрожавајући фактори представљају препреке ефективном управљању заштићеним подручјима.

Табела 4.5 Угрожавајући фактори* (прилагођено према Hockings et al., 2006)

Угрожавајући фактори	Могуће препреке
Коршћење околног земљишта	Недовољно средстава
Инванзивне врсте	Неадекватан мониторинг
Ширење пољопривредног земљишта	Недостатак политичке подршке
Прекомерна експлоатација	Неадекватан систем вредновања
Развој инфраструктуре	Неадекватна обука кадрова
Криволов и илегални риболов	Неадекватно руководство
Неконтролисани пожари	Неадекватно партнерство
Неконтролисана испаша	Недостатак подршке локалне заједнице
Експлоатација минерала и гаса	Недостатак резултата
Црпљење воде	Неадекватно управљање људским ресурсима

* Угрожавајући фактори су поређани по хијерархији, од најзаступљенијег

⁷ Претње – активности које би могле да наносе штету заштићеном подручју
 Притисци – активности које су већ нанеле штету заштићеном подручју

Заинтересоване стране – могу да утичу на подручје позитивно и негативно и могу да зависе од заштићеног подручја на неки начин. С тога, ефективно управљање обично укључује стратешко партнерство између управљача и заинтересованих страна. У овој фази, главни фокус је на идентификацији ко су заинтересоване стране, колики је њихов утицај и шта мисле о заштићеном подручју (Hockings et al., 2006).

4.4.2 Планирање

Заштићено подручје, којем недостаје основни план управљања, вероватно неће бити ефективно колико год да је управљач ефикасан. Стога је редовна процена квалитета планирања веома значајна. Овај елемент процене разматра следеће (Hockings et al., 2006):

- законодавство и политику у вези са заштићеним подручјем;
- дизајн појединачног заштићеног подручја и система заштићених подручја;
- планирање управљања.

Законодавство и политика – потребно је проценити утицај законодавства и политике на заштићено подручје. Често је управљање неефективно зато што примена законске регулативе даје неадекватне резултате или није јасна и оперативна политика за подршку управљању заштићеним подручјем (Hockings et al., 2006).

Дизајн заштићеног подручја – односи се на процену утицаја које величина, положај и границе заштићеног подручја имају на ефективност управљања. Када је у питању величина заштићених подручја, важно је имати у виду да већа подручја имају већу отпорност на природне појаве и непогоде (климатске промене: поплаве, олује, пожари и сл.), док мања имају предност у ефикаснијем постизању циљева заштите – нпр. микро резервати успостављени са циљем очувања генетичких ресурса (Тадић, 2010).

Планирање управљања – ефективно управљање заштићеним подручјем карактеришу јасни и прикладни циљеви, који су у складу са планом управљања, за чију реализацију су обезбеђена неопходна средства. Процена такође треба да утврди да ли се планови заиста примењују што подарзумева њихово превођење у годишње програме рада и реализацију (Hockings et al., 2006; Тадић, 2010). У том смислу, основно питање које треба истражити је: да ли уопште постоји план управљања и да ли се реализује на законом прописан начин.

4.4.3 Ресурси

Истраживања у вези управљања заштићеним подручјима показала су да је количина ресурса од пресудног значаја за ефективно управљање. Управљачи заштићених подручја, као наважнији проблем у управљању, истичу недостатак ресурса (највише финансија и људских ресурса) (Munoz et al., 2013).

Веома је тешко стандардизовати потребне ресурсе управљача због великих разлика у заштићеним подручјима. Ипак, у одређивању минималних ресурса треба се држати закона и подзаконских прописа из области заштите природе. Процена ресурса је у већини случајева усмерена на: људске капацитете, просторије, информације, финансијска средства и опрему. Поред квантификације ресурса (Тадић, 2010), процена треба да обухвати (Hockings et al., 2006):

- количину потребних ресурса;
- доступност ресурса;
- употребу ресурса (да ли се користе на најбољи начин).

Потребни ресурси - у погледу нивоа потребних ресурса, треба се придржавати стандарда који су утврђени као неопходни минимум за адекватно управљање кроз законске и подзаконске прописе.

Доступност ресурса – проценом ресурса се могу добити информације о њиховој доступности и адекватности. Обично су доступни подаци о количини ресурса: буџет, приступ информацијама, опрема, инфраструктура, особље, док је податке о њиховом квалитету много теже добити. Ниво расположивих ресурса за управљање се тада упоређује са процењеним захтевима управљача (Hockings et al., 2006).

Употреба ресурса – подаци о финансијама и кадровима су најкориснији у процени ефективности, ако се категоризују по намени. На овај начин се добијају најбоље смернице и приоритети за управљање (Hockings et al., 2006).

4.4.4 Процеси

Процена процеса управљања се заснива на процени адекватности процедура (стандарда) за управљање заштићеним подручјем и претпоставља дефинисање система управљања који су прихватљиви за то подручје. Усвајање најбољих менаџмент процеса је од велике важности за ефективно управљање. Ипак, треба имати на уму да најбоља пракса у једном заштићеном подручју не мора бити иста као у другом.

У прошлости, али и данас, управљањем заштићеним подручјима су се највише бавили стручњаци из биологије и екологије. Међутим, за управљање заштићеним подручјем неопходно је познавање менаџмента и права, имајући у виду мултидисциплинарност овог позива. Данас се пред менаџере заштићених подручја постављају: проблем сигурности радних места, управљање туризмом, односи са локалним заједницама итд. (Hockings et al., 2006), а не само заштита биодиверзитета.

Процена управљачког процеса се фокусира на управљачке процедуре за заштићено подручје и подразумева (Hockings et al., 2006):

- дефинисање система и процедура и одређивање који од њих представљају примере добре праксе;
- доношење одлуке које од постојећих процедура су применљиве на одређено заштићено подручје;
- испитивање да ли су процедуре примењене и стандарди испуњени;
- препоруке о томе да ли се системи и процедуре могу унапредити.

Процедуре које су применљиве на одређено заштићено подручје – Ако процедуре нису прилагођене посебним потребама одређеног заштићеног подручја, требало их дефинисати тако да одговарају сваком подручју посебно (Hockings et al., 2000). Ако заштићено подручје нема утврђене процедуре, процена би требала да утврди шта би процедуре требале да уређују (Hockings et al., 2006). У Табели 4.6 је приказан низ управљачких процеса које треба проценити и могући извори података о тим процесима.

Табела 4.6 Предмети и извори за процену процеса (прилагођено према Hockings et al., 2006)

Управљачки процеси које треба проценити	Могући извори података о управљачком процесу
Процес планирања	Правни акти управљача
Управљање природним ресурсима, укључујући мониторинг и процену стања	Планови управљања
Управљање посетиоцима	Смернице за добре праксе
Чувари и надзор	Међународни споразуми, стратегије и сл.
Комуникација и едукација	Искуство у управљању заштићеним подручјима
Управљање кадровима и њихове обуке	Запослени код управљача заштићеног подручја
Процена руководства	Локалне заједнице и друге заинтересоване стране
Буџетска и финансијска контрола	

4.4.5 Резултати

Анализом резултата управљања врши се процена да ли су управљачи остварили задате циљеве, односно који су резултати рада испоручени. Подаци о овоме се могу наћи у годишњим извештајима управљача. Ова врста информација је најкориснија за процену, тамо где већ постоје процедуре, планови или циљеви, на основу којих се могу мерити достигнућа.

Процена резултата врши се кроз (Hockings et al., 2006):

- број испоручених производа и услуга;
- ниво до ког су реализоване наведене активности, задаци и процедуре.

У Табели 4.7 су представљени производи и услуге које треба да се испоруче и реализација планираног програма рада.

Табела 4.7 Могући типови резултата (Hockings et al., 2006)

Испорука производа и услуга	Реализација планираног програма рада
Број корисника (број посетилаца, број људи који користе одређену услугу, број упитника на које је одговорено, број истраживача и сл.)	Реалан програм рада у односу на планирани (број обилазака, ниво до ког су реализовани или завршени капитални програмски радови и сл.)
Мера обимности резултата рада (број састанака одржаних са локалном заједницом, број обилазака заштићеног подручја, површина која је покривена истраживањем и сл.)	Реални у односу на планиране трошкове
Мере физичких резултата (број припремљених и подељених брошура, број и вредност завршених порјеката)	Ниво до ког су реализовани планови управљања и други плански документи

Процена резултата се углавном врши путем процене имплементације планова управљања и програма рада. Праћење резултата има за циљ да осигура примену планова управљања у дневном вођењу послова, односно да се не занемари ни један елемент који се процењује, јер од сваког зависи испуњење циљева.

4.4.6 Исходи

Путем процене исхода могуће је измерити реалне ефекте управљачких активности – да ли управљање доприноси очувању вредности због којих је одређено подручје стављено под заштиту (Hockings et al., 2006). Другим речима, процена исхода представља процену да ли је комплетан процес управљања довео до остварења циљева заштићеног подручја. Овај елемент је најтежи за процену, јер представља комплетну процену управљачких активности у заштићеном подручју. Процена исхода односи се на (Hockings et al., 2006):

- идентификацију жељених исхода;
- начине за процену и мониторинг исхода;
- стање вредности, укључујући биодиверзитет;
- да ли социо-економске и културне вредности остају константне;
- да ли су постигнути циљеви управљања и да ли су отклоњене претње.

Основни проблем у процени исхода је у нејасно одређеним циљевима управљања заштићеним подручјем. Понекад су циљеви постављени у виду активности које треба предузети, а не као резултат који треба постићи, док понекад нису постављени експлицитни циљеви управљања. У другим случајевима, циљеви су превише неодређени да би се могли проценити. На пример, „треба очувати биодиверзитет“ без јасне дефинисаности у одређеној области (Hockings et al., 2006).

Идентификација жељених исхода – процена исхода би требала бити заснована на јасном разумевању шта се очекује од управљања (MacKinnon et al., 1986; Mason, 1997; Hockings, 1998) и које специфичне вредности треба очувати (Hockings et al., 2006). Процена исхода је сврсисходна када су циљеви управљања дефинисани националним законодавством, плановима и програмима управљања заштићеним подручјима, политици организација цивилног друштва и локалних заједница (Тадић, 2010).

Начини за процену и мониторинг исхода – процена исхода треба да да информације о тренутном статусу вредности, у којој мери је претња смањена или у ком обиму су постигнути циљеви управљања. Такође, треба да прикаже промене у периоду у којем је процена вршена. Методе за процену и мониторинг исхода могу бити: квалитативно мишљење и мониторинг детаљних научних података (Hockings et al., 2006).

4.5 ФАЗЕ У ПРОЦЕНИ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Процена ефективности управљања је основни део менаџмент циклуса, везаног за дефинисање вредности, циљева и политика. Овакве интегрисане процене су успешније и ефикасније и имају већи утицај на дугорочно побољшање рада управљача. Такође, процена би требала да буде практична и јефтина. Hockings et al. (2006) и Hockings et al. (2015), предлажу 4 фазе процене РАМЕ (Слика 4.4):

1. Дефинисање циљева процене;
2. Одабир и развој методологије и план процеса процене;
3. Реализација процене;
4. Анализа, комуникација и примена резултата.

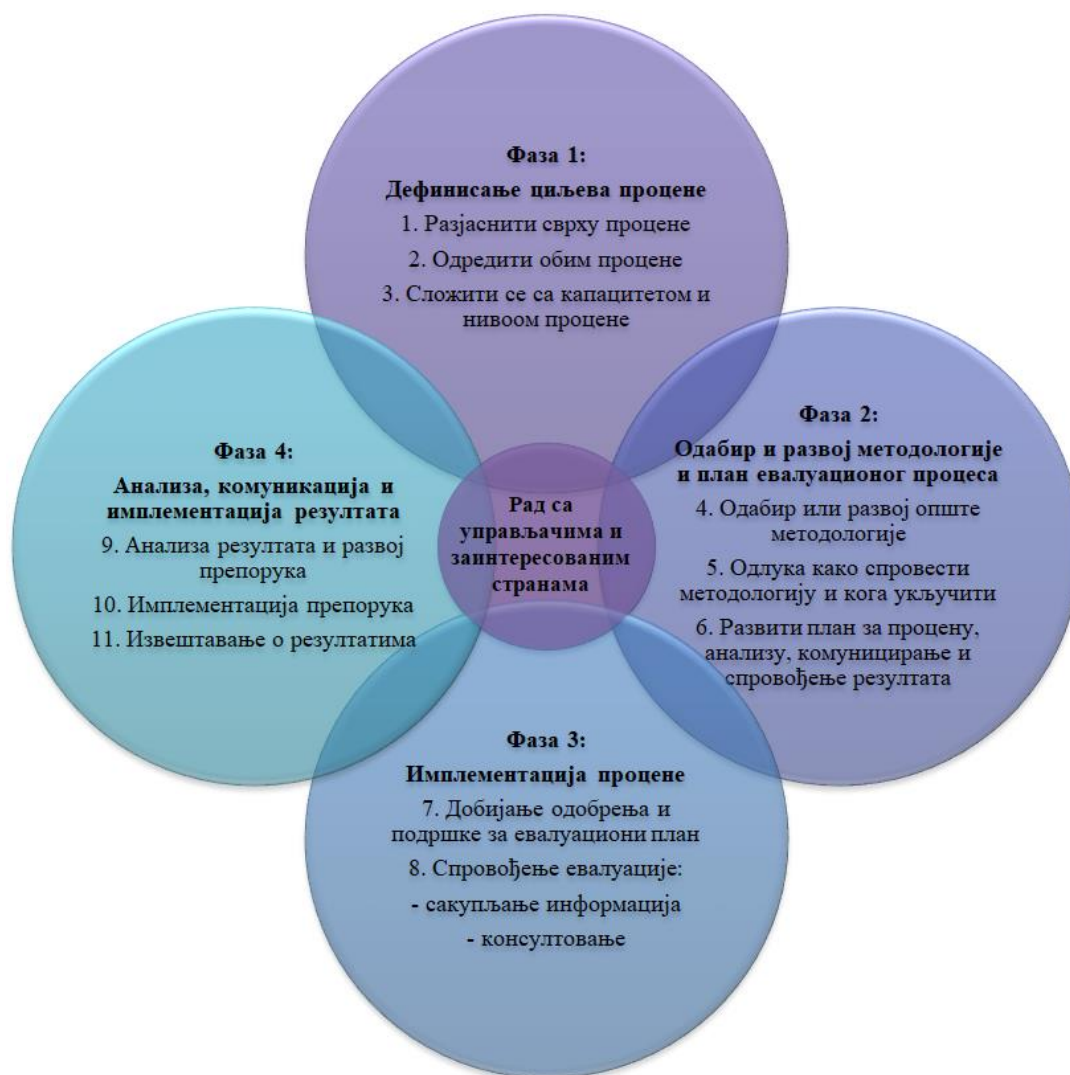
Фаза 1: Дефинисање циљева процене

Циљеви процене су дефинисани у односу на сврху и обим процене, као и у односу на доступне податке којима се располаже. РАМЕ својом ширином даје могућност прилагођавању различитим потребама процене (Hockings et al., 2006).

Као што је већ наведено, сврха процене ефективности управљања се дели на 4 категорије (Hockings et al., 2006):

1. Подршка адаптивном управљању;
2. Утврђивање критеријума и начина расподеле ресурса;
3. Утврђивање одговорности;
4. Подршка заштићеним подручјима.

Од сврхе процене зависи како ће се она дизајнирати.

Слика 4.4 Фазе процене ефективности управљања
(прилагођено према Hockings et al., 2006; Hocking et al., 2015)

Обим процене може бити на нивоу: појединачног заштићеног подручја, групе заштићених подручја, свих заштићених подручја којима управља један управљач или свих заштићених подручја једне државе (Hockings et al., 2015).

Периоди у којима се може вршити процена могу бити различити: од појединачних процена мањег значаја, до законом регулисаних периодичних процена, у редовним интервалима (3 до 5 година), са циљем процене ефективности целог система заштите природе. Процена је најкориснија ако се понавља у редовним интервалима, јер даје боље информације и показује да ли су промене у управљању побољшале рад управљача (Hockings et al., 2006).

Ниво процене је одређен сврхом, расположивим ресурсима, капацитетом управљача и спремности за предузимањем процене. Процена може бити: брза процена на основу доступних података или опширна на основу утврђеног и детаљног мониторинга система управљача или остварених циљева (Hockings et al., 2015).

Најбрже процене се базирају на сакупљању података из литературе и упитника, на које одговоре дају пре свега запослени код управљача заштићеног подручја. У оваквим проценама се анализирају доступни подаци који се могу сврстати у контекст, ресурсе и процесе. Подаци које се могу сврстати у резултате и исходе су врло ограничени. Детаљне процене подразумевају детаљну процену и резултата и исхода (Hockings et al., 2015).

Фаза 2: Одабир и развој методологије и план процена

После дефинисања циљева процене, следи планирање процене, односно одабир, прилагођавање и развој методологије.

Све процене би требале да побољшају управљање, било директно путем адаптивног управљања или мање директно кроз побољшање националних или међународних конзервационих приступа или начина финансирања (Hockings et al., 2015).

Изабрана методологија би требала да покаже напредак у остваривању циљева управљања, током времена, и на тај начин омогући поређење и/или прилагођавање приоритета заштићеног подручја. Чак и једноставне анализе могу показати обрасце и трендове и омогућити објашњења и закључке како би се управљање заштићеним подручјем побољшало (Hockings et al., 2015).

Табела 4.8 Преглед индикатора за сваки елемент WCPA Оквир (прилагођено према Hockings et al., 2015)

Контекст	Планирање	Ресурси	Процеси	Резултати	Исходи
Вредност и значај заштићеног подручја Угрожавајући фактори Ставови заинтересованих страна	Правни статус Власничко питање Адекватност легислативе Дизајн система Дизајн заштићеног подручја План управљања	Кадровска структура Буџет Опрема и објекти Базе података	Политика развоја Одржавање инфраструктуре и опреме Обука запослених Примена закона Учешће заједнице Комуникација и образовање Одрживо коришћење ресурса Управљање посетиоцима Заштита ресурса и смањење претњи Истраживање и мониторинг	Реализација програма рада/резултати	Остварени циљеви Стање дефинисаних вредности Утицај заштићеног подручја на локалне заједнице

Многе методологије користе WCPA Оквир као основу за процену. Методологије користе хијерархијску структуру, која садржи различите индикаторе или питања, који процењују неки елемент. Питања би требала логички да се настављају и повезују, од општег нивоа (нпр. биодиверзитет или односи са заједницом) до конкретног и мерљивог нивоа (нпр. популација једне врсте на једном локалитету или мишљења заинтересованих страна о одређеном питању) (Hockings et al., 2015).

Методологија би требала да се заснива на добрим индикаторима, који су холистички, уравнотежени и корисни. Одабрани индикатори би требали да дају конкретна објашњења или да могу да се повежу са другим индикаторима ради објашњавања узрока и последица. У Табели 4.8 је представљен преглед сложеног низа индикатора елемената WCPA Оквир (Hockings et al., 2015).

Фаза 3: Реализација процене

Управљање заштићеним подручјима све више препознаје важност локалних заједница, суседа и осталих заинтересованих страна у планирању и доношењу одлука. Тако је и процес процене тимски рад, уз учешће управљача заштићених подручја и заинтересованих страна, у свим фазама процене. Овај пратиципативан приступ процени би требао да се примењује кад год је могуће (Hockings et al., 2015).

Процене се могу извршити интерно - самопроцене, могу их извршити спољни процењивачи или могу бити комбинација оба приступа (Hockings et al., 2006).

У зависности од околности, процене се могу вршити путем интернета или путем анкета, затим путем појединачних интервјуа или радионица са запосленима код управљача заштићеног подручја, руководством, партнерима и/или другим актерима (Hockings et al., 2015).

Фаза 4: Анализа, комуникација и примена резултата

Задња фаза је подељена на 4 корака: правлина анализа резултата која доводи до одговарајућих препорука, затим комуникација и примена установљених препорука, односно адаптивно управљање (Hockings et al., 2006).

Анализа резултата подразумева: тумачење прикупљених информација, проналажење узрочних веза међу њима, као и корелација између контекста, планирања, ресурса, процеса, резултата и исхода. Већина резултата о ефективности управљања је нумеричка, те се могу рангирати од највиших ка најнижим. Компаративне анализе су корисне за индетификовање предности и мана на нивоу система заштићених подручја и на нивоу појединачних заштићених подручја, поготово оних која су боља или лошија од просека (Hockings et al., 2015). Поређење једног заштићеног подручја, током времена, се показало као најбоља метода, јер поновљене процене у одређеним интервалима, дају најбоље податке о напретку и могућности идентификације трендова.

Процену треба завршити доношењем кључних закључака. Закључци треба да представљају низ препорука за управљаче заштићених подручја или органе власти/доносиоце одлука (Hockings et al., 2006). Препоруке треба да буду јасне и конкретне и да воде ка побољшању заштитарске праксе.

Представљање резултата треба да буде на начин који је користан за учеснике. Овако се представљени резултати и препоруке враћају у систем управљања и утичу на будуће планове и активности и расподелу ресурса (Hockings et al., 2015).

Главна сврха процене заштићених подручја би требала да буде подстицање и јачање адаптивног управљања. Спремност, посвећеност и капацитети су основни фактори који утичу у којој мери ће се спроводити препоруке. Иако се подразумева да се адаптивним управљањем баве управљачи заштићених подручја, неке активности могу да спроведу и органи власти/доносиоци одлука (Hockings et al., 2006).

4.6 КОНВЕНЦИЈА О БИОДИВЕРЗИТЕТУ И ПРОЦЕНА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА

Процена и унапређење ефективности управљања заштићеним подручјима предствља међународну обавезу која је дефинисана као један од циљева Програма рада заштићених подручја Конвенције о биодиверзитету (СОР 7).

Програм рада се у Циљу 4. односи на ефективност управљања, односно бави се стандардима, проценом и мониторингом ефективности управљања (Hockings et al., 2015).

Програма рада заштићених подручја Конвенције о биодиверзитету (CBD PoWPA)

Циљ 4.2 Проценити и побољшати ефективност управљања заштићеним подручјима

Циљ: Оквири за мониторинг, процену и извештавање ефективности управљања заштићеним подручјима, националним и регионалним системима и прекограничним заштићеним подручјима државе потписнице треба да усвоје и примене до 2010. године.

Предложене активности:

4.2.1 Развити и усвојити, до 2006. године, прикладне методе, стандарде, критеријуме и индикаторе ради процене ефективности управљања заштићеним подручјима, успоставити релевантну базу података, уз уважавање WCPA Оквира за процену ефективности управљања, као и извршити прилагођавање релевантних методологија локалним условима и потребама.

4.2.2 Извршити процену ефективности управљања на најмање 30% заштићене територије, сваке од држава потписница, до 2010. године, што подразумева и системе заштићених подручја и еколошку мрежу.

4.2.3 Уврстити информације које проистичу из процена у националне извештаје према Конвенцији о биодиверзитету.

4.2.4 Применити кључне препоруке које проистичу из датих процена.

Извор: CBD, 2004

Иако је рок за остваривање Циља 4.2 Програма рада заштићених подручја (до 2010. године) прошао, сви циљеви су остали релевантни и у наредном периоду. На 10. Конференцији држава потписница Конвенције о биодиверзитету (COP 10), договорено је да се прошири и институционализује процена ефективности управљања на 60%, до 2015. године, користећи се националним и регионалним алатима, а резултате процене ефективности уврстити у Глобалну базу података (CBD, 2010a).

На истој Конференцији је усвојен ревидиран и ажуриран Стратешки план биодиверзитета, који укључује Аичи циљеве за период 2011-2020 (CBD, 2010b). Кроз Аичи циљеве, посебно Циљ 11, процена ефективности управљања заштићеним подручјима је постала један од кључних елемената напретка ка стратешком плану Конвенције о биодиверзитету. Овај циљ се односи на ефективно и правично управљање заштићеним подручјима који може допринети циљевима Конвенције уопште (Hockings et al., 2015).

Аичи циљеви за период 2011-2020

Стратешки циљ Ц Побољшати статус биодиверзитета кроз очување екосистема, врста и генетске разноврсности

Циљ 11: До 2020. године најмање 17% копнених и слатководних области и 10% морских области, нарочито области од посебног значаја за биодиверзитет и екосистемске услуге, треба заштити путем ефективног и правичног управљања, еколошки репрезентативних и добро повезаних система заштићених подручја и других ефективних конзервационих мера, и интегрисања у шире копнене и морске пределе (CBD, 2011).

Сваки појам ове дефиниције има образложење*:

- Ефективно и правично управљање: Са планираним мерама обезбедити еколошки интегритет и заштиту врста, станишта и екосистема, са учешћем локалних заједница, где ће трошкови и добробити бити једнако подељени.

Питања за постављање циљева*:

- Колико су ефективна заштићена подручја?
- Како се процена ефективности може побољшати?

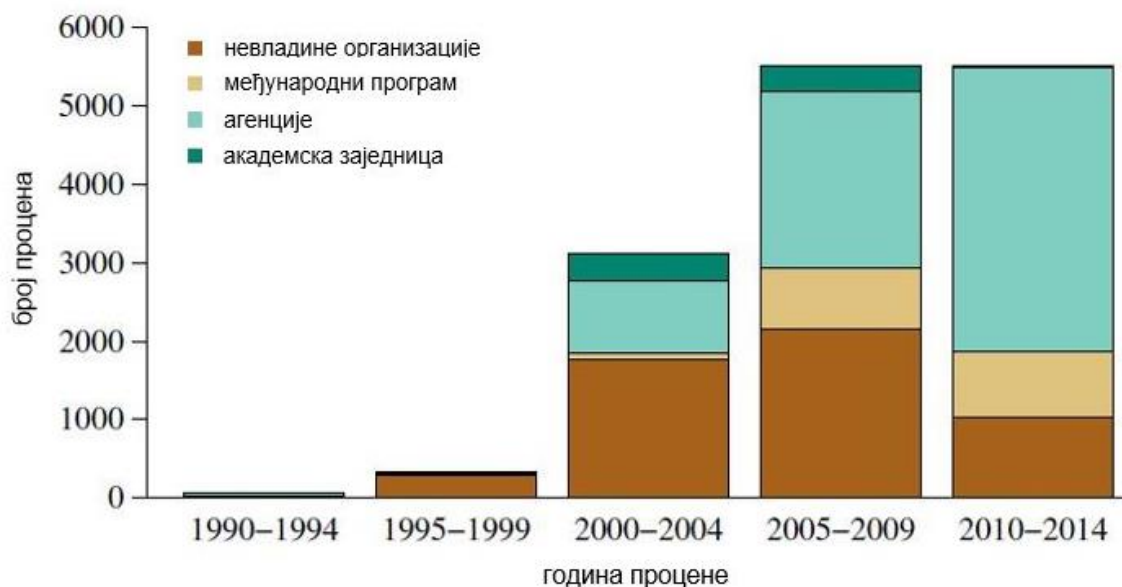
* Односи се на ефективност управљања

Извор: CBD, 2013

Имајући у виду наведене међународне обавезе, резултати добијени оваквим вредновањима и смернице које се на основу њих могу добити, требале би да представљају оквир деловања државне у погледу стратешког управљања системом заштите природе.

4.7 ГЛОБАЛНА БАЗА ПОДАТАКА ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА

Од 1990-их су научници, невладине организације и агенције за заштиту природе, широм света, развили низ методологија за процену ефективности управљања, на нивоу појединачног заштићеног подручја или система заштићених подручја (Leverington et al., 2008) (Слика 4.5).

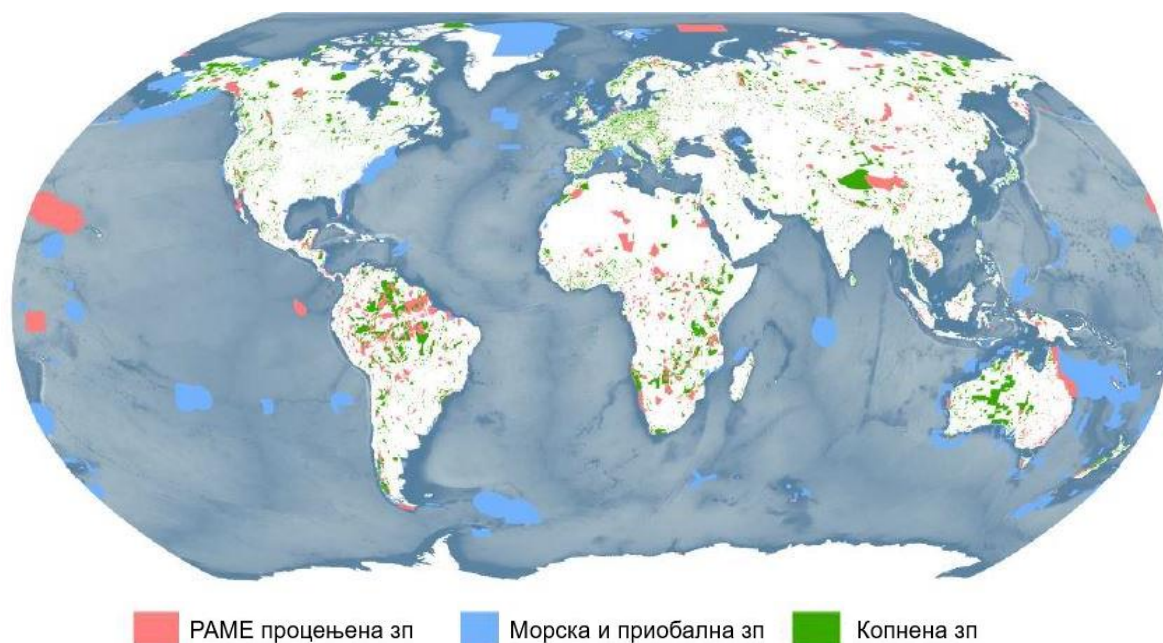

Слика 4.5 Примена процене ефективности управљања у периоду од 1990. до 2014. године, према организацијама које су је реализовале (Coad et al., 2015)

Глобална база података процене ефективности управљања (Global Database of Protected Area Management Effectiveness - GD PAME) је заједнички пројекат између УН Програма животне средине светског конзервационог мониторинг центра (UNEP WCMC) и IUCN-WCPA, у сарадњи са владама, невладиним организацијама и универзитетима који обезбеђују информације.

База пружа информације о процени ефективности управљања заштићеним подручјима која се налазе у Светској бази заштићених подручја (WDPA). База садржи: датум, локацију, коришћену методологију и, где је могуће, резултате сваке процене и извештаје у писменој форми (Leverington et al., 2010a; Leverington et al., 2010b; Nolte et al., 2010).

Данас је GD PAME најопсежнија глобална база података процене ефективности управљања. Од новембра 2016. године, у GD PAME је уврштено 14.297 процена, из 181 државе, које су рађене на основу 56 различитих методологија (Слика 4.6) (Deguigent et al., 2017). Око 17,5% земаља су испуниле циљ Конвенције о биодиверзитету, да се прошири и институционализује процена ефективности управљања на 60%, до 2015. године (Coad et al., 2015).

Слика 4.6 Заштићена подручја представљена у оквиру GD PAME, из јануара 2017. године (Deguigent et al., 2017)

Већина методологија се заснива на анкетама самопроцене које садрже бројна питања на основу којих је постигнут напредак у постизању одређених циљева управљања (Deguigent et al., 2017).

4.8 МЕТОДЕ ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Многе државе и организације су развиле и примениле своје методологије. Две најчешће примењиване методе су: Management Effectiveness Tracking Tool (METT; WWF, 2007) и Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима (RAPAM; Ervin, 2003b). Још неке од метода које се користе у Европи су: Carpathian Protected Area Management Effectiveness Tracking Tool, Important Bird Area Monitoring, European Diploma of Protected Areas, EUROPARC Transboundary Park Evaluation итд.

Истраживачи и стручњаци из предметне области подржавају и охрабрују развој методологије, односно модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима који одговара карактеристикама конкретних заштићених подручја и држава у којима се она налазе.

4.8.1 Management Effectiveness Tracking Tool - METT

METT (Алат за праћење ефективног управљања) је развила Светска банка у сарадњи са WWF-ом, односно Савезом за очување шума и одрживо коришћење. METT је развијен ради праћења напретка у постизању циљева ефективног управљања заштићеним подручјима (WWF, 2007).

Предности METT су да је јефтин и флексибилан алат који даје брз преглед ефективности управљања заштићеним подручјима. С друге стране, постоје ограничења. METT је бољи у пружању информација о томе колико се добро примењује управљање (процеси и резултати), него у откривању да ли је то управљање на крају и успешно (исходи). METT је дизајниран за праћење стања једног заштићеног подручја, током времена, и идентификовање мера за побољшање управљања тог подручја, а не за поређење више заштићених подручја (Stolton and Dudley, 2016).

Ова методологија садржи сет питања, која су подељена у две групе: база података о општим информацијама заштићеног подручја и његовим угрожавајућим факторима; и образац за процену ефективности.

МЕТТ је најзаступљенија метода за вршење брзих процена ефективности управљања заштићеним подручјима. До јула 2018. године, МЕТТ је примењен у 119 земаља и 2.042 заштићена подручја, која обухватају површину од 1,3 милиона km² (UNEP-WCMC, 2018a).

4.8.2 Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима

Методологију брзе процене и приоритизације управљања заштићеним подручјима (Rapid Assessment and Prioritization of Protected Area Management - RAPPAM) је развио WWF у периоду од 1999. и 2002. године (UNEP-WCMC, 2018a). RAPPAM је базиран на WCPA Оквиру за процену ефективности управљања. Ова методологија омогућава, креаторима политика и управљачима заштићених подручја, брз и лак метод за идентификацију главних трендова и проблема у вези ефективног управљања заштићеним подручјима. На овај начин, менаџери одговорни за управљање, имају могућност анализе главних претњи са којима се суочавају заштићена подручја. Поред тога, менаџери добијају податке о (Hockings et al., 2006):

- општем прегледу хитних проблема са којима се заштићено подручје суочава;
- прегледу функционисања система и реализације активности;
- могућност корекције активности које ће довести до побољшања ефективности управљања.

RAPPAM је упитник који се састоји од већег броја питања и може се прилагодити различитим заштићеним подручјима, системима заштићених подручја или управљачима. Важно је напоменути да се RAPPAM може користити за допуну и/или поређење са другим методологијама, заснованим на WCPA Оквиру.

Поред МЕТТ-а, RAPPAM је најчешће коришћен приступ за вршење брзих процена ефективности управљања заштићеним подручјима. До јула 2018. године, RAPPAM је примењен у 48 земаља и 1.127 заштићених подручја (UNEP-WCMC, 2018b).

4.9 ГЛОБАЛНА СТУДИЈА ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Глобална студија представља анализу резултата прикупљених из процена ефективности управљања заштићеним подручјима. Циљ Глобалне студије је да оснажи управљање заштићеним подручјима, прикупљањем постојећих евалуација процена рада управљача, прегледом методологија, проналажењем образаца и заједничких тема на основу резултата и истраживањем најважнијих фактора који воде ка ефективном управљању (Leverington et al., 2010).

Глобална студија процене ефективности управљања заштићеним подручјима спроведена је у периоду од 2005. до 2010. године. Анализа је урађена на основу 9.250 специфичних РАМЕ процена, подељених у 54 методологије, из 6.720 заштићених подручја (Leverington et al., 2010). Препознато је преко 2.000 индикатора (варијабли), којима су додељене одређене вредности. Индикатори су груписани у „главне индикаторе“ и израчуната им је вредност. Да би се истражило који „главни индикатори“ највише утичу на ефективност управљања, користила се Пирсонова корелација (корелација „главних индикатора“ и укупне средње оцене ефективности управљања).

Укупна ефективност управљања била је најснажније повезана са одговарајућом инфраструктуром, опремом и информацијама; добром администрацијом; комуникацијом, адекватност информација, обуком особља и добрим планирањем управљања. Ниска корелација је била је са индикаторима који су имали највеће вредности. То су: акт о заштити, питање власништва и закупа земљишта у заштићеном подручју, као и исходи који се тичу утицаја на природне вредности и локалне заједнице (Leverington et al., 2010).

Глобална студија је показала да низ методологија, које су се користиле, често дају сличне резултате (предности и мане) управљања. Процене пружају прилику управљачима да уче једни од других и подижу стандарде у управљању. Овај начин рада, удружен са напорима у примени резултата процена, а затим и подизању управљања на прихватљив ново, постаје веома успешна техника (Leverington et al., 2010).

4.10 УПРАВЉАЊЕ ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Систем заштите природе у Републици Србији постаје све више нормиран домаћим и међународним прописима, а самими тим и све компликованији. Процедуре по којима управљачи треба да послују постају сложеније, са већим и строжијим обавезама. Сложеност задатка управљања заштићеним подручјима може се спознати само уколико се добро проуче прописи по којима би управљање требало вршити. Такође, обављање овог посла све више је повезано са ресурсима који недостају, што додатно компликује управљање. Поред финансијских средстава, озбиљан проблем су и недостатак кадровске структуре и логистичке претпоставке.

Процена ефективности управљања се може спровести тек када се упозна правни оквир за пословање управљача.

Субјекти заштите природе су, по закону, поред Републике Србије, аутономна покрајина, јединице локалне самоуправе и управљачи заштићених подручја (члан 6. Закона о заштити природе). Управљачима је на тај начин дата конкретна улога у примени политике заштите природе, на подручју за чије управљање су задужени. С тим у вези, управљачи су непосредни реализатори управљања заштићеним подручјима. Пред њима су изазовни послови управљања подручјима од општег националног интереса, са основним циљем заштите природних вредности и чувањем за будуће генерације.

Планирање, уређење и коришћење заштићених подручја реализује се на основу просторних и урбанистичких планова, планске и пројектне документације, основа и програма управљања и коришћења природних ресурса и добара, у складу са мерама и условима заштите природе (члан 8. Закона о заштити природе). У тим подручјима активности су регулисане многим законским и подзаконским актима.

Дакле, јасно је да у заштићеним подручјима владају специфични правни односи, у односу на друга подручја. Ови односи су такви због нарочите потребе да се у тим подручјима успостави правни режим, који ће створити систем за заштиту природе и њено одрживо коришћење.

4.10.1 Акт о проглашењу заштите као основ за успостављање заштићеног подручја и Акт о престанку заштите

Поступак стављања под заштиту одређеног подручја је покренут када надлежно Министарство обавести јавност о поступку покретања заштите, на својој интернет страници. Након тога, у зависности да ли је у питању заштићено подручје I, II или III категорије, надлежни орган доноси Акт о проглашењу заштићеног подручја.

Акт о проглашењу заштићеног подручја садржи следеће елементе (члан 44. Закона о заштити природе):

1. Врсту, назив и положај заштићеног подручја;
2. Основне циљеве проглашења и вредности заштићеног подручја;
3. Укупну површину заштићеног подручја и површине подручја општина, односно територија градова обухваћених границом заштићеног подручја, са списком катастарских општина;
4. Основну власничку структуру на непокретностима;
5. Опис и графички приказ граница заштићеног подручја и граница простора са прописаним режимима заштите, као и граница заштитне зоне;
6. Циљеве заштите и одрживог коришћења заштићеног подручја исказане по просторима са прописаним режимима заштите и мере којим се ти циљеви постижу;
7. Назив, правни/организациони статус и седиште управљача;
8. Садржај и начин доношења плана управљања;
9. Начин обезбеђења средстава за примену акта о проглашењу, односно плана управљања у оквиру законом утврђених извора средстава.

Акт о проглашењу заштићеног подручја се јавно објављује у „Службеном гласнику РС“, односно у одговарајућем службеном листу. Закон о заштити природе осврнуо се на могућност да неком подручју престане заштита. Заштита престаје ако подручје изгуби вредности због којих је заштићено. Надлежни завод за заштиту природе предлаже доношење Акта о престанку заштите оном органу који је донео акт о проглашењу. Орган који је донео акт дужан је да у року од шест месеци од пријема предлога завода, донесе акт о престанку заштите и достави заводу ради брисања из регистра заштићених природних добара (члан 46. Закона о заштити природе).

4.10.2 Управљање и коришћење заштићених подручја – планска документација

Управљање и коришћење заштићених подручја, односно реализација активности у њима, врши се на основу законом дефинисаних планских докумената.

Заштита, управљање, коришћење и унапређење заштићених подручја реализује се на основу акта о проглашењу заштићеног подручја и плана управљања заштићеним подручјем. План управљања представља основни документ, односно разраду акта о проглашењу, са којим мора бити у складу. Према Закону о заштити природе (члан 52), планом управљања одређују се: начин реализације заштите, коришћења и управљања заштићеним подручјем, смернице и приоритети за заштиту и очување природних вредности, као и развојне смернице, уз уважавање потреба локалног становништва. Сва лица дужна су да обављају делатности у заштићеном подручју у складу са планом управљања. На тај начин план управљања постаје основни плански документ, код којег постоји могућност праћења реализације од стране државе и надлежних институција.

Такође, у планске акте, који се доносе у вези са коришћењем простора у заштићеним подручјима, спада просторни план подручја посебне намене (ППППН) (члан 55. Закона о заштити природе). Овим планом се дефинишу: организација, коришћење, уређење простора и изградња објеката у заштићеном подручју, односно на основу урбанистичког плана, у складу са законом. ППППН мора бити у складу са актом о проглашењу заштићеног подручја и планом управљања. Поред наведеног, коришћење простора у заштићеним подручјима мора бити усаглашено и са условима заштите природе које је издао надлежни завод за заштиту природе.

На заштићеном подручју забрањене су активности које нарушавају вредности због којих је подручје заштићено. Влада може, у складу са законом, дозволити активности, посебно из одређених области, уколико се процени да се ради о пројектима од општег интереса и националног значаја (члан 57. Закона о заштити природе). Овакве одлуке нису једноставне, јер захтевају добру одмереност у погледу тога шта је у конкретном случају општи интерес. На крају, ту је и политичка одговорност и не треба је превидети и потценити.

4.10.3 Управљач заштићеног подручја

Законом о заштити природе (члан 67) је одређено да заштићеним подручјем управља правно лице (управљач), које испуњава стручне, кадровске и организационе услове за обављање послова очувања, унапређења, промовисања природних и других вредности и одрживог коришћења заштићеног подручја. Изузетно, управљач може бити предузетник и/или физичко лице уколико се ради о заштићеном подручју мале површине и већинском приватном власништву на непокретностима.

Управљач се одређује/именује актом о проглашењу. Орган надлежан за доношење акта о проглашењу може, за потребе управљања једним или више заштићених подручја, основати јавно предузеће, јавну установу или привредно друштво (члан 67 Закона о заштити природе). Законом о националним парковима је прецизно одређено да се управљање националним парковима, по правилу, поверава једино јавним предузећима која се оснивају са циљем управљања националним парковима (Закон о националним парковима, „Сл. гасник РС“, бр. 84/15 и 95/18 – др. закон).

Испуњеност услова управљача заштићених подручја утврђује Министарство, односно орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе, у поступку припреме предлога акта о проглашењу (члан 67 Закона о заштити природе). Међутим, у пракси се понекад ови услови нису добро контролисали, те се дешавало да управљање буде поверено управљачима који немају ни минимум претпоставки да би могли обавити овај посао, на начин предвиђен Законом.

Министар прописује ближе услове у погледу испуњавања ових услова. Ближи услови прописани су Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 85/09).

Када му се управљање повери, обавезе управљача су да (члан 68. Закона о заштити природе):

1. Чува заштићено подручје и примењује прописане режиме заштите;
2. Унапређује и промовише заштићено подручје;
3. Доноси план управљања и акт о унутрашњем реду и чуварској служби утврђен актом о заштити;
4. Обележи заштићено подручје, границе и режиме заштите у складу са посебним правилником о начину обележавања;
5. Осигура неометано одвијање природних процеса и одрживог коришћења заштићеног подручја;
- 5а. Даје сагласност за обављање научних истраживања, извођење истражних радова, снимање филмова, постављање привремених објеката на површинама у заштићеном подручју и даје друга одобрења у складу са овим законом и правилником о унутрашњем реду и чуварској служби;
6. Обезбеди надзор над применом услова и мера заштите природе;
7. Прати кретање и активности посетилаца и обезбеђује обучене водиче за туристичке посете;
8. Води евиденције о природним вредностима и о томе доставља податке заводу;

9. Води евиденцију о људским активностима, делатностима и процесима који представљају фактор угрожавања и оштећења заштићеног подручја и о томе доставља податке заводу и Министарству;
- 9а. Води евиденцију о непокретностима са подацима од значаја за управљање заштићеним подручјем;
10. У сарадњи са републичком и покрајинском инспекцијом и органима безбедности спречава све активности и делатности које су у супротности са актом о заштити и представљају фактор угрожавања и девастације заштићеног подручја;
11. Врши и друге послове утврђене законом и актом о заштити.

Уколико се у поступку надзора над радом, стручног и инспекцијског надзора, утврди да управљач не извршава обавезе установљене актом о заштити, управљање заштићеним подручјем се одузима и поверава другом управљачу (члан 68. Закона о заштити природе). Дакле, могућност за одузимање управљања је у складу са законом, као и надзор над радом управљача. Међутим, вредновање рада, на објективан начин, односно у складу са проценом ефективности управљања, се готово не спроводи.

4.10.4 Финансирање заштићеног подручја

Извор финансирања заштићеног подручја је, у највећој мери, на терету буџета оног нивоа власти који је прогласио заштићено подручје (члан 69. Закона о заштити природе). Препоруке су да само заштићено подручје покуша да један део средстава обезбедити путем пројеката (од стране међународних донатора), али и где је могуће да обезбеди средства на одрживи начин. Коришћење заштићеног подручја не сме бити бесплатно.

У буџету Републике Србије се обезбеђују средства за заштићена подручја, односно за мере и активности предвиђене актом о заштити, заштиту природних вредности од међународног и националног значаја, за новчане и друге подстицајне мере прописане Законом о заштити природе, за накнаде штета нанетих заштићеним дивљим врстама, за остваривање права прече куповине, као и за друге намене утврђене законом. У буџетима аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе обезбеђују се средства за заштиту природних подручја које она проглашавају (члан 107. Закона о заштити природе).

Анализа која је рађена 2009. године, у вези финансирања заштићених подручја у Републици Србији, показала је да републички ниво покрива 25% укупних расхода свих заштићених подручја. Постоји процена да за финансирање заштићених подручја годишње недостаје 8,7 милиона долара (Flores и Обрадовић, 2015). Јасно је да недостатак буџетских средстава мора бити надокнађен активностима управљача.

За развој система додатног финансирања неопходан је менаџмент који би одрживо планирао и комбиновао експлоатацију ресурса заштићеног подручја и развој екотуризма и рекреативних садржаја, развој традиционалног начина живота итд. По истој анализи, структура прихода, у погледу основних трошкова функционисања заштићених подручја, за 2009. годину, је износила (Flores и Обрадовић, 2015):

1. Од стране Републичког министарства се трансферисало између 2 и 3 милиона USD;
2. Управљачи заштићених подручја су путем такси, накнада, туризма, лова, риболова, и других активности, су прибавили између 5 и 6 милиона USD;
3. Експлоатација шуме је износила око 8 милиона USD.

У овом истраживању није вршена анализа средстава који се трансферишу са нивоа аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе. Ови подаци упозоравају да се у потрошњи буџетских средстава мора извршити озбиљна процена њиховог планирања и потрошње. У задњих неколико година износи за ову намену се повећавају, али постоји потреба планирања њихове потрошње која би требала бити строго наменска.

4.10.5 Надзор над радом управљача и казнене одредбе

Управљање заштићеним подручјима, као делатност од општег интереса, би требало бити контролисано. Закон о заштити природе (члан 118) је установио контролне механизме за надзор над применом одредаба овога Закона.

Инспекцијски надзор врши Министарство преко инспектора за заштиту животне средине у оквиру делокруга утврђеног Законом о заштити природе. Аутономној покрајини поверава се вршење инспекцијског надзора над применом одредаба Закона о заштити природе на заштићеним подручјима, која се налазе на територији аутономне покрајине. Јединици локалне самоуправе поверава се вршење инспекцијског надзора над применом одредаба истог Закона на заштићеним подручјима која проглашава надлежни орган јединице локалне самоуправе (члан 119).

Сам појам инспекцијског надзора дат је у Закону о инспекцијском надзору („Сл. гласник РС“, бр. 36/15, 44/18 - др. закон и 95/18) и он гласи: „Инспекцијски надзор је посао државне управе чија садржина и појам су утврђени законом којим се уређује рад државне управе, кога врше органи државне управе, органи аутономне покрајине и органи јединица локалне самоуправе, с циљем да се превентивним деловањем или налагањем мера обезбеди законитост и безбедност пословања и поступања надзираних субјеката и спрече или отклоне штетне последице по законом и другим прописом заштићена добра, права и интересе“ (члан 2).

У смислу контроле рада управљача заштићеног подручја, инспектор има права и дужности да утврђује (члан 120. Закона о заштити природе):

- коришћење и употребу заштићених природних вредности и других делова природе;
- реализацију плана управљања и програма заштите, као и других аката заштићеног подручја;
- радње које могу проузроковати промене и оштећења на заштићеном подручју;
- да ли се реализује мониторинг стања природе и њених вредности;
- да ли се води регистар заштићених природних добара и друге прописане евиденције;
- да ли управљач заштићеног подручја извршава обавезе установљене актом о заштити;
- да ли управљач заштићеног подручја користи средства за рад и обављање послова на заштити и унапређивању заштићеног подручја.

У смислу реализације својих овлашћења, инспектор може, између осталог, да (члан 121. Закона о заштити природе):

- да забрани коришћење и употребу заштићених природних вредности;
- да нареди реализацију плана управљања и програма заштите, као и других аката заштићеног подручја;
- да забрани радње, односно извођење радова на заштићеном подручју, које су супротне акту о заштити и правилнику о унутрашњем реду и чуварској служби.

5. УЗОРАК И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

У овом поглављу ће се дати опис истраживаних заштићених подручја, затим опис анализираних варијабли и опис методологије.

5.1 ОПИС ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА У УЗОРКУ

Аутономна покрајина Војводина се налази на северу Републике Србије и заузима површину од 2.150.600 ha. По својим карактеристикама припада панонском биогеографском региону, у коме преовладава равничарски тип предела. На овом подручју доминирају пољопривредне површине, које заузимају 75% региона (ЕЕА, 2002). Упркос томе, Војводина се одликује значајним екосистемским, специјским и генетским диверзитетом, са посебним еколошким, хидролошким, геолошким, биогеографским, климатским и другим карактеристикама.

У АП Војводини је издвојен 501 тип станишта, од којих су 108 идентификовани као типови станишта приоритетни за заштиту. Садашње стање и заступљеност станишних типова су последица развојне стратегије, чији је циљ повећање интензитета пољопривредне производње, независно од локалних еколошких услова. Природна вегетација степских и шумских предела је скоро у потпуности уништена, док је очувана на земљиштима слабијег квалитета за обраду (песак, слатина) и то у виду фрагментисаних остатака (Стојнић и сар., 2015).

На овом подручју је забележено 1.750 врста биљака, од којих је 149 строго заштићено. На Црвеној листи флоре Србије, за Војводину је могуће издвојити 270 врста (Стојнић и сар., 2015).

Простор Војводине насељавају: 75 врста сисара (37 строго заштићене), 335 врста птица (283 строго заштићене), 16 врста гмизаваца (10 строго заштићених), 16 врста водоземаца (13 строго заштићених), 75 врста риба (17 строго заштићених), 4.092 врсте бескичмењака (73 строго заштићене) (Стојнић и сар., 2015).

Војводина има значајно измењене карактеристике због људских активности, којима се врши велики притисак на функционалност екосистема и смањује њихова отпорност на друге утицаје (Стојнић и сар., 2015). Најзначајнији угрожавајући фактор је фрагментација, највише изражена код степских и пешчарских станишта. Остаци природних отворених станишта угрожени су пошумљавањем, изостанком традиционалне испаше и кошења, одводњавањем и др. Ширење урбаних зона ка природним површинама, нагле промене станишних услова и непланске сече шума, велики су изазови за очување станишта и врста.

Заштићена подручја Војводине представљају оазе очуване природе, важне за одржавање опште еколошке равнотеже у региону. Изворност природних процеса чини их подручјима са највишим нивоом квалитета животне средине, вредним за очување основних животних ресурса, воде, ваздуха и земљишта. Такође, природна добра и боравак у природи представљају важан аспект квалитета живота становништва (Пузовић и Радовановић-Јовин (ур.), 2011).

На подручју северне српске покрајине је, до новембра 2020. године, заштићено 138 природних добара, која заузимају површину од око 148.599 ha, што чини 6,91% њене површине. Преглед броја заштићених подручја је дат у Табели 5.1. Издвојених станишта строго заштићених и заштићених врста (полигона еколошке мреже) је 637, површине 115.052 ha, (5,35% површине АПВ). Укупна површина заштићених подручја и полигона је 263.651 ha, односно 12,26% површине АП Војводине (ПЗЗП, 2020).

Табела 5.1 Заштићена подручја у Војводини (прилагођено према ЗЗПС, 2020; ПЗЗП, 2020)

Заштићена подручја	Број
Национални парк	1
Паркови природе	
Регионални природни парк*	1
Парк природе	10
Предео посебних одлика	3
Резервати	
Научно-истраживачки резерват*	1
Специјални резерват природе	16
Строги резерват природе	8
Меморијални природни споменик*	3
Споменици природе	
Природни споменик*	29
Парк-шума*	1
Споменик вртне архитектуре*	6
Споменик природе	56
Заштићена станишта	3
Укупно	138

* Заштићена подручја проглашена Законом о заштити животне средине и Законом о заштити споменика културе до 2009. године.

Да би се предложила и креирала методологија за процену ефективности управљања заштићеним подручјима у АП Војводини, а са циљем примене ове методологије на процену ефективности управљања у Републици Србији, обухватила су се заштићена подручја која својом великом површином представљају значајне факторе система заштите природе. Имајући у виду да се начин управљања и опсег обавеза управљача значајно разликују зависно од величине и типа природног добра (Dudley (ed.), 2008), направљена је подела како би се подаци лакше обрадили и приказали. Посматрана заштићена подручја, успостављена са циљем очувања еколошких и геолошких вредности, названа су заштићена подручја *sensu stricto* (Стојнић и сар., 2015). У питању су природне целине преко 100 ha. Заштићена подручја са већом површином под заштитом имају и комплекснији систем управљања, те су довољно репрезентативна да се на њиховом примеру може проценити степен ефективности управљања.

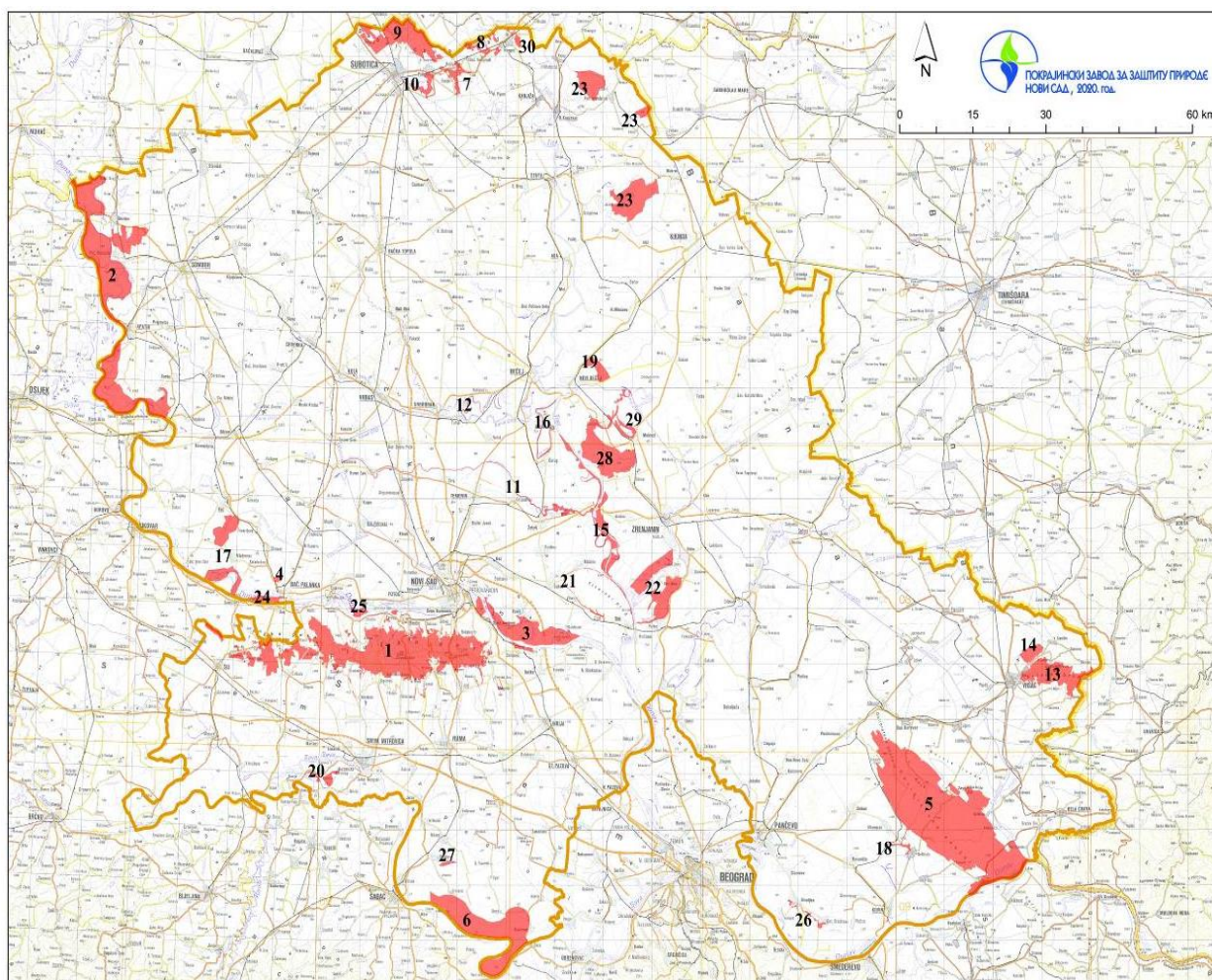
Из истраживања су издвојени заштићени паркови, који се штите због створених хортикултурних вредности, а налазе се углавном унутар грађевинских подручја и по правилу су мањи од 100 ha. Издвојена је и група тачкастих заштићених подручја. То су, у највећем броју, заштићена стабла.

У истраживању, за ову докторску дисертацију, одабрано је свих 30 *sensu stricto* заштићених подручја, проглашених до 2015. године, у АП Војводини (Слика 5.1). Овим заштићеним подручјима управља 21 управљач, будући да неки управљачи управљају са више заштићених подручја (Табела 5.2).

Површина коју заузимају је 133.956,47 ha или 20% од укупне површине *sensu stricto* заштићених подручја у Републици Србији, односно 90% од укупне површине заштићених подручја у АП Војводини или 6,22% површине АП Војводине.

Табела 5.2 Преглед истраживаних заштићених подручја и њихових управљача

Управљач заштићеног подручја	Заштићено подручје
Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“	НП „Фрушка гора“
Јавно предузеће „Војводинашуме“	СРП „Горње Подунавље“
	СРП „Ковиљско-петроварадински рит“
	СРП „Багремара“
	СРП „Делиблатска пешчара“
	СРП „Обедска бара“
Јавно предузеће „Палић - Лудаш“	СРП „Лудашко језеро“
	СРП „Селевењске пустаре“
	ПИО „Суботичка пешчара“
	ПП „Палић“
Јавно водопривредно предузеће „Воде Војводине“	ПП „Јегричка“
	ПП „Бељанска бара“
Јавно предузеће „Варош“	ПИО „Вршачке планине“
	ЗС „Мали вршачки рит“
Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанина“	СРП „Ритови доњег Потисја“
Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“	ПП „Стара Тиса код Бисерног острва“
Војна установа „Моровић“	СРП „Карађорђево“
Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“	СРП „Краљевац“
Ловачко удружење „Нови Бечеј“	СРП „Славо копово“
Покрет горана Сремска Митровица	СРП „Засавица“
Јавно предузеће „Тителски брег“	СРП „Тителски брег“
Рибарско газдинство „Ечка“ а.д.	СРП „Царска бара“
Ловачко удружење „Перјаница“	СРП „Пашњаци велике дропље“
Јавно предузеће Спортско-рекреативни центар „Тиквара“	ПП „Тиквара“
ДТД Рибарство д.о.о.	ПП „Бегечка јама“
Водопривредно предузеће „Тамиш Дунав“ д.о.о.	ПП „Поњавица“
Туристичка организација општине Рума	ЗС „Бара Трсковача“
Друштво за заштиту животне средине „Окањ“	СРП „Окањ бара“
Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“	ПП „Русанда“
Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“	ПП „Камараш“

Ознаке: 1. НП „Фрушка гора“; 2. СРП „Горње Подунавље“; 3. СРП „Ковиљско-петроварадински рит“; 4. СРП „Багремара“; 5. СРП „Делиблатска пешчара“; 6. СРП „Обедска бара“; 7. СРП „Лудашко језеро“; 8. СРП „Селевењске пустаре“; 9. ПИО „Суботичка пешчара“; 10. ПП „Палић“; 11. ПП „Јегричка“; 12. ПП „Бељанска бара“; 13. ПИО „Вршачке планине“; 14. ЗС „Мали вршачки рит“; 15. СРП „Ритови доњег Потисја“; 16. ПП „Стара Тиса код Бисерног острва“; 17. СРП „Карађорђево“; 18. СРП „Краљевац“; 19. СРП „Слано копово“; 20. СРП „Засавица“; 21. СРП „Тителски брег“; 22. СРП „Царска бара“; 23. СРП „Пашњаци велике дропље“; 24. ПП „Тиквара“; 25. ПП „Бегечка јама“; 26. ПП „Поњавица“; 27. ЗС „Бара Трсковача“; 28. СРП „Окањ бара“; 29. ПП „Русанда“; 30. ПП „Камараш“

Слика 5.1 Истраживана *sensu stricto* заштићена подручја (ПЗЗП, 2020)

У циљу анализе посматраних заштићених подручја, као и управљача тих подручја, у наредном тексту, даће се преглед њихових најзначајнијих карактеристика. Подаци о карактеристикама заштићених подручја су преузети из студија заштите Покрајинског завода за заштиту природе и аката о заштити, као и од Пузовић и Радовановић-Јовин (ур.) (2011). Највећи број подручја је проглашен у периоду од 1993. до 2005. године, на основу решења која је нудио Закон о заштити животне средине из 1991. године. Седам заштићених подручја су проглашена у периоду од 2011. до 2014. године. За 6 заштићених подручја је, у истраживаном периоду, урађена ревизија заштите. Међутим, проглашење је уследило тек после 2014. године. За ова заштићена подручја анализа је рађена на основу прописа и студија заштите који су важали у време истраживања.

Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“

Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“ је управљач Националног парка „Фрушка гора“, у складу са чланом 11. Закона о националним парковима. Оснивач предузећа је Република Србија, а права оснивача врши Влада Републике Србије (ЈП „НПФГ“, 2019). Средиште предузећа је у Сремској Каменици. Основна делатност је заштита природних вредности.

У складу са Законом о јавним предузећима („Сл. гласник РС“, бр. 119/12), органи управљања су Надзорни одбор, који је именовала Влада Републике Србије и директор. Директор представља и заступа предузеће, организује процес рада, води пословање предузећа, извршава одлуке надзорног одбора и др. У складу са систематизацијом, оснивају се уже организационе јединице, ради ефикасног обављања послова. Постоје 2 сектора:

1. Сектор заједничких послова;
2. Сектор за заштиту и развој, кога чине: Служба за планирање заштите и развоја и Служба за одрживи туризам и презентацију.

Чуварска служба, као организациона јединица, је под директном контролом директора предузећа.

Национални парк „Фрушка гора“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	26.672 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Закон о националним парковима, „Сл. гласник РС“, бр. 3/1993
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92 ⁸)
<i>IUCN класификација:</i>	II категорија – Национални парк
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 3,7%; II степен – 67%; III степен – 29,3%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА, РВА; Emerald еколошка мрежа; члан мреже „Parks Dinarides“; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	јужни обод Панонске низије територије Града Новог Сада и Сремске Митровице, општине Бачка Паланка, Беочин, Инђија, Ириг, Сремски Карловци и Шид

Основне вредности:

- изолована геоморфолошка целина на јужном ободу Панонске низије;
- шумске фитоценозе заузимају 90% укупне површине;
- разноврсни типови храстових шума;
- присуство липе на преко 30% површине под шумама (јединствен случај концентрисаног присуства ове врсте у Европи);
- многобројна налазишта фосила, значајна за Панонску регију и Подунавље;
- преко 1.500 врста биљака, са великим учешћем реликата и ендема;
- богата орнитофауна, са око 200 врста; једино станиште орла крсташа у Републици Србији;
- преко 60 врста сисара;
- културна баштина од националног значаја – комплекс од 17 православних манастира.

⁸ Правилник о категоризацији заштићених природних добара, „Сл. гласник РС“, бр. 30/92

Јавно предузеће „Војводинашуме“

Јавно предузеће „Војводинашуме“ је основано 2002. године. Оснивач је АП Војводина, на основу Одлуке о оснивању Јавног предузећа „Војводинашуме“ („Сл. лист АПВ“, бр. 7/02) као и на основу Покрајинске скупштинске одлуке о Јавном предузећу „Војводинашуме“ („Сл. лист АПВ“, бр. 53/16). Седиште предузећа је у Петроварадину. Делатност предузећа је: гајење шума и остале шумарске делатности, односно газдовање шумама у државној својини.

Органи предузећа су: Надзорни одбор и директор. Предузеће је организовано у 3 нивоа:

1. Дирекција предузећа која обавља стратегијске послове. Поред директора, предузеће има и 5 сектора (и извршних директора): Сектор за шумарство, екологију и развој; Сектор за коришћење шума, механизацију и безбедност на раду; Сектор за ловство, рибарство и угоститељство; Сектор за финансије; Сектор за комерцијалне послове и маркетинг и Сектор за правне послове. Дирекција предузећа, поред остлог, креира пословну политику за цело предузеће, предлаже Надзорном одбору годишњи план пословања предузећа као и план инвестиција, заступа предузеће и доноси све нормативне акте. За свој рад одговара Влади Републике Србије и Скупштини АП Војводине.
2. Огранци предузећа која чине:
 - Шумска газдинства (4): ШГ „Сремска Митровица“, ШГ „Сомбор“, ШГ „Банат“ из Панчева и ШГ „Нови Сад“;
 - Војводинашуме – Ловотурс; ;
 - Туристичка агенција „Војводинашуме – Турист“.
3. Шумске управе (19) и остале радне јединице. Шумске управе су основне јединице планирања и организовања послова газдовања шумама (Voјvodinašume, 2020).

Јавно предузеће „Војводинашуме“ управља са највише заштићених подручја у АП Војводини, чак 17, на површини од 70.686,35 ha. Предметна заштићена подручја поверена су на управљање ЈП „Војводинашуме“ на основу акта о заштити, које доноси надлежни ниво власти. Заштићена подручја која су анализирана у овом истаживању су:

1. Специјални резерват природе „Горње Подунавље“;
2. Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“;
3. Специјални резерват природе „Обедска бара“;
4. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“;
5. Специјални резерват природе „Багремара“.

Специјални резерват природе „Горње Подунавље“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Сомбор“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	19.648 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Горње Подунавље“, „Сл. гласник РС“, бр. 45/2001
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 1,3%; II степен – 24,7%; III степен – 74%)

Међународни и национални статус: ИВА, ИРА, РВА; Emerald еколошка мрежа; ICPDR⁹; Рамсарско подручје; члан мреже „Parks Dinarides“, „Danube Parks“, „Danube Network Protected Areas“; потенцијално Natura 2000 подручје; део Резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“; Еколошки значајно подручје у Републици Србији

Положај: Лева обала Дунава, од границе са Мађарском до Богојева

Град Сомбор и општина Апатин

Основне вредности:

- највећи ритски комплекс у горњем току Дунава кроз нашу земљу;
- комплекси ритских шума, испресецани рукавцима и каналима, са адама, меандрима, барама, влажним ливадама, тршћацима;
- станиште ретких и угрожених биљних врста (бели и жути локвањ, кукурјак, црни глог);
- мрестилиште и миграторна стаза риба; гнездилиште орла белорепана и црне роде; станиште најбогатије популације јелена у Републици Србији.

Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“

Управљач заштићеног подручја: Јавно предузеће „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Нови Сад“

Површина заштићеног подручја: 5.895,31 ha

Акт о проглашењу: Уредба о заштити специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“, „Сл. гласник РС“, бр. 44/2011

Национална категоризација: I категорија – Заштићено подручје од међународног, националног, односно изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10¹⁰)

IUCN класификација: IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама

Режим заштите: Тростепени режим заштите (I степен – 6%; II степен – 29%; III степен – 65%)

Међународни и национални статус: ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; ICPDR; Рамсарско подручје; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији

Положај: југоисточна Бачка и североисточни Срем

Град Нови Сад, општине Сремски Карловци, Инђија и Тител

Основне вредности:

- очуваност орографских и хидрографских одлика ритова (аде, рукавци, меандри, баре и мочваре);
- екосистеми карактеристични за плавна подручја великих равничарских река: ритске шуме, влажне ливаде;
- станиште 443 биљних врста;
- мрестилиште и миграторна стаза риба; станиште ретких птица (орла белорепана, црне роде, кашичаре, патке њорке).

⁹ International Commission for the Protection of the Danube River

¹⁰ Закон о заштити природе, „Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10

Специјални резерват природе „Багремара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Нови Сад“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	117,58 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Багремара“, „Сл. гласник РС“, бр. 12/2007
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	I категорија – Строги природни резерват
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (I степен – 29,6%; II степен – 70,4%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИРА
<i>Положај:</i>	Западна Бачка, општина Бачка Паланка
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– шума Багремара је једино станиште биљке кукурјак у Републици Србији (строга заштићена врста; крајње угрожен таксон по Црвеној књизи флоре Србије)

Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Банат“, Панчево
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	34.829 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“, „Сл. гласник РС“, бр. 3/2002
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 6,7%; II степен – 23,6%; III степен – 69,7%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА, РВА; Emerald еколошка мрежа; Рамсарско подручје; ICPDR; члан мреже „Danube Network Protected Areas“; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Јужни Банат, општине Алибунар, Вршац, Бела Црква и Ковин
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– највеће европско подручје изграђено од наслага еолског песка, са израженим динским рељефом;– најважније степско и пешчарско подручје у Републици Србији;– преко 900 врста биљака; обилује реликтима и ендемима (банатски божур, пешчарско смиље);– карактеристична фауна степских и пешчарских станишта, са великим бројем строго заштићених и заштићених врста.

Специјални резерват природе „Обедска бара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Сремска Митровица“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	9.820 ha

<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Обедска бара“, „Сл. гласник РС“, бр. 56/1994
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 3,2%; II степен – 26,1%; III степен – 70,7%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; Рамсарско подручје; члан мреже „Sava Parks“; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Југоисточни Срем, алувијална раван Саве, општине Рума и Пећинци
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – једно од најстаријих заштићених подручја на свету (датира из 1874. године); – мозаик различитих типова влажних станишта и шума; – старе мешовите шуме (храста лужњака, беле и црне тополе, јасена, бреста); – велики број строго заштићених и заштићених биљних и животињских врста; – културна баштина од националног значаја – рушевине средњовековног утврђења, православних манастира и црке из XIV, XV и XVI века.

Јавно предузеће „Палић – Лудац“

Оснивач Јавног предузећа „Палић – Лудац“ је Град Суботица, а оснивачка права врши Скуптина Града Суботице. Седиште предузећа је на Палићу. Делатност предузећа је управљање заштићеним подручјима, у складу са актима о заштити тих подручја (ЈП „Палић – Лудац“, 2017). Такође, Статутом је децидно прописано да је предузеће дужно да: организује чуварску службу, чува заштићена подручја која су му поверена на управљање и примењује прописане режиме заштите. У погледу организације рада предузећа важно је споменути постојање следећих основних организациони јединица:

- Организациона јединица паркови;
- Организациона јединица заједнички послови;
- Организациона јединица пољочуварске службе;
- Организациона јединица заштите природе са 2 уже организационе јединице: чуварском службом и стручном службом.

Ово јавно предузеће управља са 5 заштићених подручја, укупне површине 7.606,98 ha. Заштићена подручја којима управља ЈП „Палић – Лудац“, а која су анализирана у овом истраживању су:

1. Специјални резерват природе „Лудацко језеро“;
2. Специјални резерват природе „Селевењске пустаре“;
3. Предео изузетних одлика „Суботичка пешчара“;
4. Парк природе „Палић“.

Специјални резерват природе „Лудацко језеро“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Палић - Лудац“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	846,33 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Лудацко језеро“, „Сл. гласник РС“, бр. 30/2006

<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 8,30%; II степен – 47,18%; III степен – 44,52%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Рамсарско подручје; Emerald еколошка мрежа; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Северна Бачка, Град Суботица
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– Лудашко језеро је са околним комплексом влажних станишта једини представник плитких језера степске области у Републици Србији;– висока лесна обала језера је рефугијум за специфичну степску вегетацију;– ретке и заштићене биљне врсте (мочварна орхидеја, гороцвет);– 220 врста птица и 20 врста сисара.

Специјални резерват природе „Селевењске пустаре“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Палић - Лудаш“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	677,04 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Селевењске пустаре“, „Сл. гласник РС“, бр. 37/1997
<i>Национална категоризација:</i>	II категорија – Природно добро од великог значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 44%; III степен – 56%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Северна Бачка Град Суботица и општина Кањижа
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– панонска пустара;– присуство мозаично распоређених биљних заједница степског, пешчарског, слатинског и мочварног карактера;– станиште ретких врста птица и сисара.

Предео изузетних одлика „Суботичка пешчара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Палић - Лудаш“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	5.369 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити предела изузетних одлика „Суботичка пешчара“, „Сл. гласник РС“, бр. 127/2003
<i>Национална категоризација:</i>	II категорија – Природно добро од великог значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама

<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 8,33%; II степен – 21,62%; III степен – 70,04%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Северна Бачка, Град Суботица
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – мозаичан распоред пешчарских и лесних екосистема; – изворни фрагменти очуваних шума храста лужњака; – карактеристична флора и фауна пешчарских станишта.

Парк природе „Палић“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Палић - Лудаш“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	712,36 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о проглашењу заштићеног подручја Парк природе „Палић“, „Сл. лист Града Суботице“, бр. 15/2013
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Заштићено подручје локалног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 0,7%; II степен – 30,4%; III степен – 68,9%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Северна Бачка, Град Суботица
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – 250 година стара стабла храста лужњака; – Велики парк представља јединствену вредност вртне архитектуре у Војводини; – Парку природе припадају Зоо врт Палић и Прихватилиште за дивље животиње.

Јавно водопривредно предузеће „Воде Војводине“

ЈВП „Воде Војводине“ је основано 2002. године одлуком Скупштине АП Војводине, ради управљања водама на територији АП Војводине. Правни положај предузећа установљен је Законом о јавним предузећима, Покрајинском скупштинском одлуком о Јавном водопривредном предузећу „Воде Војводине“ (Сл. лист АПВ“, бр. 53/16) и Статутом ЈВП „Воде Војводине“. Оснивач предузећа је АП Војводина, а права оснивача врши Покрајинска влада. Седиште предузећа је у Новом Саду.

Делатност предузећа дефинисана је чланом 42. Закона о водама („Сл. гласник РС“, бр. 30/10, 93/12) као: уређење водотока и заштита од штетног дејства вода; уређење и коришћење вода; заштита вода од загађивања. Рад предузећа организован је путем сектора, као најширих организационих јединица, које у свом саставу имају: службе, одељења и радне јединице. У ЈВП „Воде Војводине“ формирано је пет сектора:

1. Технички сектор;
2. Сектор за Хидросистем Дунав – Тиса – Дунав;
3. Сектор за развој;
4. Сектор за економско-финансијске послове;
5. Сектор за правне и опште послове.

Ово јавно предузеће управља са 3 заштићена подручја, на површини од 1.318,06 ha. Заштићена подручја која су анализирана у овом истраживању су:

- Парк природе „Јегричка“;
- Парк природе „Бељанска бара“.

Парк природе „Јегричка“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Воде Војводине“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	1.144,81 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Јегричка“, „Сл. лист општине Темерин“, бр. 10/2005
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	V категорија – Заштићени копнени/морски предео
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 21,43%; III степен – 78,57%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; потенцијално Natura 2000; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Јужна Бачка, општине Бачка Паланка, Врбас, Жабал и Темерин
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– мозаик водених, барских, ливадских и слатинских станишта;– једино гнездилиште црне чигре у Републици Србији;– водена и околна сувља станишта насељава видра.

Парк природе „Бељанска бара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Воде Војводине“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	173,12 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о проглашењу заштићеног подручја Парка природе „Јегричка“, „Сл. лист општине Србобран“, бр. 6/2013
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Заштићено подручје локалног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	V категорија – Заштићени копнени/морски предео
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 52%; III степен – 48%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	није одређен
<i>Положај:</i>	Централна Бачка, општине Србобран и Бечеј
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– очувани мозаик мочварних и влажних станишта, као и реликтних станишта низијских тресава;– мрестилишта аутохтоних врста риба (златног караша, лињака, балавца и чикова);– подручје значајно за опстанак фауне влажних екосистема.

Јавно предузеће „Варош“

Пун назив овог предузећа је Јавно предузеће за изградњу, развој и уређење града и подручја општине Вршац „Варош“. Предузеће је основала Скупштина општине Вршац, 1997. године. Седиште предузећа је у Вршцу.

Органи предузећа су Надзорни одбор и директор. Претежна делатност је архитектонска, док су остале делатности комуналног карактера, сходно Статуту предузећа. Истим Статутом је дефинисано да је једна од делатности и управљање заштићеним природним добрима.

Предео изузетних одлика „Вршачке планине“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Варош“, Вршац
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	4.371 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити предела изузетних одлика Вршачке планине, „Сл. лист општине Вршац“, 6/2005
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	III категорија – Споменик природе
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 4,34%; II степен – 67,17%; III степен – 29,32%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Југоисточни Банат, Град Вршац
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Вршачке планине представљају најстарији период геолошке прошлости и различитих тектонских фаза у Војводини; – присуство ретких, ендемских и реликтних врста флоре; – ретке и угрожене врсте животиња (вук и дивља мачка; орао кликтавац и змијар, уралска сова; шарка и шарени даждевњак).

Заштићено станиште „Мали вршачки рит“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Варош“, Вршац
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	931,20 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о проглашењу заштићеног подручја „Заштићено станиште Мали вршачки рит“, „Сл. лист општине Вршац“, бр. 6/2005
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Заштићено подручје од локалног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 48%; III степен – 52%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА; Еколошки значајно подручје у Србији
<i>Положај:</i>	Југоисточни Банат, Град Вршац
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – мозаик влажних и сувих ливада, бара и тршњака; – присуство ретких и угрожених биљних и животињских врста.

Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанин“

Оснивач Јавног предузећа „Резервати природе Зрењанин“ је Скупштина Града Зрењанина. Седиште му је у Зрењанину. Делатност је одржавање ботаничких и зоолошких вртова и заштита природних вредности.

Ово правно лице променило је свој правни статус одлуком о оснивању Установе „Резервати природе Зрењанин“, која је објављена у „Сл. листу града Зрењанина“, бр. 35/16. Покрајинском скупштинском одлуком о заштити Парка природе „Русанда“ („Сл. лист АПВ“, бр. 8/19) ово подручје поврено је на управљање Установи „Резервати природе Зрењанин“ као новом управљачу.

Специјални резерват природе „Ритови доњег Потисја“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанина“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	3.010,67 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о проглашењу Специјалног резервата природе „Ритови доњег Потисја“, „Сл. гласник РС“, бр. 121/2014
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Заштићено подручје од међународног, националног, односно изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 32%; III степен – 68%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје
<i>Положај:</i>	Централна Бачка, лева обала Тисе Град Зрењанин и општине Тител и Жабалъ

Основне вредности:

- 8 старих меандара и појас плавних шума, који се налазе између ПП „Стара Тиса код Бисерног острва“ и СРП „Тителски брег“;
- очуване биљне заједнице и велико флористичко богатство ритова;
- велико богатство фауне ритова (тиски цвет, територија орла белорепана).

Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“

ЈПК „Комуналац“ је основала Скупштина општине Бечеј, 1989. године, као јавно предузеће за комуналне услуге. Седиште преузећа је у Бечеју. Претежна делатност предузећа су услуге уређења и одржавања околине. Чланом 13. Статута овог предузећа дефинисано је да предузеће обавља, између осталих, и делатност заштите природних вредности (ЈПКУ „Комуналац“, 2017).

Одлуком Скупштине општине Бечеј („Сл. лист општине Бечеј“, бр. 1/08) Парк природе „Стара Тиса код Бисерног острва“ је поверен на управљање јавном предузећу „Комуналац“. Ово заштићено подручје се простире на територији 3 општине, те су исту одлуку донеле и општина Жабалъ („Сл. лист општине Жабалъ“, бр. 4/08 и 13/10), као и општина Нови Бечеј („Сл. лист општине Нови Бечеј“, бр. 2/08). Свим наведеним одлукама за управљача је проглашено Јавно предузеће „Комуналац“.

Парк природе „Стара Тиса код Бисерног острва“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	391,73 ha
<i>Акти о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Стара Тиса код Бисерног острва“, „Сл. лист општине Бечеј“, бр. 1/2008;

	Одлука о заштити Парка природе „Стара Тиса код Бисерног острва“, „Сл. лист општине Жабал“, бр. 4/2008;
	Одлука о заштити Парка природе „Стара Тиса код Бисерног острва“, „Сл. лист општине Нови Бечеј“, бр. 2/2008
<i>Национална категоризација:</i>	II категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	V категорија – Заштићени копнени/морски предео
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 40%; III степен – 60%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	IВА; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје
<i>Положај:</i>	Централна Бачка, уз десну обалу Тисе, општине Нови Бечеј, Бечеј и Жабал
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – најдужа мртваја, уз цео ток реке Тисе; – велико богатство флоре и фауне влажних станишта.

Војна установа „Моровић“

Уредбом о заштити специјалног резервата природе „Карађорђево“ („Сл. гласник РС“, бр. 37/97), члан 8, утврђено је да је управљач овог подручја Војна установа „Карађорђево“.

Међутим, тренутни управљач СРП „Карађорђево“ се зове Војна установа „Моровић“. До промене имена је дошло због реорганизације у оквиру Министарства одбране. Војна установа „Моровић“ послује у систему Министарства одбране Републике Србије, у оквиру уже организационе јединице, Управе за општу логистику.

ВУ „Моровић“ обавља послове који се односе на угоститељско-туристичке услуге, пољопривредну производњу, хортикултуру, шумарство, лов и одговарајуће услужне активности у вези са ловом и рибарством, као и трговину на велико и мало производима из сопственог производног асортимана (Министарство одбране РС, 2020).

Специјални резерват природе „Карађорђево“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Војна установа „Моровић“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	3.136,73 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Карађорђево“, „Сл. гласник РС“, бр. 37/1997
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 44,4%; III степен – 55,6%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	IВА; Emerald еколошка мрежа; ICPDR; члан мреже „Danube Network Protected Areas“; део Резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Југозападна Бачка, општине Бачка Паланка и Бач

Основне вредности:

- мозаик шумских и барско-мочварних биљних заједница;
- доминирају површине под шумом, 77%;
- мрестилиште риба;
- богата фауна која настањује комплексе ритских шума и водених станишта.

Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“

Правна форма овог управљача је спортско удружење грађана. Седиште Удружења се налази у месту Делиблато (општина Ковин). Завод за заштиту природе Србије, РЈ Нови Сад је, Студијом заштите, предложио Удружење за управљача, због могућности да кроз накнаде за спортски риболов (који ће се одвијати по програмима заштите и развоја добра) обезбеди Стараоцу средства за улагање у заштиту овог подручја.

Специјални резерват природе „Краљевац“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	264,30 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Краљевац“, „Сл. гласник РС“, бр. 14/2009
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 6,01%; II степен – 40,2%; III степен – 53,98%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Јужни Банат, руб Делиблатске пешчаре, општина Ковин

Основне вредности:

- пливајућа острва;
- отворена окна воде која никад не замрзавају, представљају одморишта птицама мочварицама током сеобе и зимски заклон присутним врстама риба;
- реликтне биљне заједнице са барском ивом;
- степске врсте глодара.

Ловачко удружење Нови Бечеј

Ловачко друштво Нови Бечеј је једно од најстаријих ловачких друштава у Србији, основано још 1885. године (Ловачко удружење Нови Бечеј, 2020). У погледу правног устројства, ово је удружење грађана, са седиштем у Новом Бечеју. По званичним подацима област остваривања циљева је ловство.

Специјални резерват природе „Слано копово“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Ловачко удружење Нови Бечеј
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	976,45 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Слано копово“, „Сл. гласник РС“, бр. 74/2001
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)

<i>IUCN</i> класификација:	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
Режим заштите:	Тростепени режим заштите (I степен – 22,2%; II степен – 22,6%; III степен – 55,2%)
Међународни и национални статус:	ИВА, ИРА, РВА; Emerald еколошка мрежа; Рамсарско подручје; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
Положај:	Средњи Банат, десна обала Тисе, општина Нови Бечеј
Основне вредности:	<ul style="list-style-type: none"> – једна од последњих очуваних бара на слатинама у Војводини; – најважнији локалитет селидбеног окупљања ждрала на југу Панонске низије и Балканском полуострву (до 20.000 јединки у току појединих периода сеобе); – специфична и раритетна слатинска вегетација.

Покрет горана Сремска Митровица

Покрет горана Сремска Митровица има правни статус удружења грађана (НВО), а основано је 1995. године. У циљевима овог удружења назначено је да се бави екологијом и заштитом животне средине (АПР, 2020). Ово је прва невладина организација у Републици Србији којој је поверено на управљање једно заштићено подручје.

Специјални резерват природе „Засавица“

Управљач заштићеног подручја:	Покрет горана Сремска Митровица
Површина заштићеног подручја:	671 ha
Акт о проглашењу:	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Засавица“, „Сл. гласник РС“, бр. 19/1997
Национална категоризација:	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN</i> класификација:	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
Режим заштите:	Једностепени режим заштите (II степен)
Међународни и национални статус:	ИВА, ИРА, РВА; Emerald еколошка мрежа; Рамсарско подручје; члан мреже „Parks Dinarides“ и „Sava Parks“; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
Положај:	Јужни Срем и северна Мачва, општине Сремска Митровица и Богатић
Основне вредности:	<ul style="list-style-type: none"> – водени и мочварни екосистеми, са фрагментима поплавних ливада и шума; – 655 врста биљака; – богат диверзитет животињских врста везаних за водене и влажне екосистеме.

Јавно предузеће „Тителски брег“

Јавно предузеће „Тителски брег“ је основано 2009. године одлуком Скупштине општине Тител. Седиште предузећа је у Тителу. Основна делатност је заштита природних и културних добара. Године 2017. је дошло до промене правне форме овог управљача, Јавно предузеће је постало Установа за заштиту природе и културних добара „Тителски брег“. Промена није утицала на статус управљача заштићеног подручја.

Специјални резерват природе „Тителски брег“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће „Тителски брег“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	496 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о проглашењу специјалног резервата природе „Тителски брег“, „Сл. гласник РС“, бр. 56/2012
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Заштићено подручје од међународног, националног, односно изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 14%; II степен – 50%; III степен – 36%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Југоисток Бачке, општина Тител
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– богатство геоморфолошких облика концентрисаних на малом простору: лесни одсеци, висеће долине, лесне пирамиде, лесне пећине, провалије, лесне луткице и др.;– Тителски брег представља један од најдетаљнијих палеоклиматских и палеоеколошких архива на европском континенту (током последњих 600.000 година).

Рибарско газдинство „Ечка“ а.д.

Рибарско газдинство „Ечка“ је основано 1991. године. Седиште му је у Лукином Селу (Град Зрењанин). Основна делатност је слатководне аквакултуре (РГ „Ечка“ а.д., 2012), што представља производњу, односно узгој и продају рибе.

Специјални резерват природе „Царска бара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Рибарско газдинство „Ечка“, а.д., Лукино Село
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	4.726 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Царска бара“, „Сл. гласник РС“, бр. 46/2011
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Заштићено подручје од међународног, националног, односно изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 14%; II степен – 41%; III степен – 45%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; Рамсарско подручје; члан мреже „Parks Dinarides“; уврштено у IUCN листу водених станишта од међународног значаја; Еколошки значајно подручје у Србији
<i>Положај:</i>	Средњи Банат; у међуречју Тисе и Бегеја, Град Зрењанин

Основне вредности:

- мозаик речних, барских, мочварних, ливадских, слатинских, степских и шумских станишта;
- заједнице акватичних макрофита, мочварне, шумске и слатинске заједнице и фрагменти степске вегетације;
- присуство око 500 биљних таксона;
- присуство 250 врста птица;
- ретке и угрожене врсте сисара.

Ловачко удружење „Перјаница“

Ловачко удружење „Перјаница“ је основано 1974. године. Седиште удружења је у Мокрину. Области остваривања циљева су: ловство, заштита природе и очување историјске и културне традиције Мокрина у ловству.

Специјални резерват природе „Пашњаци велике дропље“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Ловачко удружење „Перјаница“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	979,44 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Пашњаци велике дропље“, „Сл. гласник РС“, бр. 37/1997
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Природно добро од изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	Нема доступних података
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (I степен – 29,04%; II степен – 70,96%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; Emerald еколошка мрежа; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Северни Банат, Град Кикинда и општине Чока и Нови Кнежевац

Основне вредности:

- мозаик равничарских, степских, слатинских и мочварних станишта;
- једина преостала популација велике дропље у Републици Србији;
- велики број строго заштићених и заштићених биљних и животињских врста.

Јавно предузеће Спортско рекреативни центар „Тиквара“

ЈП Спортско рекреативни центар „Тиквара“ је основано 1991. године, са седиштем у Бачкој Паланци. Данас је ово предузеће у ликвидацији, а правни следбеник везан за управљање заштићеним подручјем је Установа за спорт и рекреацију „Тиквара“. Претежна делатност овог предузећа је била делатност спортских објеката.

Парк природе „Тиквара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Јавно предузеће Спортско рекреативни центар „Тиквара“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	507,58 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Тиквара“, „Сл. лист општине Бачка Паланка“, бр. 3/1997
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)

<i>IUCN класификација:</i>	V категорија – Заштићени копнени/морски предео
<i>Режим заштите:</i>	Једностепени режим заштите (II степен)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Део Резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Јужна Бачка, у близини леве обале Дунава, општина Бачка Паланка

Основне вредности:

- динамичан комплекс станишта алувијалног подручја, условљен разноврсношћу морфолошких одлика и динамиком плављења Дунава;
- целине сукцесијског низа вегетације алувијалног подручја;
- велики број строго заштићених и заштићених биљних и животињских врста.

ДТД Рибарство д.о.о.

ДТД Рибарство д.о.о. је основано је 1952. године. Године 2006. је приватизовано и једно је од водећих је произвођача рибе, производа од рибе и хране за рибе у нашој земљи. (DTD Ribarstvo, 2020). Седиште овог предузећа се налази у Бачком Јарку (општина Темерин).

Предузеће врши, на тржишној основи, привређивање и власник је значајних непокретности и парцела у самом заштићеном подручју. У том смислу, а будући да је предузеће економски заинтересовано за конкретан локалитет, Парк природе му је поверен на управљање.

Парк природе „Бегечка јама“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	ДТД Рибарство д.о.о.
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	379,4 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Бегечка јама“, „Сл. лист града Новог Сада“, бр. 14/1999
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	V категорија – Заштићени копнени/морски предео
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 12,22%; III степен – 87,78%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Није одређено
<i>Положај:</i>	Јужна Бачка, уз леву обалу Дунава, Град Нови Сад

Основне вредности:

- геоморфолошки облици речне ерозије (аде, речне греде, мртваје и флувијално језеро);
- мозаик влажних станишта на различитим ступњевима сукцесије вегетације плавних подручја;
- мрестилиште већег броја дунавских риба и репродуктивни центар водоземаца ширег подручја.

Водопривредно предузеће „Тамиш-Дунав“ д.о.о.

Водопривредно предузеће „Тамиш-Дунав“ је основано 1989 године. Седиште предузећа је у Панчеву. Делатност овог предузећа је заштита од штетног дејства вода (Град Панчево, 2020) као и изградња и одржавање каналске мреже и грађевинских објеката.

Парк природе „Поњавица“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Водопривредно предузеће „Тамиш-Дунав“ д.о.о.
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	133,63 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Поњавица“, „Сл. лист општине Панчево“, бр. 3/1995
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	Нема доступних података
<i>Режим заштите:</i>	Нема доступних података
<i>Међународни и национални статус:</i>	није одређено
<i>Положај:</i>	Јужни Банат, Град Панчево
<i>Основне вредности:</i>	– велико богатство флоре и фауне влажних станишта

Туристичка организација општине Рума

Туристичка организација општине Рума основана је као јавна установа од стране Скупштине општине Рума 2011. године. Њена основна делатност је промоција и унапређење туризма. Међу делатностима којима се бави је и обављање послова у области заштите и унапређења животне средине (Туристичка организација Општине Рума, 2020).

Заштићено станиште „Бара Трсковача“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Туристичка организација општине Рума
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	168,15 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о проглашењу заштићеног станишта „Бара Трсковача“, „Сл. лист општина Срема“, бр. 26/2011
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Заштићено подручје локалног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 25%; III степен – 75%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Члан мреже „Sava Parks“
<i>Положај:</i>	Јужни Срем, општина Рума
<i>Основне вредности:</i>	– комплекс влажних станишта који повезује реку Саву и СРП „Обедска бара“; – станиште и мрестилиште највеће популације аутохтоних врста риба.

Друштво за заштиту животне средине „Окањ“

Друштво за заштиту животне средине „Окањ“ је основано 1998. године. Седиште Друштва је у Елемиру. Привредна делатност ове невладине организације је делатност ботаничких и зоолошких вртова и заштита природних вредности, а као област остваривања циљева дефинисана је заштита животне средине.

Специјални резерват природе „Окањ бара“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Друштво за заштиту животне средине „Окањ“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	5.480 ha

<i>Акт о проглашењу:</i>	Уредба о заштити специјалног резервата природе „Окањ бара“, „Сл. гласник РС“, бр. 39/2013
<i>Национална категоризација:</i>	I категорија – Заштићено подручје међународног, националног, односно изузетног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Тростепени режим заштите (I степен – 3%; II степен – 58%; III степен – 39%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Средњи Банат, непосредно уз леву обалу Тисе, Град Зрењанин и општина Нови Бечеј
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– једна од 3 најрепрезентативније बारे са слатинама у Војводини;– очувана специфична слатинска вегетација;– велики број строго заштићених и заштићених животињских врста, карактеристичних за слатинске, ливадско-степске, мочварне и водене екосистеме.

Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“

Ова болница је настала 1867. године (Бања Русанда, 2020) од лечилишта, да би током 1960-их постала специјална болница. Седиште овог правног лица налази се у Меленцима. У складу са Статутом болнице, права и обавезе оснивача врши Покрајинска влада која је уједно и оснивач болнице (Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“, 2007), а у самом статусу се као делатност не спомиње заштита природе, односно животне средине.

Парк природе „Русанда“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	1.159,98 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Покрајинска уредба о проглашењу Парка природе „Русанда“, „Сл. лист АПВ“, бр. 27/2014
<i>Национална категоризација:</i>	II категорија – Заштићено подручје покрајинског/регионалног, односно великог значаја („Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10 и 91/10)
<i>IUCN класификација:</i>	IV категорија – Подручје управљања стаништима и врстама
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 34%; III степен – 66%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	ИВА, ИРА; потенцијално Natura 2000 подручје; Еколошки значајно подручје у Републици Србији
<i>Положај:</i>	Средњи Банат, Град Зрењанин и општина Нови Бечеј
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none">– станишта панонских сланих степа и сланих мочвара;– језеро са лековитим карактеристикама воде и седимента;– парк смештен унутар бањског комплекса.

Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“

Ово удружење грађана, по званичним подацима, је основано 2004. године. Седиште Удружења је у Хоргошу. Област остваривања циљева ове невладине организације је заштита животне средине.

Парк природе „Камараш“

<i>Управљач заштићеног подручја:</i>	Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“
<i>Површина заштићеног подручја:</i>	267,96 ha
<i>Акт о проглашењу:</i>	Одлука о заштити Парка природе „Камараш“, „Сл. лист општине Кањижа“, 4/2015
<i>Национална категоризација:</i>	III категорија – Значајно природно добро („Сл. гласник РС“, бр. 30/92)
<i>IUCN класификација:</i>	Нема доступних података
<i>Режим заштите:</i>	Двостепени режим заштите (II степен – 29,20%; III степен – 70,80%)
<i>Међународни и национални статус:</i>	Није одређен
<i>Положај:</i>	Северна Бачка, општина Кањижа
<i>Основне вредности:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – на веома малом простору су сконцентрисани елементи пешчаре, лесне терасе и алувијалне равни реке Тисе, са карактеристичним типовима степских, слатинских и мочварних станишта; – рефугијум врстама поплавних шума пољског јасена.

5.2 ОПИС УПИТНИКА

У овом поглављу ће се описати упитник, на основу кога је реализовано истраживање.

Докторска дисертација је заснована на подацима које је прикупио Покрајински завод за заштиту природе. Прикупљање података је урађено ради израде Извештаја о стању природе у Аутономној покрајини Војводини за период 2010-2014 (Стојнић и сар., 2015), у оквиру Извештаја о стању природе Републике Србије за период 2010-2014. Правни основ за израду Извештаја је Закон о заштити природе, члан 114, којим је прописано да Аутономне покрајине припремају извештај о стању природе на свом подручју¹¹.

Дисертација је урађена на основу анализе података које су доставили управљачи заштићених подручја, на основу упитника. Упитник је креиран да одговара потребама различитих циљних група (управљача), (био)географском региону и категорији заштићеног подручја.

Упитник је стандардизован од стране надлежних стручних институција, усклађен је са прописима Републике Србије и ЕУ, док је валидацију добио од парламената АП Војводине¹² и Републике Србије.

¹¹ По члану 114. Закона о заштити природе, Министарство једном у 5 година подноси Влади извештај о стању природе у Републици Србији. Извештај припрема Завод у сарадњи са Покрајинским заводом за заштиту природе и другим стручним и научним институцијама.

¹² Скупштина АП Војводине је марта 2016. године донела закључак којим се усваја предметни Извештај.

Истраживање је извршено у периоду фебруар - мај 2015. године. Упитник се састоји из 9 образаца (Прилог 1) и то:

1. Општи подаци о управљачу заштићеног подручја;
2. Финансије;
3. Управљачка акта;
4. Пројекти;
5. Мониторинг;
6. Образовни програми, промотивне манифестације, едукације;
7. Активности које су у супротности са актом о заштити, прекршајима итд.;
8. Захтеви у вези са активностима које су од утицаја на природу;
9. Утицаји на заштићено подручје.

У истраживању за потребе ове дисертације су прикупљени и обрађени подаци из следећих образаца:

1. Општи подаци о управљачу заштићеног подручја;
2. Финансије;
3. Управљачка акта;
4. Пројекти;
5. Мониторинг;
6. Образовни програми, промотивне манифестације, едукације;
9. Утицаји на заштићено подручје.

Подаци се односе на одговоре на питања, где свако питање има један одговор. Одговори су подељени по темама које представљају варијабле. Употребљене су варијабле које омогућују процену ефективности рада управљача заштићених подручја, имајући у виду законом прописане обавезе које управљачи морају да примењују. Одговори на питања су били у форми „да/не“, нумеричких вредности или дескриптивни. Укупан број обрађених питања је 28. Одговори су добијени за свих 30 заштићених подручја, тако да је укупан број одговора 840.

Одабрани су обрасци од 1. до 6. и 9. зато што су одговори на питања мерљиви и проверљиви. Одговори из образаца 7. и 8. нису узети у анализу, јер немају наведене карактеристике.

Циљ процене ефективности управљања, у овој дисертацији, је да се оцени примена законом прописаних обавеза управљача заштићених подручја, кроз израду модела, као и да се поједине мерљиве варијабле корелирају ради потпунијег закључка о ефективности управљања заштићеним подручјима, у АП Војводини.

5.3 ОПИС ВАРИЈАБЛИ

Варијабле су подељене у 2 групе и 3 нивоа, у зависности од важности. Такође, подела је направљена јер однос варијабли објашњава разлике у ефективности управљања међу заштићеним подручјима.

У првој групи су варијабле које представљају основу за рад управљача: постојање законом прописаних аката које управљач треба да донесе и кадровски капацитети управљача без којих је тешко остварити ефективно функционисање заштићеног подручја. У другој групи су варијабле које представљају реализацију законом прописаних обавеза (основних активности) на терену.

Детаљна подела варијабли је дата у Табели 5.3.

Табела 5.3 Подела одабраних варијабли

Варијабле прве групе		Варијабле друге групе
Ниво 1	Ниво 2	Ниво 3
План управљања	Годишњи програм управљања	Број започетих пројеката у периоду 2010-2014
Стручна служба	Одлука о накнадам за коришћење заштићеног подручја	Едукација о ЕУ интеграцијама у области заштите природе
Чуварска служба	Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби	Мониторинг врста
		Електронска база података биодиверзитета Административна електронска база података
		Образовни програми и промотивне манифестације
		Туристичке стазе Центри за посетиоце Организоване туре

У циљу што потпуније процене ефективности управљања анализирани су и додатне варијабле:

- површина заштићених подручја;
- проценат стручне службе у укупном броју запослених;
- однос површине заштићеног подручја и броја чувара;
- ниво заштите заштићених подручја по IUCN категоризацији;
- ниво заштите заштићених подручја по националном законодавству;
- организациони тип управљача;
- делатност управљача;
- приходи и расходи;
- утицаји на заштићена подручја.

Пошто је истраживање извршено у периоду 2010-2014, варијабле су описане на основу Закона о заштити природе који је тада био на снази, „Сл. гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010. Све касније промене у легислативи су назначене у опису.

5.3.1 Варијабле прве групе

Варијабле прве групе су подељене на 2 нивоа.

Варијабле првог нивоа су: план управљања, стручна служба и чуварска служба.

1.	Питање: Да ли постоји план управљања?
	Одговор: да/не

Планом управљања заштићеним подручјем се одређује начин реализације заштите, коришћење и управљање заштићеним подручјем, смернице и приоритети за заштиту и очување природних вредности, као и развојне смернице, уз уважавање потреба локалног становништва (члан 52. Закона о заштити природе). План се доноси за период од 10 година и представља стратешки менаџмент план сваког заштићеног подручја (Thomas and Middleton, 2003). Закон о заштити природе отвара могућност да се, пре истека периода на који се план доноси, анализирају његова примена и остварени резултати. У пракси ова норма нема ширу ни обавезујућу примену, поготово у погледу ревизије.

Поред тога што је законска обавеза управљача, план управљања је и по међународним стандардима обавезан документ. IUCN дефинише план управљања као производ: процеса планирања, приступа у управљању, донесених одлука и њихових основа и смерница за будућност. Њиме се идентификују кључне функције или вредности заштићеног подручја, јасно утврђују циљеви управљања које треба испунити и указује на активности које треба реализовати (Thomas and Middleton, 2003).

Планирање управљања је процес који се не завршава самом израдом плана управљања. Као и у домаћем законодавству, тако и по међународним стандардима, добра пракса налаже да се у току праћења примене плана одвија тестирање његове ефективности, а искуства из мониторинга треба користити за преиспитивање примењених мера управљања (Thomas and Middleton, 2003). Према Закону о заштити природе (члан 53), план управљања садржи:

- приказ главних природних и створених вредности, као и природних ресурса;
- оцену стања животне средине заштићеног подручја;
- преглед угрожавајућих фактора заштићеног подручја;
- дугорочне циљеве заштите, очувања и унапређења заштићеног подручја;
- анализу услова за остваривање тих циљева;
- приоритетне активности на заштити, одржавању и унапређењу природних и створених вредности;
- приоритетне задатке научноистраживачког и образовног рада;
- просторну идентификацију планских намена и режима коришћења земљишта;
- активности на промоцији заштићеног подручја;
- облике сарадње и партнерства са локалним становништвом, другим власницима и/или корисницима непокретности;
- активности и мере на реализацији плана и начин оцене успешности његове примене;
- финансијска средства и друге материјалне претпоставке за извршавање поверених послова у управљању заштићеним подручјем и начин њиховог обезбеђења.

На план управљања, у зависности од категорије заштићеног подручја, сагласност даје Влада односно, Министарство или орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе.

О предлогу плана управљања заштићеним подручјем управљач је дужан да обавести јавност, што подразумева јавни увид.

Избор плана управљања, као једне од најважнијих варијабли у процени ефективности управљања заштићеним подручјима, је извршен јер је доношење овог акта законска обавеза управљача, међународни стандард у управљању заштићеним подручјем, почетни корак у процени рада управљача и основна претпоставка за ефективно управљање.

За управљање заштићеним подручјима постоји више типова административних и организационих структура, у зависности од друштвених, политичких или културних околности одређене државе. Croft (2008), наводи да је администрација заштићених подручја специфична структура која захтева запослене са одређеним нивоом способности и стручности, организована по секторима како би била способна за испуњавање циљева заштите природе. Административне структуре управљача би требале бити довољно флексибилне, како би се у случају могућих промена политичких или правних, околности могле прилагодити новим условима (Грујичић и Вукшић, 2008). У елементе административних структура спадају и стручна и чуварска служба управљача.

2.	Питање: Укупан број запослених у стручној служби заштите
----	--

Стручна служба управљача заштићеног подручја се дефинише Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја. Управљач, као правно лице, мора бити оспособљен да обавља послове заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја заштићеног подручја. Истим Правилником је прописано да управљач мора да поседује организовану:

1. Службу заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја;
2. Чуварску службу.

Служба заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја заштићеног подручја треба да садржи (члан 3. Правилника о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја):

1. Најмање једног запосленог на пословима заштите природе, који би требало да има најмање VII степен стручне спреме биолошког усмерења или сродних наука, са задатком да координира пословима заштите и мониторинга, обезбеђује поштовање режима заштите, обележава подручје, координира извршење планова управљања и годишњих програма управљања, врши стратешко планирање;
2. Најмање једног запосленог на пословима управљања пројектима, који би требало да има најмање VII степен стручне спреме биолошког усмерења или сродних наука, који координира одрживо коришћење природних ресурса у складу са актом о заштити и другим прописима, одржава контакте са корисницима простора, припрема предлоге националних и међународних пројеката, руководи реализацијом пројеката и сл.;
3. Најмање једног запосленог на економско-правним пословима, који би требало да има VII степен стручне спреме, дипломирани економиста или дипломирани правник, који обавља правне и финансијске послове, припрема и извршава унутрашње акте заштићеног подручја.

Управљач два или више заштићених подручја, укупне површине до 5.000 ha, може да формира заједничку стручну службу (члан 3. Правилника о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја).

3.	Питање: Број запослених у чуварској служби
----	--

Чуварска служба представља организациону јединицу управљача заштићеног подручја коју чине чувари природе тог подручја (Виг и Драгаш, 2016). Чувар заштићеног подручја је особа укључена у заштиту и очување свих аспеката дивљих подручја и историјских и културних локалитета, која истовремено обезбеђује везу између локалних заједница и управљача (IRF, 2020). Чуварска служба врши непосредан надзор на заштићеном подручју, док чувар контролише примену правила унутрашњег реда и обавља друге послове у складу са законом и актом управљача (члан 109. Закона о заштити природе).

Чуварска служба би требала да примењује одредбе прописане Законом о заштити природе. То су, да чувар: прати кретање и активности посетилаца и других корисника подручја; прати стање биљних и животињских врста; пружа податке, помоћ и услуге посетиоцима и истраживачима; сарађује са локалним становништвом и корисницима природних ресурса, другим чуварским службама и др. (члан 110. Закона о заштити природе).

Такође, чуварска служба би требала да испуни услове прописане подзаконским актима¹³:

- Правилник о условима које мора да испуни управљач заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 85/2009);
- Правилник о полагању стручног испита за чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 117/2014);
- Правилник о службеној одећи чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 117/2014);
- Правилник о обрасцу службене легитимације чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 84/2009).

У кадровском смислу, на основу Правилника о условима које мора да испуни управљач заштићеног подручја, чувар је запослено лице код управљача, које испуњава прописане услове. Ти услови подразумевају да чувар има најмање средњу стручну спрему, једну годину радног искуства у струци, положен стручни испит и да испуњава прописане услове за ношење оружја.

Истим Правилником прописано је да у заштићеном подручју са 5 и више чувара, чуварска служба треба да има и једног запосленог руководиоца.

Варијабле другог нивоа су интерни акти управљача заштићеног подручја: правилник о унутрашњем реду и чуварској служби, годишњи програм управљања и одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја.

4.	Питање: Да ли постоји годишњи програм управљања? (2010/2011/2012/2013/2014)
	Одговор: да/не

Годишњи програм управљања је документ којим се оперативно реализује стратегија наведена у плану управљања. Познато је да постоје оперативни планови који се у различитим државама различито зову и који служе за детаљну реализацију планова управљања (развојни планови, планови рада итд.) (Thomas and Middleton, 2003).

Програми се доносе на годину дана, а сагласност на њих даје Министарство, орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе. Закон не прописује садржину овог акта, међутим он би требао да прати план управљања.

Годишњи програм управљања је изабран као варијабла за процену ефективности управљања заштићеним подручјима, јер његово доношење представља поштовање Закона и примену плана управљања.

5.	Питање: Да ли постоји одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја?
	Одговор: да/не

Одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја - Закон о заштити природе је за један од принципа заштите дефинисао начело „корисник плаћа“. Корисник заштићеног подручја је дужан да плати накнаду за његово коришћење и сноси трошкове санације и рекултивације простора (члан 5. Закона о заштити природе).

¹³ Део наведених аката је био на снази у периоду истраживања. У међувремену су донети нови акти:

- Правилник о службеној одећи, односно униформи чувара у националним парковима и заштићеним подручјима („Сл. гласник РС“, бр. 105/2020) и
- Правилник о обрасцу службене легитимације чувара заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 117/2014 и 97/2015).

Одлука о накнадама за коришћење представља обавезујући правни документ који доноси управљач заштићеног подручја. Њиме се дефинише износ накнаде коју су дужни да плате корисници заштићеног подручја по разним основама (туристички садржаји, угоститељство, коришћење дивље флоре и фауне, индустрија, водопривреда, транспорт, викендице итд.). Ова средства представљају легалан приход управљачу, која би се наменски требала користити у заштити и унапређењу, односно реализацији плана и програма управљања заштићеног подручја. Такође, Закон о заштити природе у члану 69. прописује да се заштићено подручје финансира и од накнаде за коришћење тог подручја. Висину накнаде управљач прописује у зависности од (члан 70. Закона о заштити природе):

- степена искоришћавања заштићеног подручја;
- степена штете која се наноси заштићеном подручју;
- степена повећаних обавеза управљача у одржавању чистоће, унапређењу, приказивању и развоју заштићеног подручја итд.

У посматраном периоду правни основ за доношење одлуке о накнадама за коришћење заштићеног подручја је, поред Закона о заштити природе, била и Уредба о ближим критеријумима, начину обрачуна и поступку наплате накнаде за коришћење заштићеног подручја („Сл. гласник РС“, бр. 43/10). Овом Уредбом (члан 2) је било прописано да корисници (привредно друштво, предузетник, грађани итд.) који на територији заштићеног подручја обављају делатност, искоришћавају природне вредности и на други начин користе заштићено подручје, управљачу заштићеног подручја плаћају накнаду. Данас је на снази Закон о накнадама за коришћење јавних добара („Сл. гласник РС“, бр. 95/2018, 49/2019 и 86/2019 – усклађени дин. изн.), који ову материју детаљно уређује у Прилогу 5. Наплаћивање накнаде за коришћење заштићеног подручја је у складу и са међународним препорукама, које прописују сличане механизме наплате и коришћења добијених прихода (IUCN, 2000с).

Ова варијабла је значајна за процену ефикасности управљања заштићеним подручјем, имајући у виду оскудна финансијска средства која се из буџета опредељују управљачима. Путем вредновања ове варијабле може се закључити да ли су управљачи предузели активности, утемељене у Закону о заштити природе, да би се опреходовала средства која су им доступна. Због овога је одлука о накнадама сврстана у прву групу, другог нивоа.

6.	Питање: Да ли постоји правилник о унутрашњем реду и чуварској служби?
	Одговор: да/не

Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби представља документ законом прописан као обавезан за сваког управљача заштићеног подручја. На основу члана 56. Закона о заштити природе, управљач је дужан да обезбеди унутрашњи ред и чување заштићеног подручја у складу са правилником о унутрашњем реду и чуварској служби који доноси, а на које сагласност даје надлежног органа. Овим документом се уређује организација чуварске службе, и то: начин понашања посетилаца и других корисника при кретању и обављању послова у заштићеном подручју; начин обављања делатности при коришћењу природних ресурса; места, површине и објекти у којима се због очувања дивљих биљака и животиња и других вредности ограничава кретање или забрањује обављање одређених радњи, као и трајање тих мера; услови заштите приликом обављања научних истраживања и образовних активности; места и услови за одлагање отпада; поступак издавања сагласности и других аката корисницима од стране управљача; начин и организација чуварске службе, чувања заштићеног подручја, опрема и средства неопходна за чување и одржавање; начин примене превентивних мера заштите од пожара, других елементарних непогода и удеса (члан 56. Закона о заштити природе).

Како овај акт представља законску обавезу управљача, односно документ на основу кога се између осталих управља, било би потребно извршити ревизију његове примене. Такође, овај акт представља један вид разраде плана управљања. Због овога је Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби сврстан у прву групу, другог нивоа.

Описане варијабле представљају основне претпоставке које морају да испуне управљачи заштићених подручја. План управљања представља основни менаџмент план заштићеног подручја, односно незаобилазан елемент у управљању. Годишњи програм рада је његова логичка разрада. Одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја је законска могућност за управљача да, од корисника заштићеног подручја, оприходује одређена средства, којих је увек мало и представља показатељ да управљач покушава да оствари и друге приходе осим буџетских. Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби је такође законска обавеза управљача са прецизно одређеном наменом. Стручна служба заштићеног подручја је стриктно прописана подзаконским актима и представља законску претпоставку о минималном кадровском потенцијалу, који мора постојати да би заштићено подручје могло да функционише. Улога чуварске службе је да чува и одржава ред на терену.

5.3.2 Варијабле друге групе

Варијабле друге групе/трећег нивоа (Табела 5.3) представљају активности које би управљачи заштићених подручја требали да реализују у складу са законским и подзаконским актима. Оне представљају активности основне делатности очувања и унапређења заштићених подручја, које се реализују на терну. Док варијабле прве групе представљају примарне обавезе управљача, у варијабле друге групе сврстане су законом прописане обавезе секундарног карактера. Наиме, подела је начињена тако да је без варијабли прве групе тешко замислити функционалан и исправан начин рада заштићених подручја, док се функционисање може претпоставити уколико недостају неке варијабле друге групе. Прва група варијабли су основне законом прописане претпоставке за рад управљача, док су варијабле друге групе изабрани и мерљиви ефекти рада управљача.

7.	Питање: Број реализованих и започетих пројеката, посвећених заштити природе, у периоду 2010-2014.
----	---

Пројектима се омогућава финансирање активности у циљу заштите природе у заштићеним подручјима. Такође, број пројеката представља показатељ оспособљености менаџмента и стручне службе управљача да привуку средства и унапреде заштиту. Имајући у виду да средства буџета често нису довољна, овај аспект финансирања је важан за унапређење заштите. Механизми финансирања заштићених подручја све више добијају на значају, стога ће од стручности, способности и креативности управљача све више зависити финансирање заштићеног подручја. Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја, прописано је да би у стручној служби заштите требало да буде запослено најмање једно лице задужено за управљање пројектима.

Пројекти могу бити национални, међутим свакако је веома значајно обезбедити средства и од међународних донатора. Република Србија има могућност коришћења фондова Европске уније, европских организација и светских кредитора (Flores и Обрадовић, 2015). Неки од најчешће коришћених фондова су: IPA, LIFE, GEF, Horizon 2000, док су организације: Светска банка, UNEP, UNDP, WWF, GIZ итд.

На пример, GEF (Глобални фонд за животну средину) је, у периоду између 1991. и 2001. године, обезбедио око 1,1 милијарду америчких долара бесповратних средстава и искористио додатних 2,5 милијарди америчких долара за суфинансирање пројеката везаних за биодиверзитет.

Ова средства су распоређена на више од 1.000 заштићених подручја, која покривају 226 милиона хектара, у 86 земаља (Emerton et al., 2006). На жалост, у Србији не постоји статистички податак колико је пројеката, у области заштите природе, урађено и колико је новца искоришћено.

8.	Питање: Да ли су представници ваше институције учествовали у програмима едукације, а у вези са процесом хармонизације законодавства Републике Србије са правним тековинама ЕУ у области заштите природе?
	Одговор: да/не

Учествовање у едукацији о ЕУ интеграцијама у области заштите природе – Процес прикључења Републике Србије Европској унији имаће један од најизраженијих позитивних утицаја управо у области заштите природе. Поред примене међународних конвенција, директива и обавезујућих смерница у национално законодавство, непоходно је повећати површине под заштитом, проширити националну еколошку мрежу и успоставити Natura 2000 еколошку мрежу. Ово представља велику обавезу и изазов, те је непоходно да се што више запослених код управљача едукује и припреми.

Као што је раније наведено, најзначајније ЕУ директиве из области заштите природе су Директива о стаништима и Директива о птицама. Примена ових директива представља основу за реализацију европског модела очувања заштићених подручја.

Уставом Републике Србије (члан 194) је прописано да ратификовани међународни уговори имају јачу правну снагу од закона. Чланом 7. Закона о заштити природе, одређено је да се заштита природе реализује и повезивањем и усклађивањем националног система заштите природе са међународним системом. Анализирајући директиве и Закон о заштити природе, долази се до закључка да је законодавство Републике Србије снажно ослоњено на законодавство ЕУ. Због овога би акценат у едукацији запослених требао да буде управо на директивама, а онда и на примени мера заштите у пракси. Улагање у едукацију запослених је од суштинског значаја за успешно управљање заштићеним подручјима.

9.	Питање: Да ли је рађен мониторинг природних вредности у периоду 2010-2014?
	Одговор: да/не

Мониторинг врста, односно „планско, систематско и континуално праћење стања природе, односно делова биолошке разноврсности, као део целовитог система праћења стања елемената животне средине у простору и времену“ (члан 4. Закона о заштити природе), од непроцењивог је значаја за ефективно управљање заштићеним подручјима. Методе мониторинга подразумевају истраживања бројности популација присутних врста, као и осталих параметара. Резултати дугогодишњих осматрања популација могу пружити информације о порасту или опадању бројности (обично је узрок негативни утицај човека). Такође, могу пружити одговор како угрожена врста реагује на програме заштите. Мониторинг осталих параметара средине треба да утврди факторе који доводе до промена у популацији.

Сви ови параметри омогућавају да се одреди статус екосистема и статус врсте у њему (Primack i sar., 2015). Такође, овакав мониторинг омогућава управљачима да успешно дефинишу циљеве заштите, мере активне заштите, као и евенуталне промене у начину управљања, које је током времена неопходно увести. Уколико се не врши мониторинг нема могућности праћења ефеката заштите у заштићеном подручју (Vanjas et al., 2018). Мониторинг је директно везан са базама података, односно најбољи ефекти би се постигли када би се прикупљени подаци одмах уносили у електронске базе, у којима би се вршила обрада података.

10a	Питање: Да ли постоје електронске базе података биодиверзитета?
	Одговор: да/не
10б	Питање: Да ли постоје административне електронске базе података?
	Одговор: да/не

Електронске базе података – За адекватну процену стања биодиверзитета, у циљу поузданог доношења одлука и управљања биодиверзитетом и екосистемима, потребни су дигитализовани, структурирани и проверени подаци (Grgurev i sar., 2017). Свеобухватни подаци су потребни и преко административних граница, те је важно осигурати проток података међу организацијама (di Minin and Toivonen, 2015) које се баве заштитом природе.

Информациони систем за биодиверзитет (БИС) се састоји од различитих тематских база података, апликација, процеса, протокола и веб-сервиса намењених чувању, одржавању и размени података везаних за биодиверзитет и заштиту природе. Важно је да се БИС не посматра као „велика база података“, већ као интегрисан систем сачињен од више различитих и међусобно повезаних тематских база података (флора, фауна, станишта, заштићена подручја итд.), које не морају да буду смештене и вођене у једној институцији. Приказивањем података у складу са релевантним техничким стандардима, свака од тих база може функционисати самостално или у склопу комплексног система (Grgurev i sar., 2017).

Чланом 68. Закона о заштити природе прописане су обавезе управљача да води евиденције о природним вредностима и о томе доставља податке надлежном заводу за заштиту природе. Поред тога, управљач би требао да води евиденцију о људским активностима, делатностима и процесима који представљају фактор угрожавања и о томе доставља податке заводу и Министарству, као и да води евиденцију о непокретностима са подацима од значаја за управљање заштићеним подручјем.

Административна база података подразумева: податке о запосленима, платне листе, попис имовине, правила и процедуре управљача, услове од стране стручне институције за радове на заштићеним подручјима, извештаје стручно-инспекцијских надзора итд.

Електронске базе података, у данашње време, представљају основу за рад у сваком систему, а поготово у систему заштите природе где постоји потреба за мониторингом. Ови подаци скупљају се и обрађују у надлежном Министарству и заводима за заштиту природе и представљају незаобилазне елементе за процену стања заштите природе.

Без достављања теренских података, у централну базу података, Република Србија није у могућности да успостави целовит систем заштите природе и да унапређује ову област.

11a	Питање: Да ли сте у периоду 2010-2014. године реализовали/учествовали у образовним програмима посвећеним заштити природе?
	Одговор: да/не
11б	Питање: Да ли сте у периоду 2010-2014. године реализовали/учествовали у промотивним манифестацијама посвећеним заштити природе?
	Одговор: да/не

Образовни програми и промотивне манифестације – Едукација јавности (образовни и/или промотивни програми) је једна од основних техника, у заштити биодиверзитета, доступних управљачима заштићених подручја.

Најчешћи циљеви су (Sutherland, 2000):

- подстицати интересовање људи за живи свет;
- повећати свест о проблемима заштите природе;
- допринети позитивној промени мишљења;
- ширити адекватне информације;
- обезбедити обуку.

Одржавање заштићених подручја је много једноставније ако постоји подршка јавности, што обично води политичкој и финансијској подршци. Sutherland (2000), сматра да највећи проблеми у заштити природе нису губитак станишта и претерана експлоатација, већ људска равнодушност према оваквим проблемима. Превазилажење овог проблема зависи од едукације која ће скренути пажњу на еколошке, естетске, културолошке, духовне, рекреационе и економске вредности. Неопходно је имати визију сврхе едукације или промотивног програма и тачно одређене циљеве.

Као једна од мера заштите одређена је промоција заштите природе, развијањем свести о потреби заштите природе у процесу васпитања и образовања (члан 7. Закона о заштити природе). Чланом 68. Закона о заштити природе је прописана обавеза управљача да унапређује и промовише заштићено подручје. Такође, управљачима је прописана обавеза да у плану управљања имају део посвећен активностима на промоцији вредности заштићеног подручја и образовне активности.

12a	Питање: Који облици туристичких садржаја постоје у заштићеном подручју – туристичке стазе?
	Одговор: има/нема
12б	Питање: Који облици туристичких садржаја постоје у заштићеном подручју – центри за посетиоце?
	Одговор: има/нема
12в	Питање: Који облици туристичких садржаја постоје у заштићеном подручју – организоване туре?
	Одговор: има/нема

Постојање туристичких стаза, центара за посетиоце и организованих тура спада у област туризма. Управљање туризмом и посетама у заштићеним подручјима је изазов, који укључује компромисе између очувања природног наслеђа и омогућавања приступа посетиоцима (McCool, 2009). Важно је познавати развој туризма, интересовање и понашање посетилаца датог подручја, да би се боље планирали објекти и активности и дефинисале правилне стратегије управљања (Spenceley et al., 2015). Развој треба да буде одржив – што се односи на одговарајуће аспекте коришћења енергије, одлагања отпада, употребе других ресурса на пажљиво планиран начин (Томић и сар., 2004) и др. Да би се ово успешно могло реализовати неопходно је пратити кретање и активности посетилаца, прилагодити туристичке стазе, визиторске центаре, организоване туре потребама очувања природе. Такође, туристички објекти би требали да се планирају у складу са стилем и капацитетима средине (Томић и сар., 2004).

Закон о заштити природе наводи неопходност утврђивања услова и мера заштите природе у основама и програмима управљања природним ресурсима у туризму и другим делатностима (Стојановић, 2016). Такође, на основу члана 68, обавеза управљача је да прати кретање и активности посетилаца и обезбеђује обучене водиче за туристичке посете. Ова делатност представља и додатни, изузетно драгоцен, извор прихода управљачу заштићеног подручја.

Варијабле друге групе (ниво 3) су незаобилазни елементи на основу којих се може проценити квалитет управљања заштићеним подручјима. Пројекти представљају значајан додатни извор финансирања, као и компетенцију менаџмента и показатељ резултата њиховог рада. Мониторинг је, такође, индикатор рада запослених код управљача и алат за праћење стања природе заштићеног подручја. Електорнске базе података омогућују приступ и коришћење најрелевантнијих, најновијих и најсавременијих информација које су од великог значаја за постизање циљева управљања. Образовни програми представљају важан начин едуковања јавности (поготово деце) о значају заштите природе, док промотивне манифестације представљају важан начин презентовања и обавештавања јавности о самом заштићеном подручју. Туризам представља једну од основних добробити заштићеног подручја кроз пружање едукативних, рекреативних, естетских активности, с једне стране, и омогућавања профита са друге стране.

5.3.3 Додатне варијабле

Додатне варијабле су узете као средство које треба да помогне у анализи, како би се утврдила ефективност управљања заштићеним подручјима (Vanjac et al., 2018). Њихов значај је у томе што се могу користити за корелирање и компарацију података, ради утврђивања ефективности пословања заштићених подручја. У додатне варијабле спадају одговори из упитника, подаци преузети из студија заштите Покрајинског завода за заштиту природе и других извора. Одговори из упитника (допуњени подацима из других извора) су:

- проценат стручне службе у укупном броју запослених;
- однос површине заштићеног подручја и броја чувара;
- организациони тип управљача;
- делатност управљача;
- приходи и расходи;
- утицаји на заштићена подручја.

Подаци преузети из студија заштите су:

- површина заштићених подручја;
- ниво заштите заштићених подручја по IUCN категоризацији;
- ниво заштите заштићених подручја по националном законодавству.

Површина заштићених подручја утиче на многе аспекте управљања (одређивање циљева управљања, спровођење мера заштите, мониторинг, чување заштићеног подручја итд.). Површина (величина) омогућава одрживост и дугорочно преживљавање многих врста, међу којима могу бити и оне због којих је заштићено подручје и основано. Што је већа површина, популације имају већу вероватноћу преживљавања. Велика заштићена подручја имају и већу отпорности на промене у самом подручју и околини. Тако, величина утиче на способност подручја да сâмо створи природне режиме одбране од штетних утицај, без потребе за активном људском интервенцијом. Мања подручја имају предност у ефикаснијем постизању циљева заштите – нпр. микро резервати успостављени са циљем очувања одређеног типа станишта или генетичких ресурса.

Кадровске карактеристике заштићених подручја – Стручна служба управљача заштићеног подручја се дефинише Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја. Као што је већ наведено, стручна служба би требала да има најмање 3 запослена лица: на пословима заштите природе, за рад на управљању пројектима и за економско-правне послове.

Такође, према истом Правилнику, управљач је дужан да обезбеди да најмање један чувар контролише површину до 3.000 ha, а уколико дозвољавају карактеристике подручја и већу површину.

Међутим, за потребе овог рада узет је стандард да је неопходно да постоје минимум 3 чувара на површини до 3.000 ha из разлога што наведена површина нема сталан надзор, уколико га врши само један чувар. Будући да је радно време чувара 8 сати, да би била обезбеђена адекватна двадесетчетворочасовна заштита, неопходно је да за предметну површину управљач ангажује 3 чувара.

IUCN категорије и подела заштићених подручја по националном законодавству – Категорије заштићених подручја по IUCN-у, односно врсте заштићених подручја по националном законодавству, представљају значајан фактор који утиче на начин управљања. Оне треба да омогуће различита решења и на тај начин олакшају процес управљања (Јелић, 2016).

Пре него што се пређе на поређење ових система, треба напоменути да се термин *категиорија* по IUCN-у односи на поделу заштићених подручја на основу циљева управљања. На основу Закона о заштити природе (члан 27), еквивалент овоме су *врсте* заштићених подручја. По истом Закону (члан 41), термин *категиорија* се односи на поделу у зависности од вредности и значаја заштићених подручја.

Према Секулић (2011), поређење IUCN категорија и врста заштићених подручја по националном законодавству, показало је да заштићена подручја нису у потпуности компатибилна. Категоризација по IUCN-у не може бити аутоматски пренесена и примењена на поделу по Закону о заштити природе, већ би се морало вршити поређење сваког заштићеног подручја посебно. Међутим, основна сагласност постоји и врсте које су успостављене Законом о заштити природе су сличне међународном систему (Табела 5.4).

Табела 5.4 *Поређење врста заштићених подручја по националном законодавству и IUCN категорија (прилагођено према Секулић, 2011 у Јелић, 2016)*

Националне врсте	Основна намена	IUCN категорија
Строги резерват природе	Научна истраживања, очување биодиверзитета, едукација, заштита станишта	Ia
Специјални резерват природе	Научна истраживања, очување биодиверзитета, заштита врста, станишта и екосистема	IV
Споменик природе	Заштита просторно ограниченог локалитета или репрезентативних геолошких или културних карактеристика	III
Национални парк	Научна истраживања, очување биодиверзитета, туризам и рекреација, одрживо коришћење ресурса, заштита комплекса екосистема и просторно ограниченог локалитета	II
Предео изузетних одлика	Одрживо коришћење ресурса, заштита културне баштине и просторно ограниченог локалитета геодиверзитета и предела	V
Парк природе	Одрживо коришћење природних ресурса, заштита предела и културне баштине	VI
Заштићено станиште	Научна истраживања, очување биодиверзитета, заштита станишта и врста	IV

Због потребе статистичке анализе, категоријама/врстама заштићених подручја су додељене одређене вредности (од 1 до 5). Вредности су додељене у односу на степен заштите – заштићена подручја са вишим степеном заштите имају веће вредности. Вредности врста заштићених подручја по националном законодавству, које су анализирани у овом раду (изузет је Строги резерват природе), су представљене у Табели 5.5а. Вредности припадајућих категорија по IUCN-у (изузета је категорија Подручја за управљање ресурсима) су представљене у Табели 5.5б.

Табела 5.5а Вредновање врста заштићених подручја

Национална подела	Вредности
Специјални резерват природе	5
Национални парк	4
Заштићено станиште	3
Парк природе	2
Предео изузетних одлика	1

Табела 5.5б Вредновање категорија заштићених подручја

IUCN категоризација	Вредности
Строги резерват природе	5
Национални парк	4
Споменик природе	3
Подручје управљања стаништима или врстама	2
Заштићени копнени пејзаж	1

13.	Питање: Основна делатност
	Одговор шумарство/водопривреда/јавне службе/лов/риболов/остало
14.	Питање: Организациони тип
	Одговор: јавно предузеће/јавна установа/привредно друштво/удружење грађана/црква/физичко лице/ неки други облик правног лица

Основна делатност и организациони тип управљача - Процена ефективности управљања заштићеним подручјима, на националном или регионалном нивоу, треба да понуди одговор који је организациони облик управљача показао најбоље резултате, односно којом делатношћу би најбоље било да се управљач бави.

У Републици Србији је, у складу са Законом о заштити природе, дозвољена велика дисперзија потенцијалних управљача и у погледу делатности и у погледу организационог типа. Законом о заштити природе (члан 67) прописано је само да „Заштићеним подручјем управља правно лице, које испуњава стручне, кадровске и организационе услове за обављање послова очувања, унапређења, промовисања природних и других вредности и одрживог коришћења заштићеног подручја“. Од овог генералног правила постоји изузетак прописан истим Законом, по коме предузетник, односно физичко лице, може бити управљач заштићеног подручја.

Под делатношћу управљача се подразумева основна активност којом се управљач бави. Ради прецизирања основне делатности, одговори су допуњени подацима из Информатора о раду предузећа (управљача), као и доступним подацима из регистра Агенције за привредне регистре. Вредновање ових варијабли би требало да понуди и одговоре на питања који се тип управљача показао као ефективнији, у раду на заштити природе, и да ли обављање одређене делатности има утицај на ефективност управљача.

15.	Питање: Приходи и расходи (2010, 2011, 2012, 2013, 2014)
-----	--

Приходи и расходи – Ефективно и ефикасно управљање заштићеним подручјима захтева јаке људске и техничке капацитете, као и одговарајућа финансијска средства (Flores и Обрадовић, 2015). На основу Закона о заштити природе (члан 69), финансирање заштићеног подручја обезбеђује се из:

- средстава буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе;
- средстава Зеленог фонда Републике Србије;
- накнада за коришћење заштићеног подручја;
- прихода остварених обављањем делатности и управљањем заштићеним подручјем;
- средстава обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе;

- донација, поклона и помоћи;
- других извора у складу са законом.

Разумевање финансијске ситуације и оквира за постизање финансијске одрживости заштићених подручја представља услов за решавање финансијских потреба и недостатака. Ово подразумева и потрошњу предметних средстава на ефикасан и ефективан начин, како би се покрили трошкови управљања. По Flores и Обрадовић (2015), тренутна финансијска ситуација је таква да је доступно мање од половине средстава неопходних за реализацију основних активности заштите - исплата плата, плаћање комуналних услуга, горива и набавка основне опреме.

Образац Финансије представља свеобухватан приказ финансијског стања управљача, у периоду од 5 година, за сваку годину посебно. Образац садржи и приходе и расходе. Укупни приходи се односе на:

- средства буџета Републике Србије;
- средства буџета АП Војводине;
- средства буџета јединица локалне самоуправе;
- приходе од основне делатности;
- приходе од накнада за коришћење заштићеног подручја;
- остале сопствене приходе;
- донације, поклоне;
- пројекте;
- остала средства.

Имајући у виду одредбе о финансирању Закона о заштити природе, приходи су груписани на следећи начин:

1. Средства из буџета свих нивоа власти - средства која заштићена подручја добијају на основу акта о проглашењу заштићеног подручја, сваке године, у одређеном износу, неvezано за ниво власти са кога се та средства трансферишу;
2. Накнаде за коришћење заштићеног подручја - представљају правни основ управљачима заштићених подручја за прикупљање средстава. Колико ће средстава прикупити по овом основу, представља мерило способности менаџмента и стручне службе управљача;
3. Приходи обезбеђени из пројеката - представљају додатни извор финансија, који искључиво зависи од стручне службе управљача. У ову категорију сврстани су и приходи од донација и поклона, јер се ова приходна линија посматра као способност управљача да обезбеди додатна средства. Ова средства представљају одличан показатељ ефективности рада управљача у погледу компетитивности менаџмента;
4. Приходи од основне делатности - представљају посебну категорију, због разноликости основних делатности којима се управљачи баве. Ови приходи нису претпоставка искључиво стручног рада на заштити природе. То могу бити средства од лова, риболова, водопривреде или неке друге основне делатности;
5. Остали сопствени приходи су посматрани заједно са осталим средствима, као додатна активност управљача на обезбеђивању допунских средстава.

Подаци о приходима, добијени упитником, обрађени су тако да су посматрани приходи од заштите природе у односу на укупне приходе сваког заштићеног подручја, за свих 5 година заједно. У приходе по основу заштите природе спадају:

- приходи од накнада;
- средства од донација, поклона и пројеката;
- остали сопствени приходи и средстава.

На основу Закона о заштити природе (члан 69), расходи у управљању заштићеним подручјима се односе на следеће:

- чување, одржавање и презентацију заштићених подручја (успостављање, опремање и обука чуварских служби, развој информационог система и др.);
- управљање посетиоцима (изградња едукативних и визиторских центара, штампање материјала намењених посетиоцима и др.);
- регулисање имовинско-правних односа (откуп или замена земљишта, накнада власницима и корисницима непокретности за ускраћивање и ограничавање права коришћења, нанету штету или друге трошкове које имају у вези заштите);
- праћење и унапређење стања заштићених подручја;
- уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса.
- Укупни расходи, добијени упитником, односе се на:
 - чување заштићеног подручја;
 - пратеће трошкове (режијски трошкови, зараде и др., накнаде по основу рада општих служби, уговорне накнаде, материјални трошкови);
 - управљање посетиоцима (трошкови рада водича, штампе улазница и промо материјала; трошкови одржавања и рада туристичких објеката; туристичка инфраструктура (стазе) и опрема; други трошкови у функцији туризма);
 - праћење и унапређење стања заштићеног подручја (трошкови ревитализације, чишћења и др.);
 - уређење простора и одрживо коришћење ресурса;
 - остале некатегорисане трошкове.

Подаци о расходима, добијени упитником, обрађени су тако што је посматран однос између укупних расхода сваког заштићеног подручја и расхода везаних за конкретне активности у заштити и унапређењу сваког заштићеног подручја, за свих 5 година заједно. У расходе везане за активности у заштити и унапређењу, убрајају се:

- расходи за управљање посетиоцима;
- расходи за праћење и унапређење стања заштићеног подручја;
- расходи за уређење простора и одрживо коришћење ресурса;
- остали некатегорисани трошкови.

Наведени расходи представљају конкретан ниво улагања менаџмента у заштиту и унапређење заштићених подручја.

	Питање: Утицаји на заштићено подручје.
16.	Одговор: Утицај: позитиван/неутралан/негативан Интензитет: висок/средњи/низак

Утицаји на заштићено подручје подразумевају притиске, претње и људске активности. Активности у заштићеном подручју могу бити позитивне и негативне, док су притисци и претње негативни. Притисци представљају факторе који су већ нанели штету, док су претње фактори који би могли да нанесу штету заштићеном подручју. Притисци и претње заједно чине угрожавајуће факторе. Листу утицаја и њихове вредности је израдила Европска агенција за животну средину (ЕЕА, 2020).

Због обимности листе (158 утицаја, подељених у 13 категорија), у дисертацији су издвојени најважнији утицаји, који угрожавају заштићена подручја у АП Војводини.

Угрожавајући фактори су подељени у 6 категорија, у којима је распоређено 36 утицаја (6/6). Категорије су:

1. Пољопривреда;
2. Шумарство;
3. Модификација природног система;
4. Транспортна инфраструктура и урбанизација;
5. Загађење;
6. Други биолошки ресурси.

Обимност описа (и анализе) угрожавајућих фактора превазилази постављене оквире овог истраживања, те ће се у наредном тексту дати само кратак опис наведених угрожавајућих фактора.

Пољопривреда - има велики посредан и непосредан утицај на биодиверзитет у Војводини. Према подацима из Регионалног просторног плана АПВ до 2020. године (ЈП ЗУВ, 2011), од антропогених подручја доминирају пољопривредне површине, које заузимају око 83% региона. Поред великог губитка биолошке разноврсности, пољопривреда доводи до иреверзибилног оштећења ресурса (земљиште, површинске и подземне воде итд.), који представљају основу одрживог развоја овог подручја (Стојнић и сар., 2015).

Шумарство – Шумска станишта, значајна за очување биолошке разноврсности у Војводини, су опстала у фрагментима (Киш и сар., 2011). Према подацима из Регионалног просторног плана АПВ до 2020. године (ЈП ЗУВ, 2011), свега 6,7% површине Војводине се налази под шумама. Подизање шумских плантажа на неадекватним местима представља један од угрожавајућих фактора у заштићеним подручјима. Инванзивне врсте, поред тога што утичу на смањење биодиверзитета, нарушавају структуру биљних заједница, мењају особине станишта (Пузовић и Радовановић-Јовин (ур.), 2011) итд. Газдовање шумама у заштићеним подручјима је дефинисано и Законом о шумама, који коришћење шума усмерава ка очувању природних вредности и функционалности екосистема.

Модификација природног система – односи се на водопривредне радове. Ови радови могу да наруше природне процесе у воденим екосистема. Екосистеми влажних станишта су у директној зависности од стања подземних вода, те промена режима воде може утицати на један или више других екосистема са којима су у хидролошкој вези. Одводњавање земљишта доводи до губитка или деградације станишта путем мелиорација, исушивања мочвара и сл. У Војводини се одводњава 82% њене укупне површине (1.776.509 ha) (Стојнић и сар., 2015). Одводњавањем су највише погођена слатинска станишта, иначе приоритетна станишта за заштиту по ЕУ регулативама.

Транспортна инфраструктура и урбанизација - Ширење урбано-индустријских подручја и транспортне инфраструктуре условљава погоршање општих еколошких карактеристика простора, фрагментацију станишта (изразито отежана или потпуно искључена могућност миграционих процеса), губитак биодиверзитета, промену микроклиматских услова, загађење и др. Поред драстичног смањења биолошке разноврсности, могу се уочити знаци иреверзибилног оштећења ресурса (земљиште, површинске и подземне воде итд.).

Загађење – Повећано загађење због испуштања отпадних вода, отицања изливних вода и таложења атмосферских загађујућих материја све је учесталије. Са повећањем површина које се користе за интензивну пољопривреду, постоји већа могућност за контаминацију, услед примене ђубрива и пестицида. Осим тога, нема адекватног управљања ђубривом, нарочито на великим пољопривредним површинама у околини заштићених подручја, што доводи до нитрификације земљишта и воде.

Извори загађења укључују и индустрију, рударство и енергетику. У појединим областима испољен је кумулативни ефекат на врсте и екосистеме, као последица претходних загађења (Радовић и Козомора, 2011).

У друге биолошке ресурсе спадају: рибарство и рекреативни риболов, лов и центри за гајење дивљачи/птица. Лов и риболов имају највећи утицај на смањење броја врста, док центри за гајење дивљачи и птица могу да доведу до деградације станишта.

Због потребе статистичке анализе, угрожавајући фактори су рангирани по интензитету, и то:

- висок – ако значајно деградира природне вредности;
- средњи – ако има негативан утицај;
- низак – ако је присутан, али не утиче озбиљно на природне вредности.

Као и у свим методологијама (RAPAM, METT и др.) и овај Образац о утицајима има недостатке. Један од недостатака је одређена доза субјективности испитаника.

Даљим анализама угрожавајућих фактора, могли би се добити свеобухватни подаци о стању на терену.

5.4 УСКЛАЂЕНОСТ ВАРИЈАБЛИ И WCPA ОКВИРА

Поштовање WCPA Оквира представља стандард у процени ефективности управљања заштићеним подручјима у свету. Изабране варијабле су комплементарне са елементима/варијаблама WCPA Оквира за процену ефективности управљања (Табела 5.6). На овај начин упитник је стандардизован по међународним критеријумима, са могућношћу да се предложи као још једна метода за процену ефективности управљања заштићеним подручјима, прилагођена условима АП Војводине.

Табела 5.6 Распоред истраживаних варијабли у WCPA Оквиру

Елементи WCPA Оквира за процену ефективности управљања	Индикатори елемената (прилагођено према Hockings et al., 2000; Hockings et al., 2015)	Анализиране варијабле
Контекст	Вредност и значај заштићеног подручја Угрожавајући фактори	Утицаји на заштићена подручја (угрожавајући фактори): <ul style="list-style-type: none"> – пољопривреда – шумарство – модификације природног система – транспортна инфраструктура и урбанизација – загађење – остали биолошки утицаји Врсте заштићених подручја по националном законодавству Категорије заштићених подручја по IUCN-у
Планирање	Правни статус Дизајн система управљача Дизајн заштићеног подручја План управљања	Општи подаци управљача: делатност и организациони тип План управљања Површина заштићеног подручја
Улагања	Кадровска структура Буџет Базе података	Кадрови: <ul style="list-style-type: none"> – укупан број запослених – број запослених у стручној служби заштите – број чувара

		Финансије: <ul style="list-style-type: none"> – укупни приходи – приходи од стручног рада (накнаде, пројекти, донације и поклони, сопствених приходи) – укупни расходи – расходи за заштиту природе (управљање посетиоцима, праћење и унапређење стања заштићених подручја, уређење простора и одрживо кроишћење природних ресурса) Базе података: подаци о биодиверзитету и административни подаци
Процеси	Политика развоја Вредновање Одржавање инфраструктуре и опреме Обука запослених Примена закона Комуникација и образовање Истраживање и мониторинг	Едукација запослених везана за ЕУ интеграције у области заштите природе Акти заштићеног подручја: <ul style="list-style-type: none"> – годишњи програми управљања – одлука о накнадама – правилник о унутрашњем реду и чуварској служби Мониторинг врста и популација Веб сајт управљача на којем се може наћи опис заштићеног подручја
Резултати	Реализација програма рада/резултати	Образовни програми и промотивне манифестације Туристички садржаји: туристичке стазе, центри за посетиоце и организоване туре Пројекти
Исходи	Остварени циљеви Стање дефинисаних вредности Утицај заштићеног подручја на локалне заједнице	

Студијама заштите, актима о проглашењу заштићених подручја и плановима управљања, три најзначајнија документа за управљање заштићеним подручјима, нису дефинисани јасни и прецизни циљеви управљања. Циљеви заштите одређеног подручја су често одређени као „заштита и унапређење биодиверзитета“. Овако дефинисани циљеви су превише уопштени, због чега се не може извршити вредновање исхода. Опсег процене ефективности, у овој дисертацији, је да се установи да ли и како управљачи заштићених подручја испуњавају законом дате обавезе. Исходи ће моћи да се вреднују оног момента када наведени документи (или неки од њих) буду имали децидиране елементе о очекиваним исходима заштите.

Како сви посматрани подаци могу да се уврсте у WCPA Оквир, јасно се види да су све посматране варијабле релевантне да се на основу њихове анализе могу извући закључци о стању ефективности управљача заштићених подручја у АП Војводини.

5.5 ЕМПИРИЈСКА ОБРАДА ПОДАКА

Емпиријска анализа података добијених на основу упитника је представљена у Поглављима 6. и 7. У Поглављу 6. је дат пресек стања оних карактеристика посматраних заштићених подручја која су од интереса за ово истраживање. Приказане су апсолутне и релативне фреквенције, а резултати су представљени табелама и графиконима (пита дијаграми и стубичасти дијаграми).

У Поглављу 7. је најпре конструисан, а затим и анализиран модел за квантитативну процену ефективности управљања заштићеним подручјима.

Приликом конструкције модела коришћен је метод синтезе, будући да је математичка форма модела агрегатна функција која представља линеарну комбинацију одабраних улазних варијабли, и која је потом нормирана тако да сваком заштићеном подручју додељује јединствени скор на скали 0-100. Анализа и примена модела су обухватиле следеће методе дескриптивне и компаративне статистике:

- мере централне тенденције: аритметичка средина, медијана;
- мере расипања: стандардна девијација, коефицијент варијације;
- мере позиције: минимум, максимум, горњи и доњи квантил;
- 95% интервал поверења за средњу вредност обележја;
- Spearmanов коефицијент корелације за јачину и смер повезаности две варијабле;
- тест значајности Spearmanов-ог коефицијента корелације;
- Kolmogorov-Smirnov тест сагласности обележја са нормалном расподелом;
- Mann-Whitney U тест за компарацију средњих вредности две независне варијабле;
- Kruskal-Wallis анализа варијансе (ANOVA) за компарацију средњих вредности три или више независних варијабли.

За корелациону и компаративну анализу су употребљене непараметарске методе (Spearmanов коефицијент, Mann-Whitney U тест и Kruskal-Wallis ANOVA тест) због тога што је установљено да дистрибуција уведеног скорa одступа од нормалне расподеле, што је један од услова за коришћење параметарских метода. Разлике у компаративним и у тестовима значајности су интерпретиране као статистички значајне уколико је р-вредност теста мања од 0.05, а статистички веома значајне, уколико је р-вредност теста мања од 0.01.

Резултати су приказани табеларно и графиконима. Заједничка дистрибуција дводимензионалних обележја је приказана дијаграмом расипања, а дистрибуција једнодимензионалних обележја хистограмом и стубичастим дијаграмом. Компарација груписаних обележја је илустрована дијаграмом 5 тачака (тзв. „box-and-whiskers plot“) који упоредо приказује медијану, квантиле и екстремне тачке за сваки реализовани под-узорак. За обраду података су коришћени програми Microsoft Excel и Statistica 13.0.

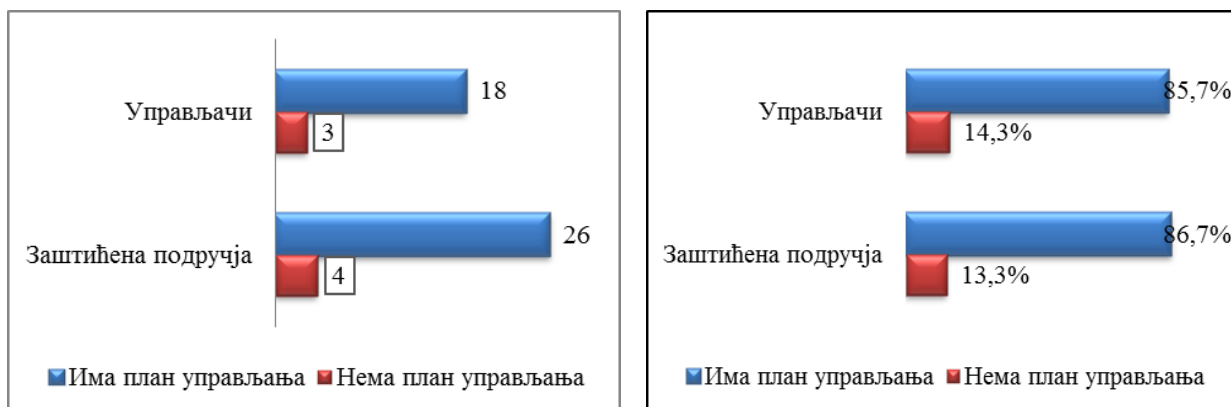
6. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА - СТАЊА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА

У овом поглављу је приказана анализа стања заштићених подручја, која подразумева емпиријску анализу резултата истраживања - варијабле. Варијабле 1/2/3 нивоа и додатне варијабле су описане у Поглављу 5. Емпиријска анализа обухвата дескриптивне методе и графичке приказе резултата. Анализа је извршена са аспекта заштићених подручја и са аспекта управљача из узорка.

6.1 ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 1

6.1.1 План управљања

План управљања има 18 управљача од 21, што је 85,7% (Слика 6.1). Број заштићених подручја која имају план управљања је 26 (86,7%), док је број заштићених подручја која немају план управљања 4 (13,3%).

Слика 6.1. План управљања код управљача и у заштићеним подручјима

6.1.2 Кадровска структура управљача

У анализи броја запослених код управљача заштићеног подручја, сагледан је укупан број запослених, запослени у стручној и чуварској служби. Број запослених међу управљачима је веома варијабилан, од 1.517 (ЈП „Војводинашуме“) и 473 (ЈП „Воде Војводине“), до малих еколошких удружења са 3 до 5 запослених (Табела 6.1).

Удео кадрова који се баве заштитом природе је такође различит. У великим јавним предузећима и привредним друштвима је по правилу мали (нпр. 1 од 416 у случају ДТД Рибарства д.о.о.) или га уопште нема (0 од 260 у Специјалној болници за рехабилитацију „Русанда“). Код управљача са малим бројем запослених (од 3 до 25) удео броја запослених у стручној служби заштите је 33,57%. Пет управљача немају стручну службу заштите (Војна установа „Моровић“, Друштво за заштиту животне средине „Окањ“, Ловачко удружење „Перјаница“, Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“ и Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“). Када се сумира наведено, број запослених у стручној служби је сличан – мали (од 1 до 5), али је процентуални удео различит, због укупног броја запослених. Једино 4 управљача: ЈП „Национални парк Фрушка гора“, ЈП „Воде Војводине“, Покрет горана Сремска Митровица и Рибарско газдинство „Ечка“ а.д., у стручној служби имају више од 10 запослених.

У оквиру 21 управљача, у чуварској служби ради укупно 136 чувара, организованих у 19 чуварских служби. Чуварске службе немају два управљача: Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“ и Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“.

Из Табеле 6.1 може се видети и да управљач:

- ЛПК „Комуналац“ има 8 запослених, од којих сви раде у стручној служби, док петоро ради и у стручној и у чуварској служби (100%/62,50%). Слична ситуација је и код Покрета горана Сремска Митровица (100%/33,33%) и Рибарског газдинства „Ечка“ а.д. (100%/75%);
- Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“ има 3 запослених који обављају послове и у стручној и у чуварској служби (100%/100%).

На основу наведеног, Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“ (управљач ПП „Русанда“) и Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“ (управљач ПП „Камараш“) немају запослене ни у стручној служби заштите ни у чуварској служби, те стога не испуњавају основне критеријуме прописане Законом.

Табела 6.1 Списак управљача и њихова кадровска структура

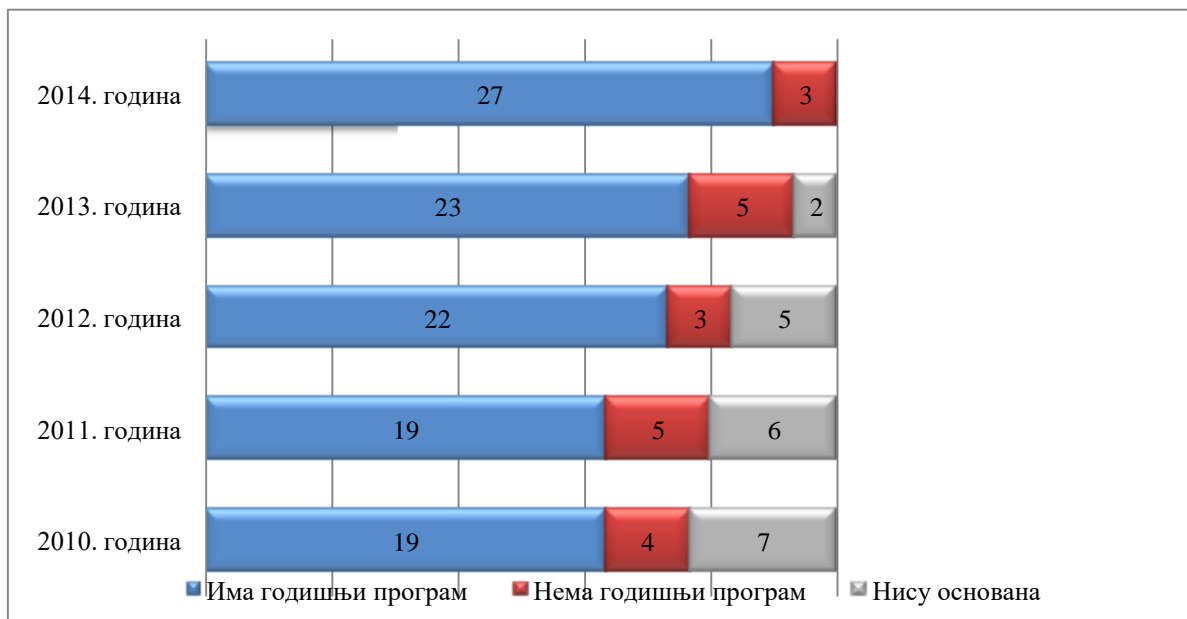
Назив управљача	Укупан број запослених	Процентуални удео чувара	Процентуални удео броја запослених у стручној служби заштите
Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“	143	23,08%	55,94%
Јавно предузеће „Војводинашуме“	1.517	2,77%	0,33%
Јавно предузеће „Палић-Лудаш“	42	14,29%	11,90%
Јавно водопривредно предузеће „Воде Војводине“	473	0,42%	2,11%
Јавно предузеће „Варош“	22	4,55%	9,09%
Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанин“	12	33,33%	8,33%
Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“	8	62,50%	100,00%
Војна установа „Моровић“	16	31,25%	0,00%
Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“	3	100,00%	100,00%
Ловачко удружење „Нови Бечеј“	5	20,00%	40,00%
Покрет горана Сремска Митровица	12	33,33%	100,00%
Јавно предузеће „Тителски брег“	7	14,29%	28,57%
Рибарско газдинство „Ечка“ а.д.	12	75,00%	100,00%
Ловачко удружење „Перјаница“	3	100,00%	0,00%
Јавно предузеће Спортско-рекреативни центар „Тиквара“	27	14,81%	7,41%
ДТД Рибарство д.о.о.	416	0,24%	0,24%
Водопривредно предузеће „Тамиш Дунав“ д.о.о.	102	2,94%	0,98%
Туристичка организација општине Рума	12	16,67%	33,33%
Друштво за заштиту животне средине „Окањ“	4	100,00%	0,00%
Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“	260	0,00%	0,00%
Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“	0	0,00%	0,00%

6.2 ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 2

6.2.1 Годишњи програм управљања

Годишњи програм управљања за свих 5 година, од 2010. до 2014. године, присутан је код само 60% испитаних заштићених подручја.

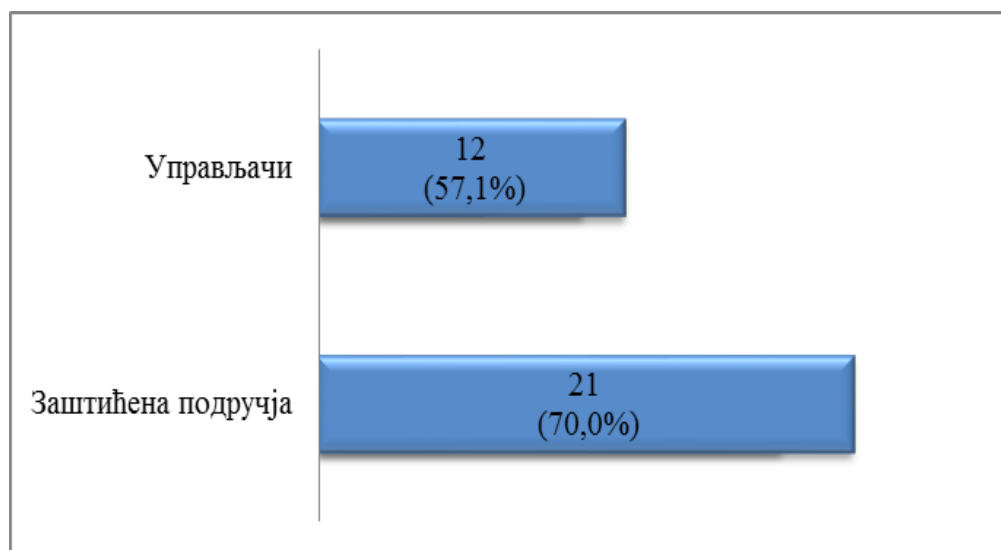
Ипак, треба напоменути, да је проценат заступљености годишњег програма управљања од 2010. до 2014. године био у порасту, тако да је 2010. и 2011. године само 63,33% заштићених подручја имало програм управљања, 2012. године 73,33%, 2013. године 76,67%, док је 2014.године одговарајући проценат 90% (Слика 6.2).

Слика 6.2 Преглед годишњих програма управљања по заштићеним подручјима

6.2.2 Одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја

Одлуку о накнадама има 12 управљача, што је мало више од пола. Са аспекта заштићених подручја, одлуку о накнадама има 21 заштићено подручје, односно 70% (Слика 6.3).

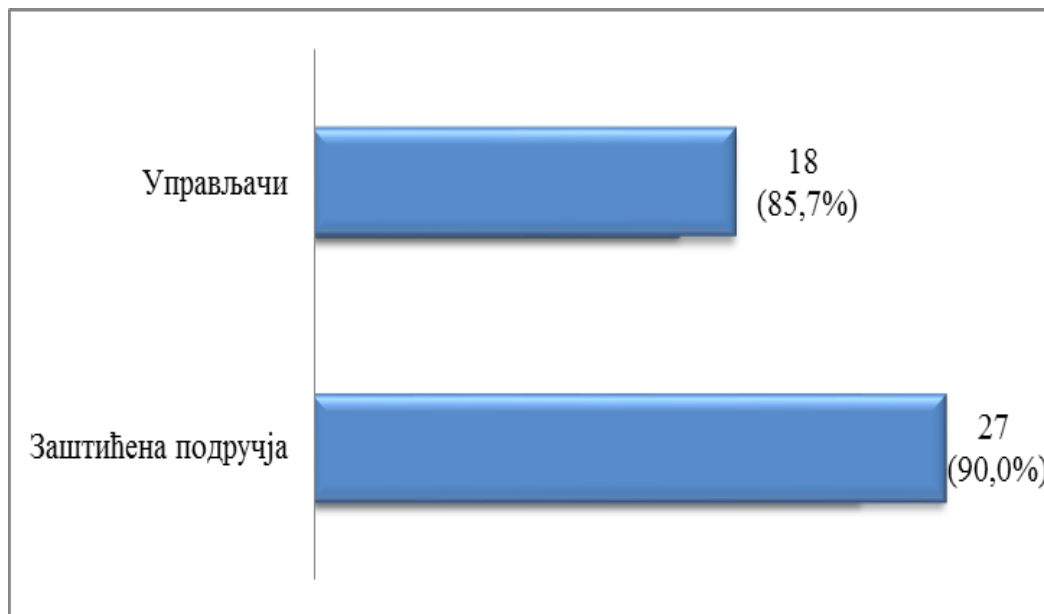

Слика 6.3 Преглед одлука о накнадама код управљача и заштићених подручја

Када се упореде одлуке о накнадама за коришћење заштићеног подручја са приходима од накнада, види се да ПП „Бегечка јама“ нема одлуку о накнадама, али је пријавила приходе од истих. СРП „Ритови доњег Потисја“ и СРП „Засавица“ имају одлуку о накнадама, али нису пријавили приходе по овом основу. Осталих 19 заштићених подручја има приходе од накнада.

6.2.3 Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби

Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби има 18 испитаних управљача од 21. Правилник има 90% заштићених подручја, док правилник нису донела 3 заштићена подручја (Слика 6.4).

Слика 6.4 Преглед правилника о унутрашњем реду и чуварској служби код управљача и заштићених подручја

Заштићено подручје које нема ни правилник о унутрашњем реду и чуварској служби ни чуварску службу је ПП „Камарш“. ЗС „Мали вршачки рит“ и ПП „Палић“ имају чуварску службу, али не и правилник. Ово је зато што њима управљају предузећа која управљају са више заштићених подручја, те им је чуварска служба заједничка, док се правилник доноси за свако заштићено подручје посебно.

6.3 ВАРИЈАБЛЕ НИВОА 3

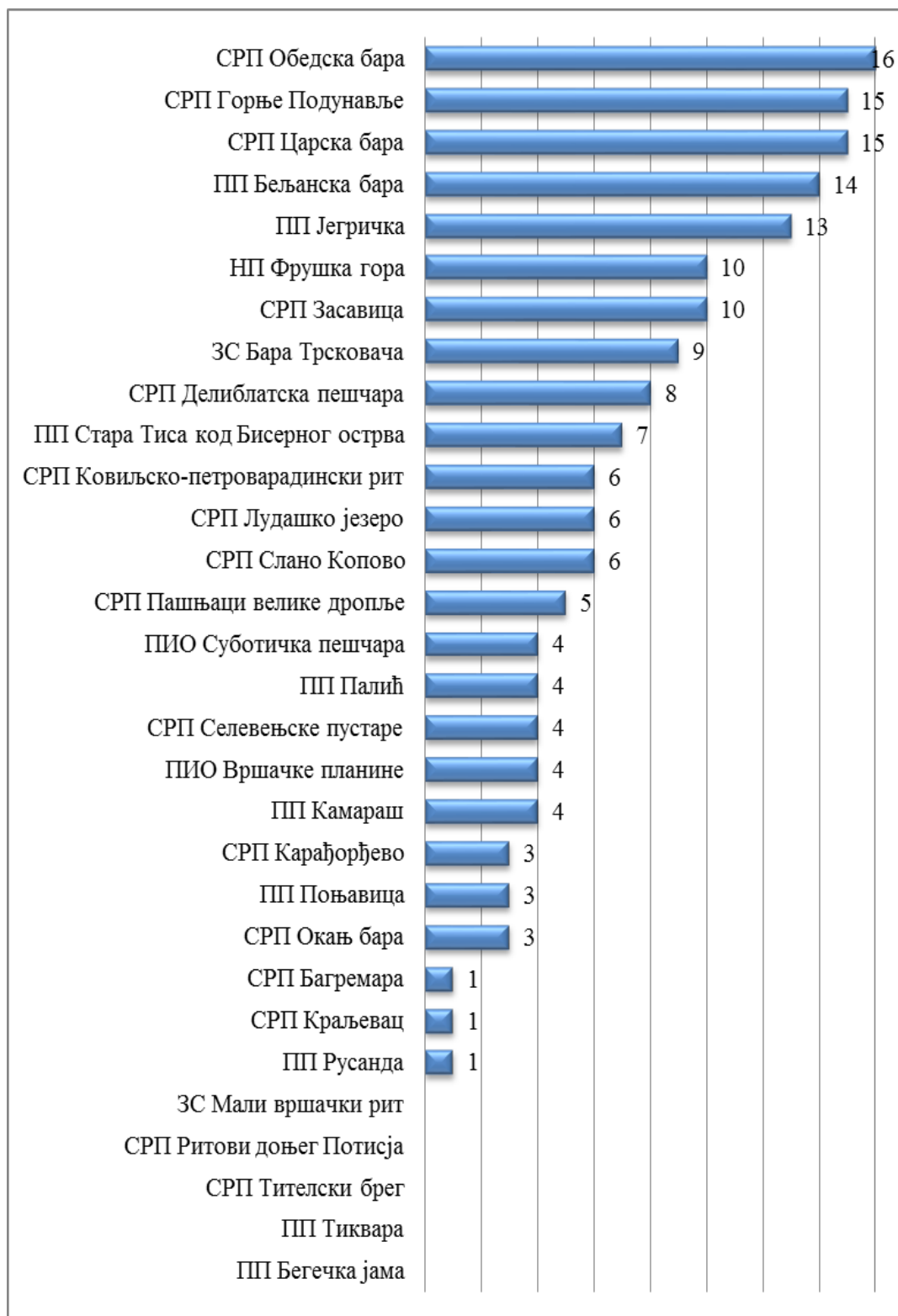
6.3.1 Преглед пројеката

Број започетих или реализованих пројеката у периоду 2010-2014. показује велику варијабилност. Док поједини управљачи, а самим тим и заштићена подручја, имају више од 10 започетих пројеката, њих 5 нема ниједан.

Највећи број пројеката има ЈП „Војводинашуме“ - 46, односно СРП „Обедска бара“ (16) и СРП „Горње Подунавље“ (15) (Слике 6.5 и 6.6). ДТД Рибарство д.о.о. (ПП „Бегечка јама“), ЈП Спортско-рекреативни центар „Тиквара“ (ПП „Тиквара“), ЈП „Тителски брег“ (СРП „Тителски брег“) и ЈП „Резервати природе Зрењанин“ (СРП „Ритови доњег Потисја“) немају ниједан започет ни реализован пројекат у петогодишњем периоду.

Слика 6.5 Број реализованих и започетих пројеката управљача у периоду 2010-2014. године

Слика 6.6 Број реализованих и започетих пројеката заштићених подручја у периоду 2010-2014. године

Према нивоу пројеката, најзаступљенији су национални пројекти, 94,19%, док међународних пројеката има врло мало – 10 (5,81%).

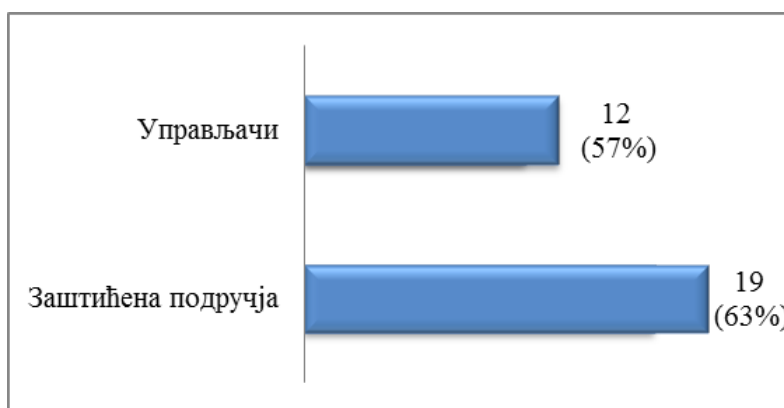
Највећи буџет, од пројеката међународног нивоа, је имала СРП „Делиблатска пешчара“ (ЈП „Војводинашуме“) - 152.706,89 евра, за пројекат „Управљање природним добрима и заштићеним подручјима као могућностима одрживог регионалног развоја“ (2009 – 2011).

Највећи буџет од националних пројеката је имао ПП „Бељанска бара“ (ЈВП „Воде Војводине) - 16.084.391,33 динара, за пројекат „Измљивање I и II базена Бељанске баре (десна обала)“ (2014. године).

6.3.2 Едукација о ЕУ интеграцијама у области заштите природе

Од посматраних 21 управљача, 12 (57%) је имало едукацију кадрова (Слика 6.7).

Са аспекта заштићених подручја 63% је имало едукацију кадрова, а 11 заштићених подручја није реализовало едукацију запослених (Слика 6.7).

Слика 6.7 Број управљача и заштићених подручја који су имали едукацију кадрова о ЕУ интеграцијама у области заштите природе

Обуке запослених код управљача који су имали едукацију организовале су међународне организације (WCPA, OEBS, UNDP итд.) и/или надлежна министарства. Из стручне службе, едукације су похађали 1 или 2 запослена. Из чуварске службе, код управљача који су имали обуке, обуке су похађали сви чувари. Управљач ЈП „Палић-Лудаш“ је једини који је имао едукацију кадрова за сва заштићена подручја којима управља. Ово би се могло објаснити и тиме што иста стручна и чуварска служба раде на сва четири подручја.

6.3.3 Мониторинг биодиверзитета и електронске базе података

У склопу обавезе праћења стања заштићених подручја, већина управљача реализује мониторинг - 17 (Слика 6.8), самостално или у сарадњи са другим субјектима, док на малом броју заштићених подручја, односно 4, мониторинг није рађен (Слика 6.9).

Слика 6.8 Процентуални удео управљача у односу на мониторинг биодиверзитета

Слика 6.9 Процентуални удео заштићених подручја у односу на мониторинг биодиверзитета

Електронске базе података се деле на административне базе и базе о биодиверзитету.

Административне базе података подразумевају податке о кадровима (стручној и чуварској служби), затим услове, мишљења, захтеве и сл. везане за заштиту природе у заштићеном подручју. Административне базе има 15 управљача (71,43%) (Слика 6.10). Број заштићених подручја која имају административне базе података је 22 (73,33%) (Слика 6.11).

Слика 6.10 Процентуални преглед управљача у односу на административне базе података

Слика 6.11 Процентуални преглед заштићених подручја у односу на административне базе података

Базе података о биодиверзитету подразумевају податке о врстама и њиховим стаништима. Базе о биодиверзитету има 8 управљача (38,10%) (Слика 6.12), док је број заштићених подручја 14 (Слика 6.13).

Слика 6.12 Процентуални преглед управљача у односу на базе података о биодиверзитету

Слика 6.13 Процентуални преглед заштићених подручја у односу на базе података о биодиверзитету

На основу добијених резултата закључује се да већина управљача (и заштићених подручја) реализује мониторинг природних вредности, али да их не уноси у базу података.

6.3.4 Образовни програми и промотивне манифестације

Образовни програми подразумевају едукацију деце предшколског и школског узраста о заштићеном подручју. Промотивне манифестације подразумевају промоцију заштићеног подручја, у самом подручју и ван њега. Анализа је рађена само са аспекта заштићених подручја.

У периоду 2010-2014, образовне програме је реализовало 12 заштићених подручја (Слика 6.14). Највише активности је имао СРП „Делиблатска пешчара“. Интересантно је да су управљачи који управљају са више заштићених подручја, реализовали образовне програме само на једном од подручја (нпр. ЈП „Палић-Лудац“/СРП „Лудацко језеро“).

Број заштићених подручја која су реализовала промотивне манифестације је 19 (63,33%) (Слика 6.15). Промоције су се састојале у учешћу на сајмовима, организовању хуманитарних активности, спортских такмичења, изложби и фестивала, обележавању датума везаних за природу итд. Највише промоција је имао СРП „Засавица“, чак 41.

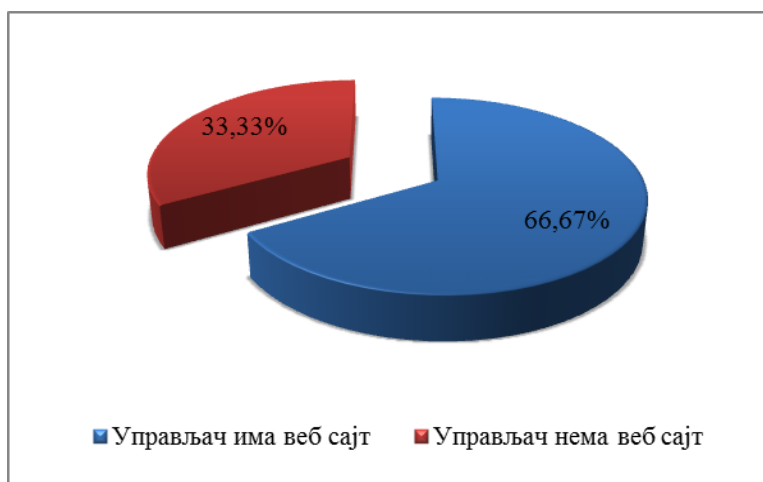

Слика 6.14 Процентуални удео заштићених подручја у односу на образовне програме

Слика 6.15 Процентуални удео заштићених подручја у односу на промотивне манифестације

Анализа постојања веб сајта је рађена са аспекта управљача. У периоду 2010-2014, број управљача који су имали веб презентацију на којој се наводе заштићена подручја, је био 14 (Слика 6.16).

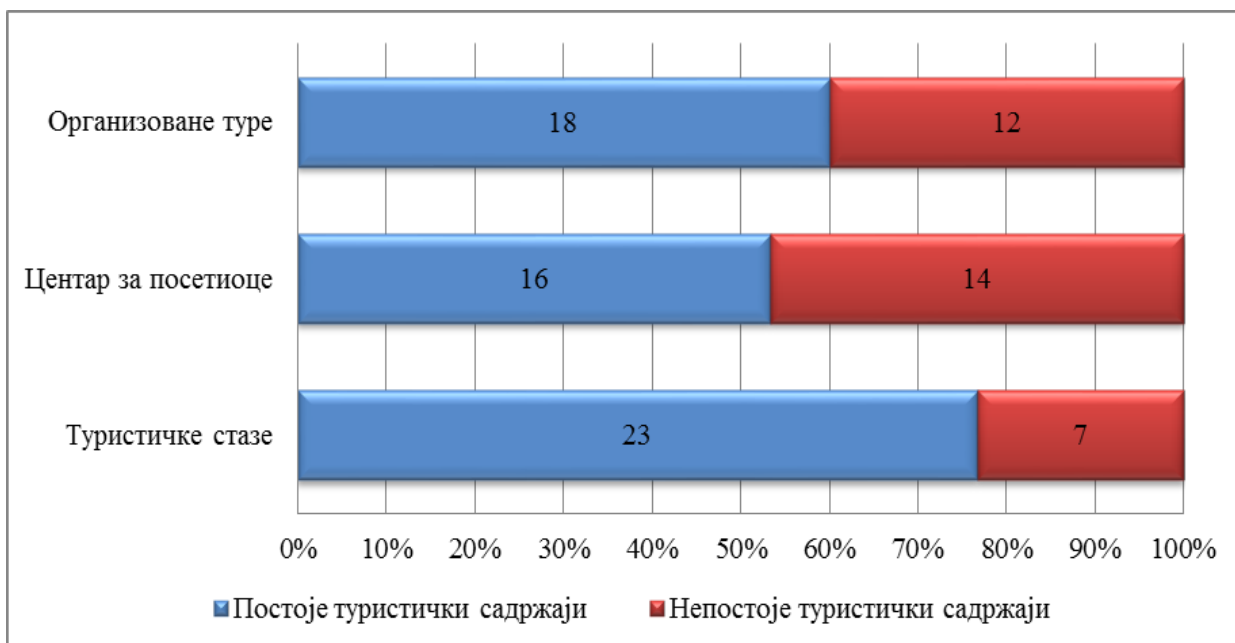
Слика 6.16 Процентуални удео управљача у односу на веб сајт на којем се наводе заштићена подручја

6.3.5 Туристички садржаји у заштићеним подручјима

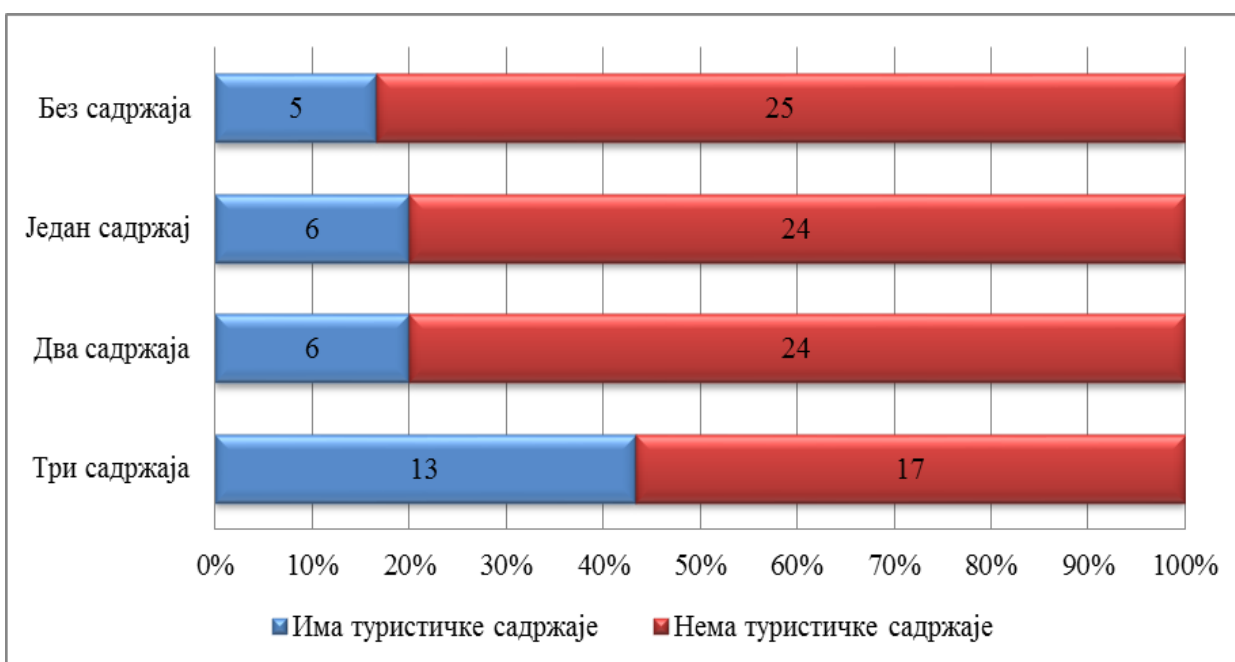
Туристички садржаји подразумевају: постојање туристичких стаза, центара за посетиоце и организоване туре. Анализа се ради само са аспекта заштићених подручја.

Туристичке стазе имају 23 (76,67%) заштићена подручја, док их нема 7, односно 23,33%. Организоване туре има 60% заштићених подручја, док их 12 (40%) заштићених подручја нема. Центре за посетиоце има 16 заштићених подручја, док их нема 46,67%, односно 14 (Слика 6.17).

На основу наведеног, број заштићених подручја која имају сва три туристичка садржаја је 13 (43,33%); број заштићених подручја која немају ни један садржај је 5, односно 16,67% (Слика 6.18).

Слика 6.17 Број и проценат туристичких садржаја у заштићеним подручјима

Слика 6.18 Заштићена подручја према броју туристичких садржаја

6.4 ДОДАТНЕ ВАРИЈАБЛЕ

6.4.1 Однос површине и броја чувара заштићених подручја

Према Правилнику о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја, управљач је дужан да обезбеди да најмање један чувар контролише површину до 3.000 ha. Анализа је урађена на основу односа површине и броја чувара заштићених подручја, који су садржани у Табели 6.2. За подручја са истим управљачем, односно на којима надзор врши иста чуварска служба, однос површине и броја управљача је добијен сумирањем површина тих подручја.

Табела 6.2 Приказ односа површине и броја чувара по управљачима и заштићеним подручјима

Управљач заштићеног подручја	Заштићено подручје	Површина ЗП (ha)	Број чувара ЗП	Однос ha/чувару
Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“	НП „Фрушка гора“	26.672	33	808,24
Јавно предузеће „Војводинашуме“	СРП „Горње Подунавље“	19.648	18	1.091,50
	СРП „Ковиљско-петроварадински рит“	5.895,31	6	982,55
	СРП „Багремара“	117,58	1	117,58
	СРП „Делиблатска пешчара“	34.829	13	2.679,18
	СРП „Обедска бара“	9.820	6	1.636,67
Јавно предузеће „Палић-Лудаш“	СРП „Лудашко језеро“	846,33		
	СРП „Селевењске пустаре“	677,04		
	ПИО „Суботичка пешчара“	5.369,90		
	ПП „Палић“	712,36		
	Укупно	7.605,63	6	1.267,60
Јавно водопривредно предузеће „Воде Војводине“	ПП „Јегричка“	1.144,81		
	ПП „Бељанска бара“	173,12		
	Укупно	1.317,93	2	658,96
Јавно предузеће „Варош“	ПИО „Вршачке планине“	4.371		
	ЗС „Мали вршачки рит“	931,20		
	Укупно	5.302	1	5.302
Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанина“	СРП „Ритови доњег Потисја“	3.010,67	4	752,67
Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“	ПП „Стара Тиса код Бисерног острва“	391,73	5	78,35
Војна установа „Моровић“	СРП „Карађорђево“	3.136,73	5	627,35
Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“	СРП „Краљевац“	264,30	3	88,10
Ловачко удружење „Нови Бечеј“	СРП „Слано копово“	976,45	1	976,45
Покрет горана Сремска Митровица	СРП „Засавица“	671	4	167,75
Јавно предузеће „Тителски брег“	СРП „Тителски брег“	496	2	248
Рибарско газдинство „Ечка“ а.д.	СРП „Царска бара“	4.726	9	525,11
Ловачко удружење „Перјаница“	СРП „Пашњаци велике дропље“	979,44	3	326,48
Јавно предузеће Спортско-рекреативни центар „Тиквара“	ПП „Тиквара“	507,58	4	126,89
ДТД Рибарство д.о.о.	ПП „Бегечка јама“	379,40	1	379,40
Водопривредно предузеће „Тамиш Дунав“ д.о.о.	ПП „Поњавица“	133,63	3	44,54
Туристичка организација општине Рума	ЗС „Бара Трсковача“	168,15	2	84,08
Друштво за заштиту животне средине „Окањ“	СРП „Окањ бара“	5.480	4	1.370
Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“	ПП „Русанда“	1.159,98	0	-
Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“	ПП „Камараш“	267,96	0	-

Из Табеле 6.2 се може видети да, од укупно 23 чуварске службе, код 22 је однос површине по чувару мањи од прописаних 3.000 ha/чувару (површине покривеног подручја крећу се у распону од 84,08 ha до 2.679,18 ha). Укупна површина анализираних заштићених подручја и укупан броја чувара показује да један чувар просечно покрива површину од 985 ha. У 7 чуварских служби запослени су један или два чувара који ни у случају мањих површина нису у могућности да буду у служби 24 часа на дан (Виг и Драгаш, 2016). Из наведеног се може закључити да 15 чуварских служби испуњавају стандарде, односно да покривају површину мању од 3.000 ha и имају 3 или више чувара.

6.4.2 Категорије и врсте заштићених подручја по националном законодавству и по IUCN-у

Као што је наведено у Поглављу 5, заштићена подручја се сврставају у 3 категорије, у зависности од вредности и значаја, односно нивоа проглашења. По националној категоризацији, у прву категорију заштићених подручја спадају: 15 специјалних резервата природе, 1 предео изузетних одлика и 1 национални парк. У II категорију спадају: 1 специјални резерват природе, 1 предео изузетних одлика и 1 парк природе. Трећој категорији припада 8 паркова природе и 2 заштићена станишта (Табела 6.3).

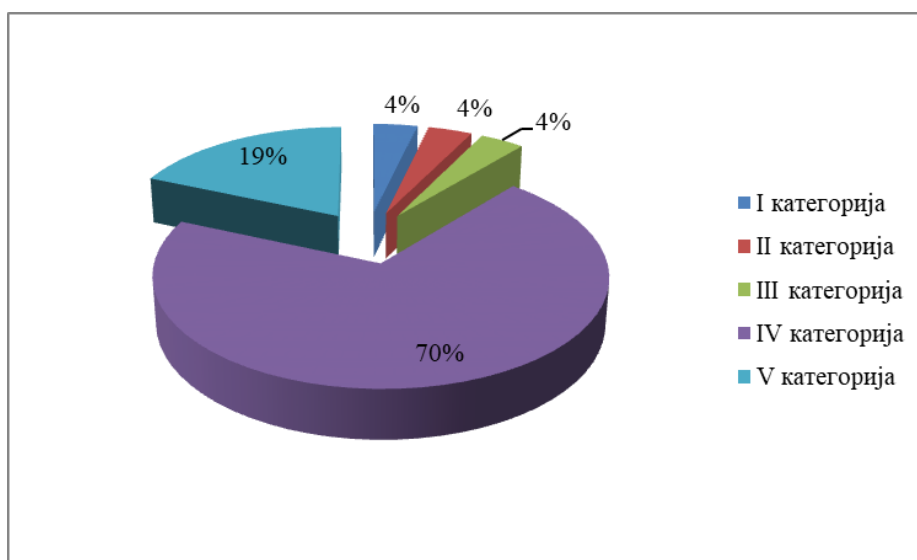
Табела 6.3. Категорије и врсте заштићених подручја по националној и IUCN категоризацији

Назив заштићеног подручја	Категорија заштићеног подручја *	Врста заштићеног подручја	IUCN категорија *
Фрушка гора	I категорија	Национални парк	II
Горње Подунавље	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Ковилско-петроварадински рит	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Багремара	I категорија	Специјални резерват природе	I
Делиблатска пешчара	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Обедска бара	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Лудашко језеро	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Селевењске пустаре	II категорија	Специјални резерват природе	IV
Суботичка пешчара	II категорија	Предео изузетних одлика	IV
Палић	III категорија	Парк природе	IV
Јегричка	III категорија	Парк природе	V
Бељанска бара	III категорија	Парк природе	V
Вршачке планине	I категорија	Предео изузетних одлика	III
Мали вршачки рит	III категорија	Заштићено станиште	IV
Ритови доњег Потисја	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Стара Тиса код Бисерног острва	III категорија	Парк природе	V
Карађорђево	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Краљевац	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Славо Копово	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Засавица	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Тителски брег	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Царска бара	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Пашњаци велике дропље	I категорија	Специјални резерват природе	-
Тиквара	III категорија	Парк природе	V
Бегечка јама	III категорија	Парк природе	V
Поњавица	III категорија	Парк природе	-
Бара Трсковача	III категорија	Заштићено станиште	IV
Окањ бара	I категорија	Специјални резерват природе	IV
Русанда	II категорија	Парк природе	IV
Камараш	III категорија	Парк природе	-

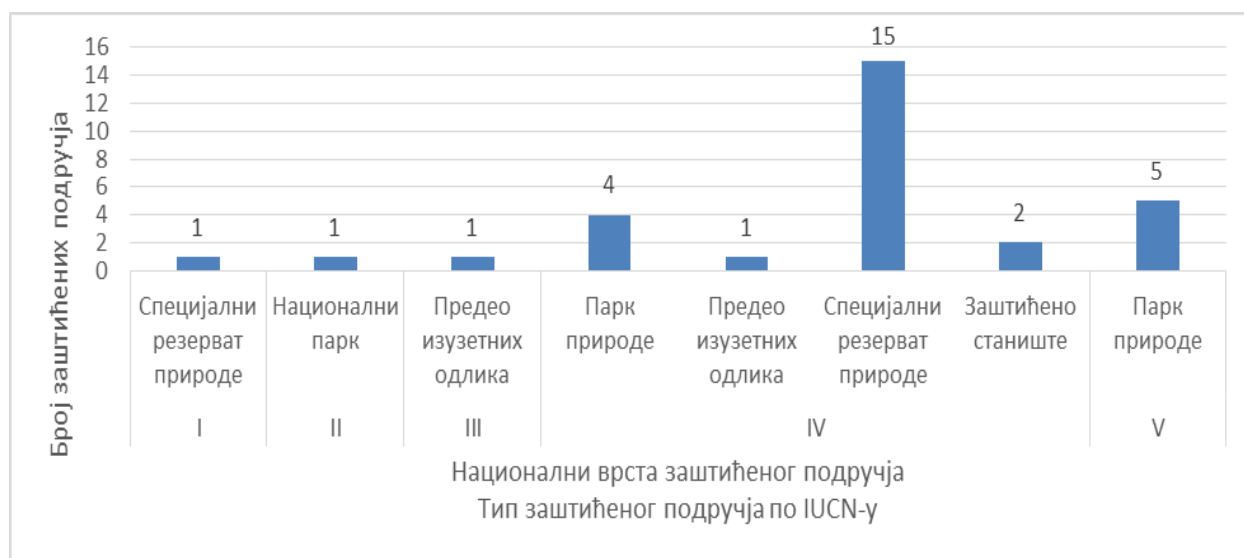
* Категорије заштићених подручја и IUCN категоризација је преузета из Студија заштите Покрајинског завода за заштиту природе

Највише заштићених подручја, по IUCN категоризацији, припада IV категорији – 70% (Слика 6.19), односно подручју управљања стаништима и врстама. По националној категоризацији, највише заштићених подручја припада I категорији – 17, затим III – 10 и најмање II – 3 заштићена подручја.

Имена категорија заштићених подручја која користи IUCN не морају се поклапати са именима врста заштићених подручја која се користе на националном нивоу (Табела 6.3). На основу Сlike 6.20, у IV категорију по IUCN-у спада највише заштићених подручја. Самим тим ова категорија је најмање усклађена. На основу исте слике, највише је усклађена V категорија.

Слика 6.19 Процентуални удео категорија заштићених подручја по IUCN категоризацији

Слика 6.20 Удео врста заштићених подручја по IUCN категоријама

6.4.3 Орагнизациони тип и делатност управљача

У структури организационих типова управљача заштићених подручја, доминирају јавна предузећа са 42,86% (Табеле 6.4 и 6.5). У осталим случајевима организациони типови управљача су: удружење грађана (6), привредно друштво (3), јавна установа (2) и војна установа (1).

Као што је наведено у Поглављу 5, ради прецизирања основне делатности, одговори управљача су допуњени подацима из Информатора о раду предузећа/управљача, као и доступним подацима из регистра Агенције за привредне регистре.

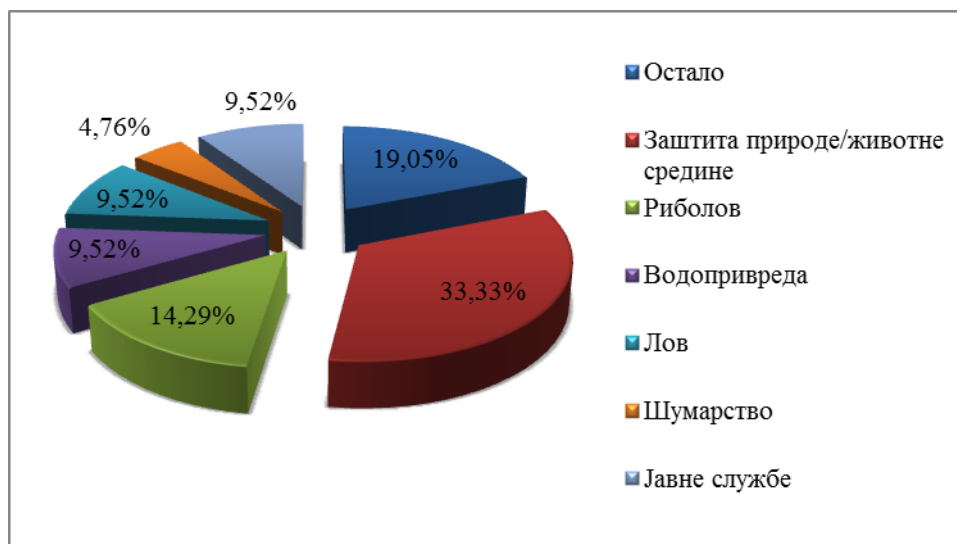
Од 9 јавних предузећа, 4 су основана за потребе управљања заштићеним подручјима, те им је основна делатност заштита природе. Највећим бројем заштићених подручја (6) управља ЈП „Војводинашуме“ са шумарством као основном делатношћу. Од 6 удружења грађана, 3 су основана ради заштите животне средине и делатност им спада у заштиту животне средине. Узгој и продаја рибе је делатност 2 управљача (у оба случаја привредна друштва). У делатности управљача убрајају се и одбрана, здравство, спорт, туризам, комуналне услуге, који спадају у категорију остало. На основу наведеног, од 21 управљача код 7 (33,33%) је делатност заштита природе/животне средине, што не представља ни половину од укупног броја (Слика 6.21).

Табела 6.4 Организациони тип и делатност управљача

Назив управљача	Организациони тип управљача	Основна делатност управљача
Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“	Јавно предузеће	Заштита природе
Јавно предузеће „Војводинашуме“	Јавно предузеће	Шумарство
Јавно предузеће „Палић-Лудаш“	Јавно предузеће	Заштита природе
Јавно водопривредно предузеће „Воде Војводине“	Јавно предузеће	Водопривреда
Јавно предузеће „Варош“	Јавно предузеће	Остало
Јавно предузеће „Резервати природе Зрењанин“	Јавно предузеће	Заштита природе
Јавно предузеће за комуналне услуге „Комуналац“	Јавно предузеће	Остало
Војна установа „Моровић“	Војна установа	Остало
Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“	Удружење грађана	Риболов
Ловачко удружење „Нови Бечеј“	Удружење грађана	Лов
Покрет горана Сремска Митровица	Удружење грађана	Заштита природе
Јавно предузеће „Тителски брег“	Јавно предузеће	Заштита природе
Рибарско газдинство „Ечка“ а.д.	Привредно друштво	Риболов
Ловачко удружење „Перјаница“	Удружење грађана	Лов
Јавно предузеће Спортско-рекреативни центар „Тиквара“	Јавно предузеће	Јавне службе
ДТД Рибарство д.о.о.	Привредно друштво	Риболов
Водопривредно предузеће „Тамиш Дунав“ д.о.о.	Привредно друштво	Водопривреда
Туристичка организација општине Рума	Јавна установа	Јавне службе
Друштво за заштиту животне средине „Окањ“	Удружење грађана	Заштита природе
Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“	Јавна установа	Остало
Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“	Удружење грађана	Заштита природе

Табела 6.5 Организациони типови управљача

Организациони тип управљача	Број управљача	Процент заступљености
Јавно предузеће	9	42,86%
Удружење грађана	6	28,57%
Привредно друштво	3	14,29%
Јавна установа	2	9,52%
Војна установа	1	4,76%

Слика 6.21 Процент заступљености основне делатности управљача

6.4.4 Преглед прихода и расхода

Преглед финансијског стања је рађен само са аспекта заштићених подручја. Као што је наведено у Поглављу 5, укупни приходи се односе на:

- средства из буџета;
- приходе од накнада за коришћење заштићеног подручја;
- донације, поклоне и пројекте;
- приходе добијене од обављања основне делатности;
- остале сопствене приходе и средства.

Приходи од заштите природе се односе на:

- приходе од накнада за коришћење заштићеног подручја;
- остале сопствене приходе и средстава;
- средства од донација, поклона и пројеката.

Укупни расходи се односе на:

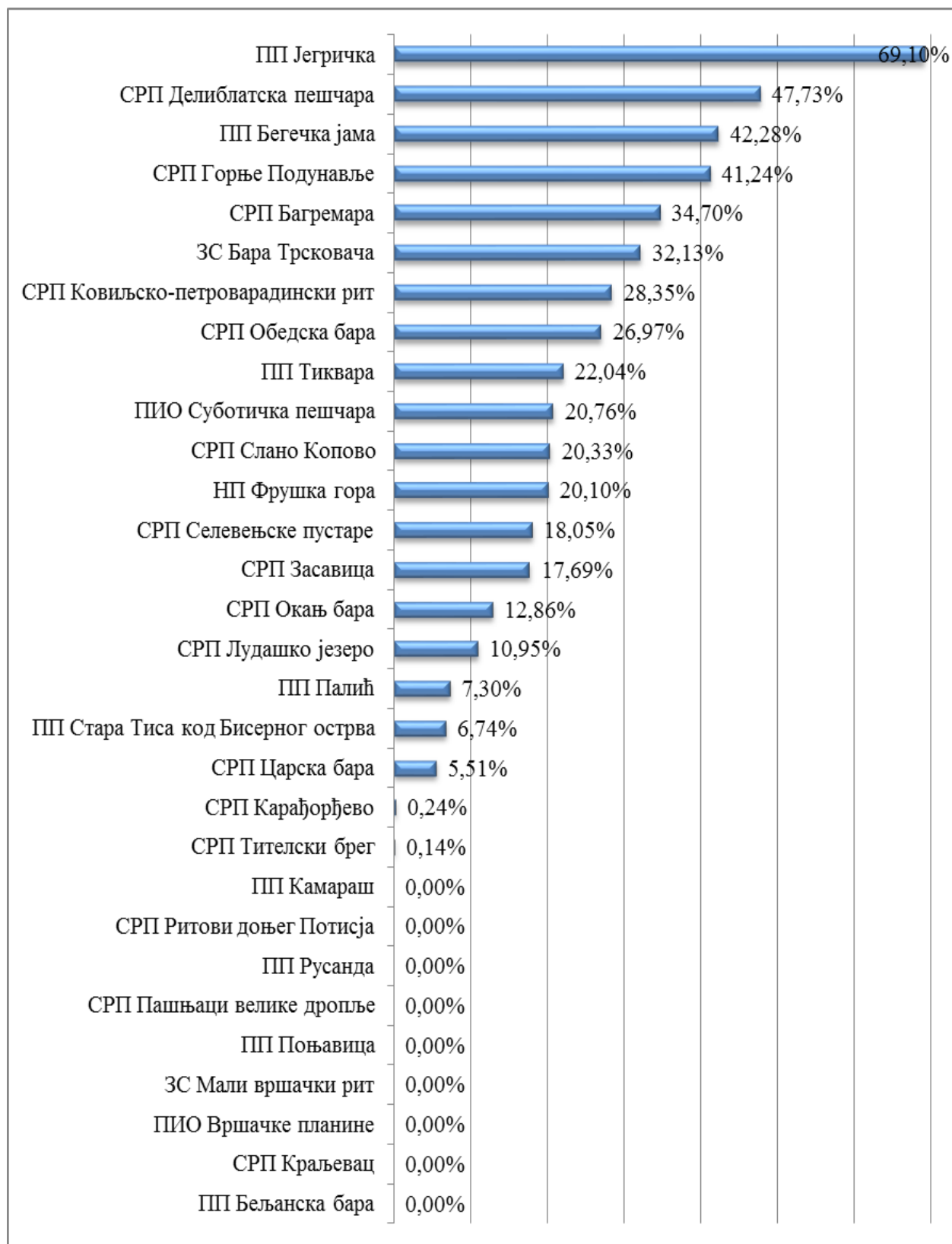
- трошкове чувања заштићеног подручја;
- пратеће трошкове (режијски трошкови, зараде и др., накнаде по основу рада општих служби, уговорне накнаде, материјални трошкови);
- управљање посетиоцима (трошкови рада водича, штампе улазница и промо материјала; трошкови одржавања и рада туристичких објеката; туристичка инфраструктура (стазе) и опрема; други трошкови у функцији туризма);
- праћење и унапређење стања заштићеног подручја (трошкови ревитализације, чишћења и др.);
- уређење простора и одрживо коришћење ресурса;
- остале некатегорисане трошкове.

Расходи заштите природе се односе на:

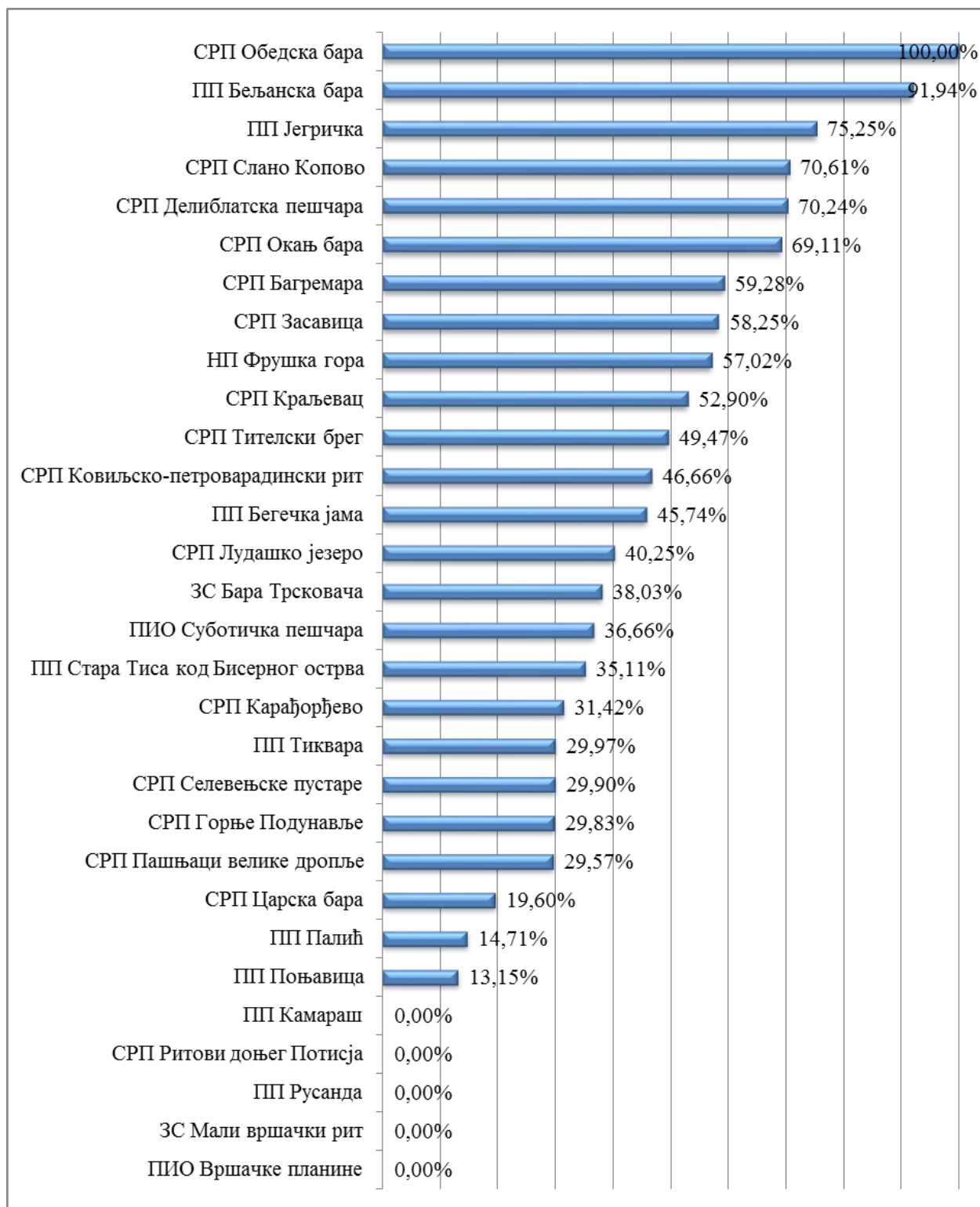
- управљање посетиоцима;
- праћење и унапређење стања заштићеног подручја;
- уређење простора и одрживо коришћење ресурса;
- остали некатегорисани трошкови.

На Сликама 6.22 и 6.23 је, за свако заштићено подручје, за период 2010-2014, дат:

- процентуални однос прихода од заштите природе у укупним приходима;
- процентуални однос расхода од заштите природе и укупних расхода.

Слика 6.22 Процентуални однос прихода од заштите природе и укупних прихода

Слика 6.23 Процентуални однос расхода од заштите природе и укупних расхода

Заштићено подручје које је имало највеће приходе од рада у заштити природе, у истраживаном периоду, је ПП „Јегричка“ (око 70%), који знатно одскаче од осталих. По Слици 6.22, оптимум у приходавању од заштите природе је између 15% и 30% од укупних прихода. У оптимум се налази 9 заштићених подручја. Исти број заштићених подручја није имало приходе од рада у заштити природе.

СРП „Обедска бара“ и ПП „Бељанска бара“ највише троше на заштиту природе, док 5 подручја није имало расходе у заштити природе. Оптимум у потрошњи на заштиту природе, по Слици 6.23, је између 30% и 50%, и обухвата 13 заштићених подручја. ПП „Бељанска бара“ се налази при врху листе по расходима од заштите природе, док прихода од заштите нема. СРП „Краљевац“ и СРП „Тителски брег“ се налазе у оптимуму по расходима, док прихода од заштите природе немају. Заштићена подручја која немају ни приходе ни расходе везане за заштиту природе су: ПП „Камарш“, СРП „Ритови доњег Потисја“, ПП „Русанда“, ЗС „Мали вршачки рит“ и ПИО „Вршачке планине“.

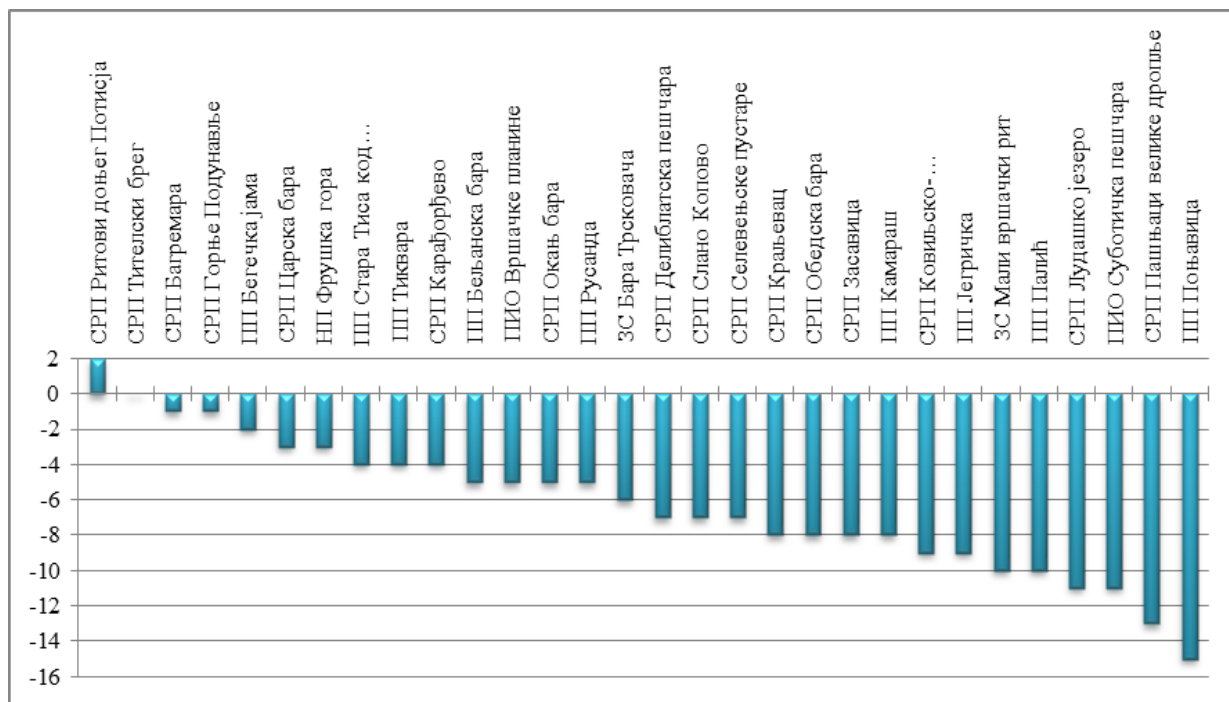
6.4.5 Утицаји на заштићена подручја

Од утицаја на заштићена подручја анализирани су најважнији, који угрожавају заштићена подручја. Угрожавајући фактори су подељени у 6 главних категорија, у којима је распоређено 36 утицаја (6/6). Категорије су: пољопривреда, шумарство, модификација природног система, транспортна инфраструктура и урбанизација, загађење и остали биолошки утицаји. Анализирани су интензитет угрожавајућих фактора, на свако заштићено подручје, тако што им је додељена одређена вредност, на основу позитивног или негативног интензитета (Табела 6.6). Ако се утицај не јавља, додељена му је вредност 0. Максимална вредност угрожавајућег фактора је 18, док је минимална вредност -18. У зависности од заштићеног подручја, односно његових природних вредности, циљева заштите и начина управљања, у неким случајевима поједини утицаји могу бити и позитивни.

Табела 6.6 Додељене вредности утицаја на заштићена подручја

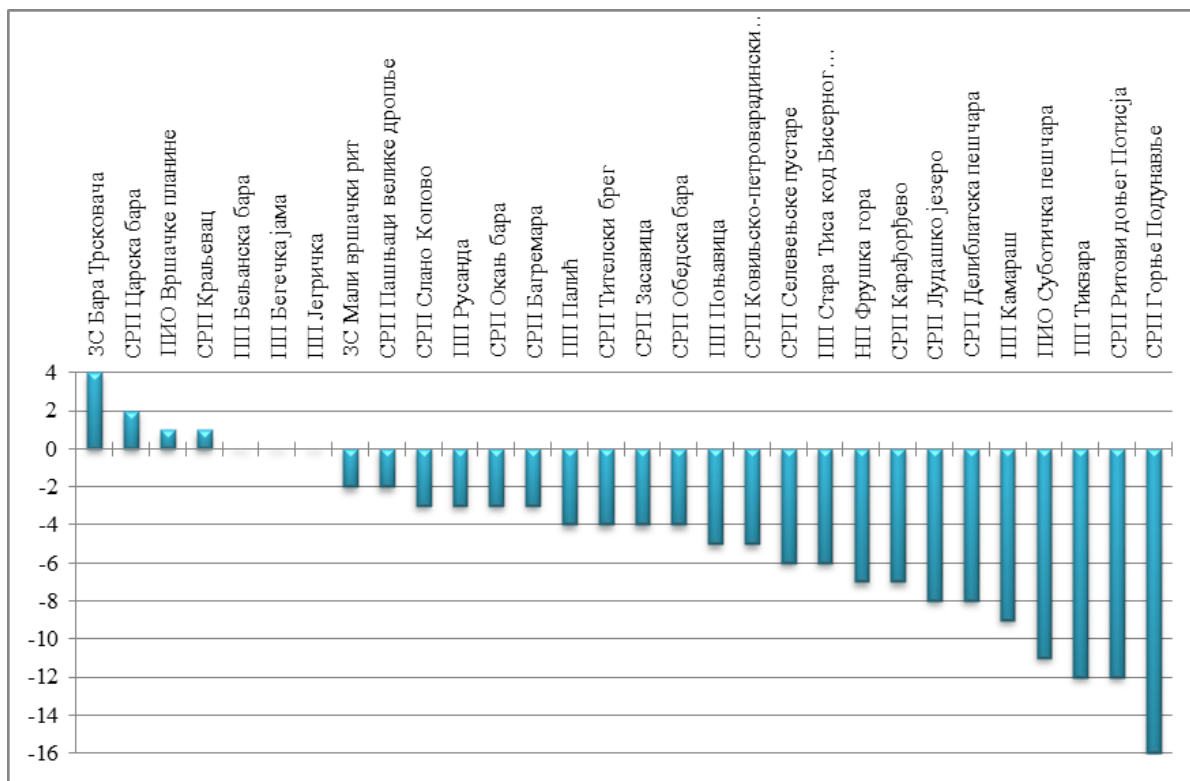
Интензитет	Позитиван	Негативан
Низак	1	-1
Средњи	2	-2
Висок	3	-3

Пољопривреда има позитиван утицај само на СРП „Ритове доњег Потисја“, док на СРП „Тителски брег“ нема утицаја (Слика 6.24). На осталих 28 заштићених подручја има негативан утицај, док је највећи на ПП „Пољавица“.

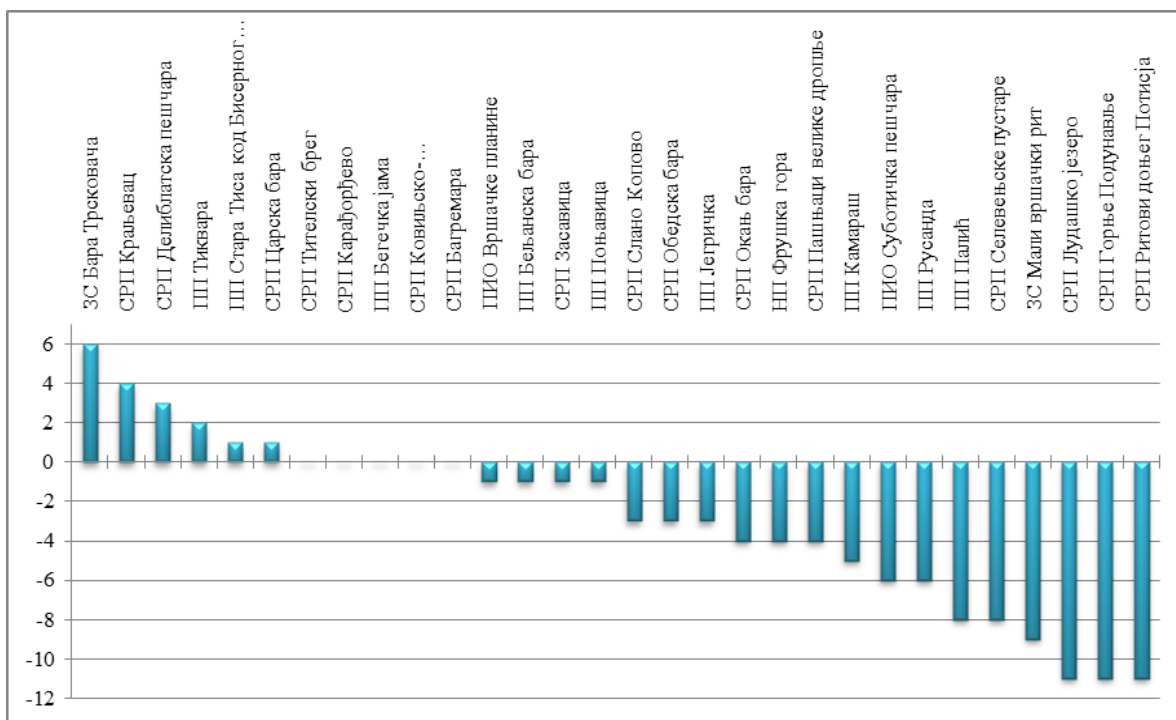
Слика 6.24 Утицај пољопривреде на заштићена подручја

Шумарство има позитиван утицај на 4 заштићена подручја, док на 3 нема утицаја. Највећи позитиван утицај је у ЗС „Бара Трковача“, док је највећи негативан утицај у СРП „Горње Подунавље“ (Слика 6.25).

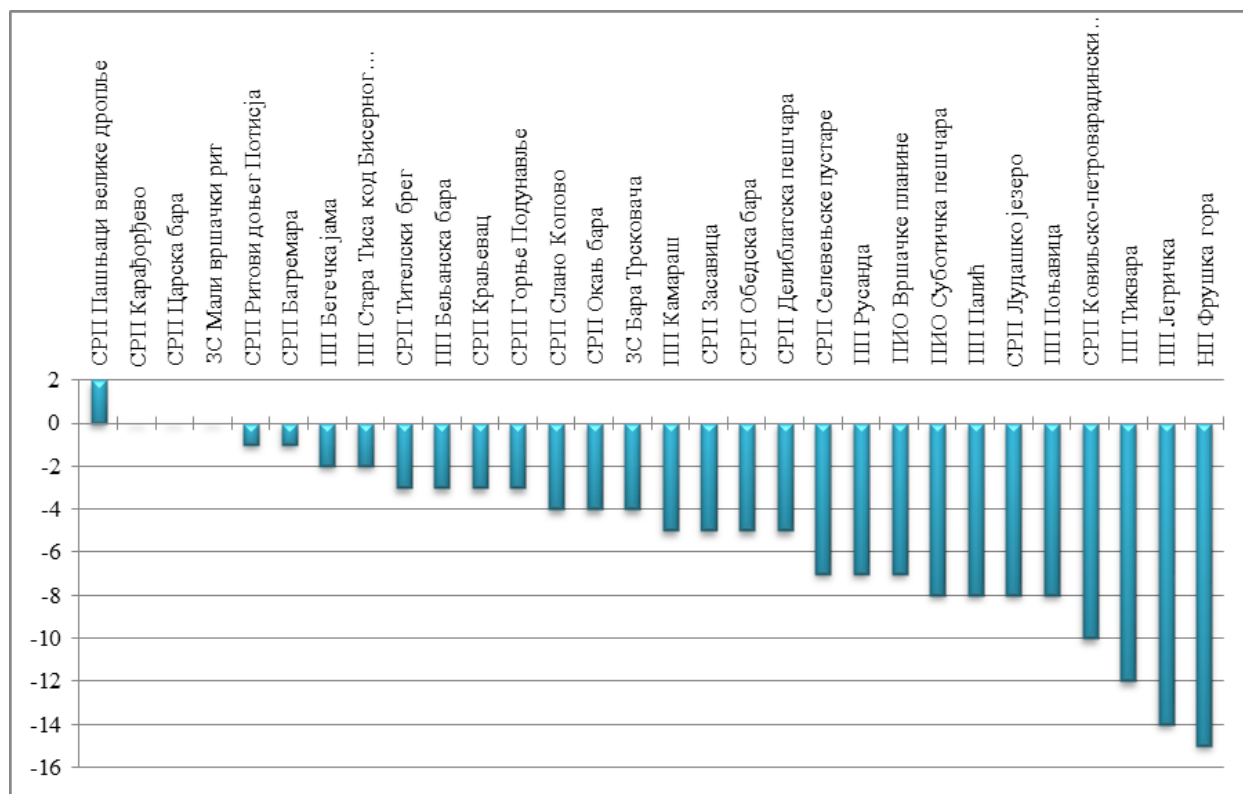
Слика 6.25 Утицај шумарства на заштићена подручја

Модификација природног система има позитиван утицај на 6 заштићених подручја, док на 5 подручја нема утицаја (Слика 6.26). Највећи позитиван утицај је на ЗС „Бара Трковача“, док је изузетно негативан на 3 заштићена подручја: СРП „Јудашко језеро“, СРП „Горње Подунавље“ и СРП „Ритове доњег Потисја“.

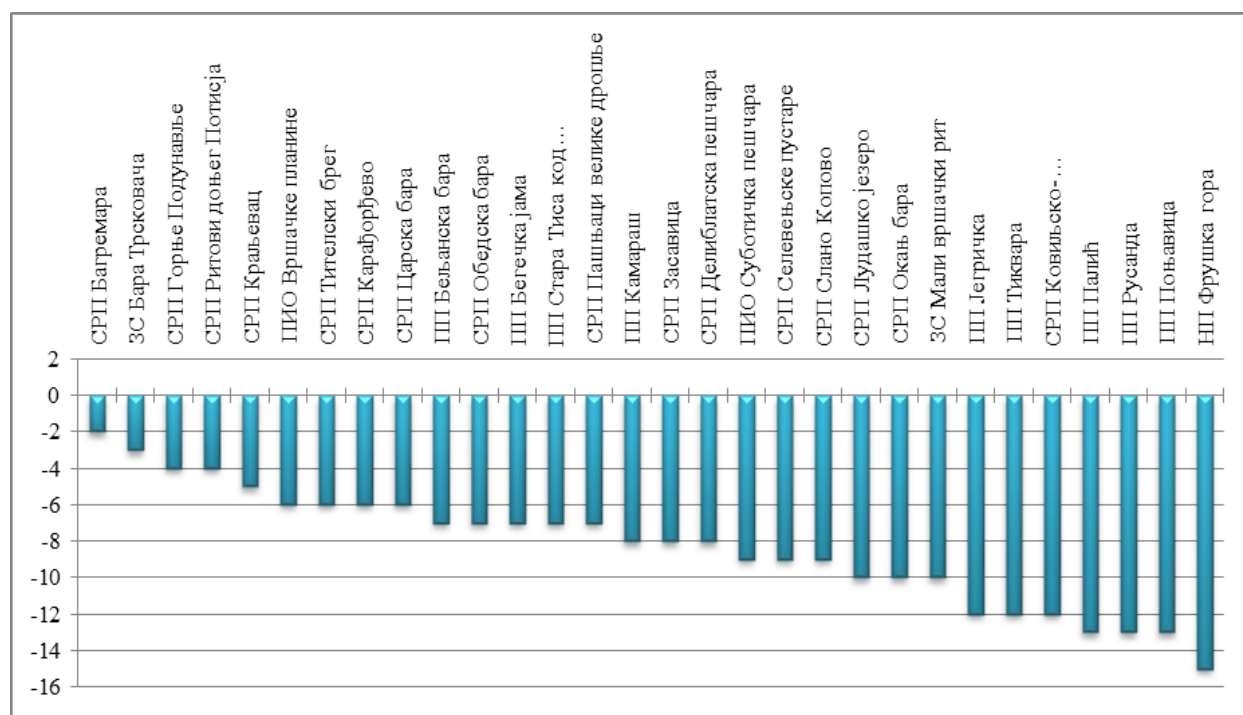
Слика 6.26 Утицај модификације природног система на заштићена подручја

Транспортна инфраструктура и урбанизација имају позитиван утицај само у СРП „Пашњаци велике дропље“. Немају утицаја на 3 заштићена подручја, док на 26 подручја имају негативан утицај (Слика 6.27). Највећи негативан утицај је на НП „Фрушка гора“.

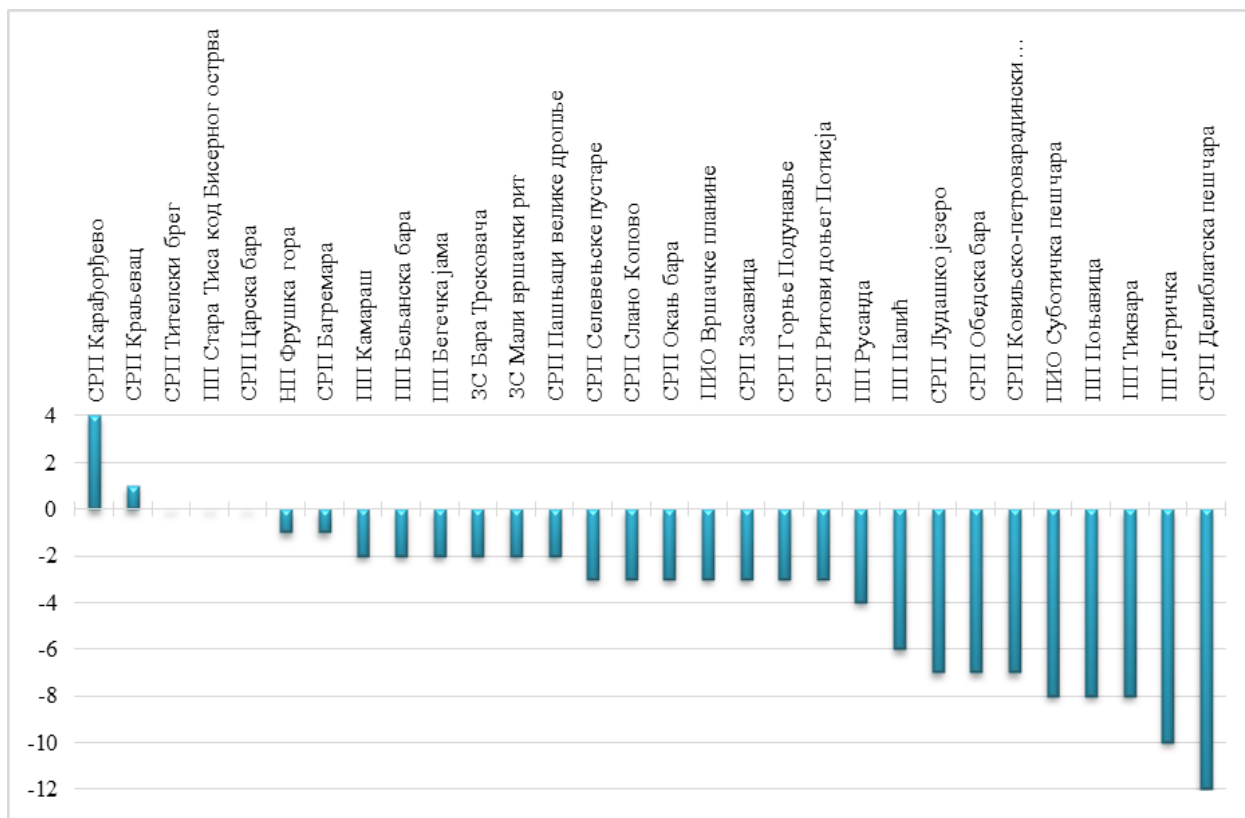
Слика 6.27 Утицај транспортне инфраструктуре и урбанизације на заштићена подручја

Загађење има негативан утицај на свих 30 заштићених подручја. Највећи негативан утицај има на НП Фрушка гора (Слика 6.28).

Слика 6.28 Утицај загађења на заштићена подручја

Други биолошки ресурси (лов, риболов, узимање биљака из природе итд.) имају позитиван утицај на 2 заштићена подручја; немају утицај на 3 заштићена подручја; док негативан утицај имају на 25 заштићених подручја (Слика 6.29). Највећи позитиван утицај имају на СРП „Карађорђево“, док највећи негативан утицај имају на СРП „Делиблатска пешчара“.

Слика 6.29 Биолошки утицаји на заштићена подручја

Из приложене анализе, може се закључити да сви утицаји имају веома негативно дејство на заштићена подручја. Модификације природног система (радови у водопривреди) имају најмањи негативан утицај, затим следе шумарство, други биолошки ресурси, транспортна инфраструктура и урбанизација, пољопривреда, док загађење има највећи негативан утицај.

У будућим анализама потребно је детаљно и објективно анализирати дејство сваког утицаја посебно, што би вероватно довело до другачијих резултата.

7. МОДЕЛ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Ово поглавље садржи централне резултате оригиналног емпиријског истраживања реализованог у склопу дисертације. У њему је предложен иновативни модел за квантификацију процене ефективности управљања заштићеним подручјима, који сваком заштићеном подручју додељује скор са скале 0-100, који се може интерпретирати као степен ефективности управљања.

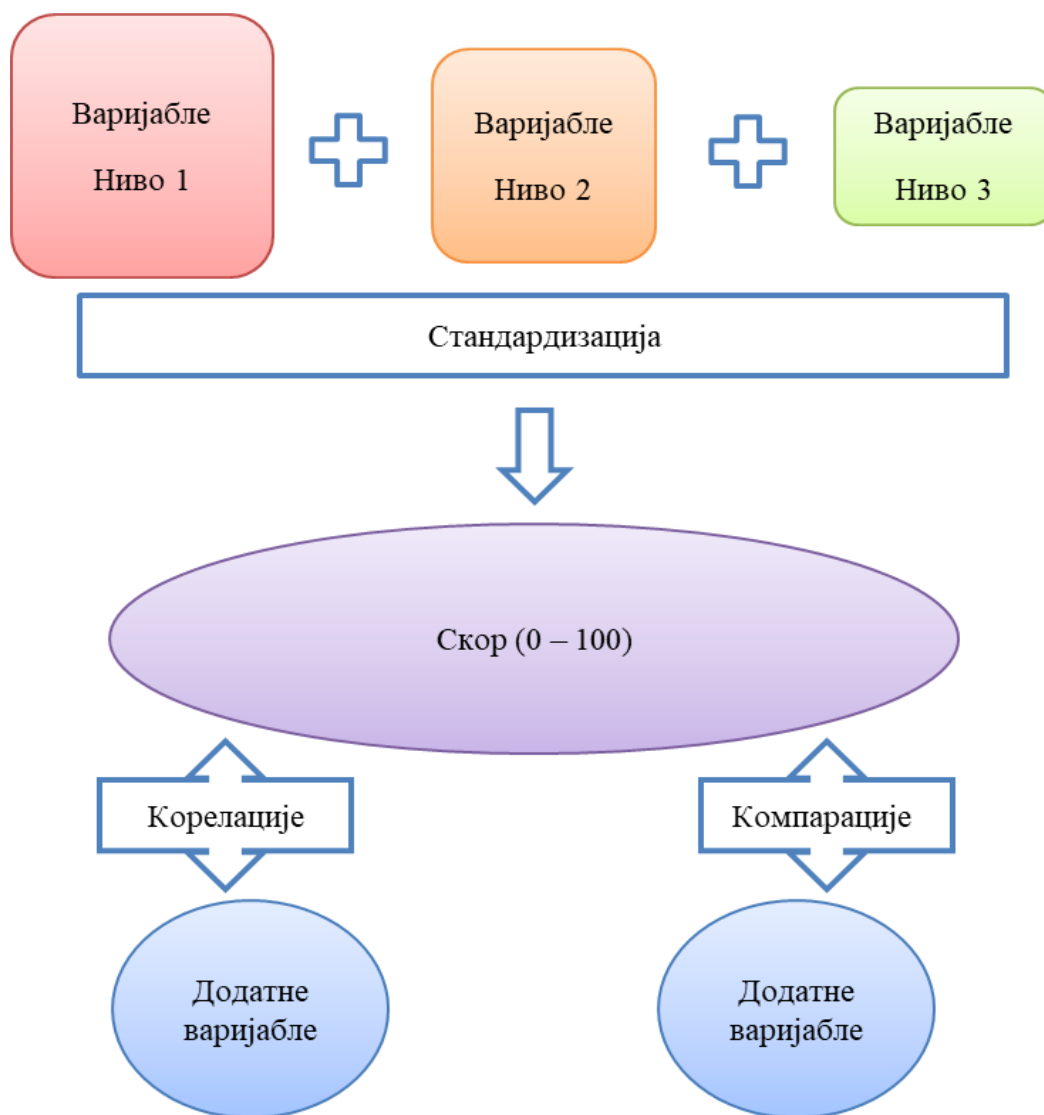
Модел је заснован првенствено на испуњавању законом прописаних услова за управљаче заштићених подручја, као и на испуњавању осталих критеријума који доприносе квалитетнијем и ефективнијем управљању. Све варијабле које учествују у конструкцији модела су детаљно описане у Поглављу 5, а сумирани приказ истих је дат у Табели 7.1.

Након примене модела на посматраном узорку, уведени скор је искоришћен за испитивање повезаности ефективности управљања и појединих географских, економских и стручних карактеристика заштићених подручја, односно додатних варијабли. Ове анализе су вршене одговарајућим статистичким методама за корелацију скорa и нумеричких спољних варијабли, као и за компарацију скорова подузорака којима одговарају поједине класе категоријских додатних варијабли.

Поглавље је структурирано на следећи начин: у потпоглављу 7.1 је описан примењени метод конструкције модела. У потпоглављу 7.2 су приказани и описани резултати примене модела на 30 испитиваних заштићених подручја, односно њихово рангирање према процењеној ефективности управљања. Потпоглавља 7.3 до 7.9 садрже редом емпиријску анализу повезаности степена ефективности управљања и следећих додатних варијабли: површина заштићеног подручја, проценат стручне службе у укупном броју запослених, однос површине и броја чувара, ниво степена заштите подручја, основна делатност управљача, организациони тип управљача, приходи и расходи и утицаји на заштићена подручја.

Шематски приказ конструкције и примене модела, као и анализа заснованих на уведеном скору је представљен на Слици 7.1.

На крају овог поглавља, емпиријски је испитан утицај примене основних варијабли на реализацију оперативних активности у заштићеним подручјима.

Слика 7.1 Шематски приказ конструкције и примене модела

7.1 КОНСТРУКЦИЈА МОДЕЛА ЗА ПРОЦЕНУ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Основни циљ увођења модела је да омогући рангирање заштићених подручја и њихово поређење према степену ефективности управљања, као и да омогући емпиријске анализе којима би се испитала повезаност ефективности и других фактора. Спрам задатог циља, модел је конструисан у форми нормиране агрегатне функције S која представља линеарну комбинацију одабраних улазних варијабли. Одабране варијабле првог, другог и трећег нивоа су представљене у Табели 7.1.

Подела варијабли на две групе и три нивоа је извршена у односу на њихов значај за управљање заштићеним подручјем, а у складу са Законом о заштити природе. Групу 1 представљају законске регулативе, и то: ниво 1 чине минимални законом прописани услови које би управљачи требали да испуњавају, а ниво 2 остали законом прописани услови, који представљају унутрашње акте управљача. Групу 2, односно ниво 3 представљају примарне оперативне активности очувања и унапређења заштићених подручја.

Табела 7.1 Улазне варијабле за конструкцију модела

Варијабле прве групе		Варијабле друге групе
Ниво 1	Ниво 2	Ниво 3
План управљања	Годишњи програм управљања	Број започетих пројеката у периоду 2010-2014
Стручна служба	Одлука о накнадама за коришћење заштићених подручја	Едукација о ЕУ интеграцијама у области заштите природе
Чуварска служба	Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби	Мониторинг врста
		Електронска база података биодиверзитета Административна електронска база података
		Образовни програми и промотивне манифестације
		Туристичке стазе Центри за посетиоце Организоване туре за туристе

Све варијабле од интереса су дефинисане у Поглављу 5.

Модел је конструисан у две фазе. У првој фази је израчунат помоћни скор S_0 као линеарна комбинација 15 посматраних улазних варијабли.

$$S_0 = (5 \sum_{i=1}^3 A_i + 3 \sum_{j=1}^3 B_j + \sum_{k=1}^9 C_k) \quad (1)$$

У формули (1) A_i , B_j и C_k су карактеристичне функције које одговарају појединим улазним варијаблама на следећи начин:

- A_1 : узима вредност 1 ако постоји план управљања заштићеним подручјима, а вредност 0 у противном случају;
- A_2 : узима вредност 1 ако постоји стручна служба са најмање три запослена, а вредност 0 у противном случају;
- A_3 : узима вредност 1 ако постоји чуварска служба, са најмање три запослена, а вредност 0 у противном случају;
- B_1 : представља број годишњих програма управљања у петогодишњем периоду 2010-2014, подељен са 5;
- B_2 : узима вредност 1 ако постоји одлука о накнадама за коришћење заштићених подручја, а вредност 0 у противном случају;
- B_3 : узима вредност 1 ако постоји правилник о унутрашњем реду и чуварској служби, а вредност 0 у противном случају;
- C_1 : представља број пројеката, подељен у 5 категорија (вредности од 0 до 4). Вредност 0 се односи на 0 пројеката који су започети или завршени у периоду 2010–2014, док се вредности од 1 до 4 односе на квартилну расподелу бројева започетих или завршених пројеката.
- C_2 : узима вредност 1 ако се вршио мониторинг врста, а вредност 0 у противном случају;
- C_3 : узима вредност 1 ако су запослени учествовали у едукацији о ЕУ интеграцијама у области заштите природе, а вредност 0 у противном случају;
- C_4 : узима вредност 1 ако су управљачи реализовали едукативне програме или промотивне манифестације, а вредност 0 у противном случају;

- C_5 : узима вредност 1 ако постоји административна електронска база података, а вредност 0 у противном случају;
- C_6 : узима вредност 1 ако постоји електронска база података биодиверзитета, а вредност 0 у противном случају;
- C_7 : узима вредност 1 ако постоје туристичке стазе, а вредност 0 у противном случају;
- C_8 : узима вредност 1 ако постоје визиторски центри, а вредност 0 у противном случају;
- C_9 : узима вредност 1 ако постоје организоване туре за туристе, а вредност 0 у противном случају.

Напомиње се да су од 15 посматраних варијабли 13 бинарног карактера (узимају вредност 0 или 1), а две категоричко-нумеричког карактера – B_1 и C_1 . У складу са поделом свих улазних варијабли на 3 нивоа која одговарају њиховом значају за ефективност управљања, одабрана је тежинска линеарна комбинација.

У формули (1) тежински фактори 5/3/1 се додељују варијаблама 1/2/3 нивоа, у циљу представљања њихове претпостављене релевантности у моделу:

- $5 \sum_{i=1}^3 A_i$ - збир варијабли нивоа 1 (A_1 до A_3), помножен тежинским фактором 5;
- $3 \sum_{j=1}^3 B_j$ - збир варијабли нивоа 2 (B_1 до B_3), помножен тежинским фактором 3;
- $\sum_{k=1}^9 C_k$ - збир варијабли нивоа 3 (C_1 до C_9).

На овај начин је израчунат помоћни скор S_0 који може узети вредности из опсега од 0 до 36.

У другој фази конструкције модела, извршена је стандардизација како би коначни скор S узимао вредности из опсега од 0 до 100, које се могу интуитивније разумети и интерпретирати.

Стандардизација линеарне функције X чији је кодомен (x_{min}, x_{max}) на функцију Y чији је кодомен (y_{min}, y_{max}) је линеарна трансформација $X \rightarrow Y$ која очувава монотоност дата формулом (2):

$$Y = \frac{y_{max} - y_{min}}{x_{max} - x_{min}} (X - x_{min}) + y_{min} \quad (2)$$

Уврштавањем одговарајућих вредности $Y=S$, $X=S_0$, $x_{min}=0$, $x_{max}=36$, $y_{min}=0$ и $y_{max}=100$ у формулу (2) добија се коначни израз за израчунавање скорa S :

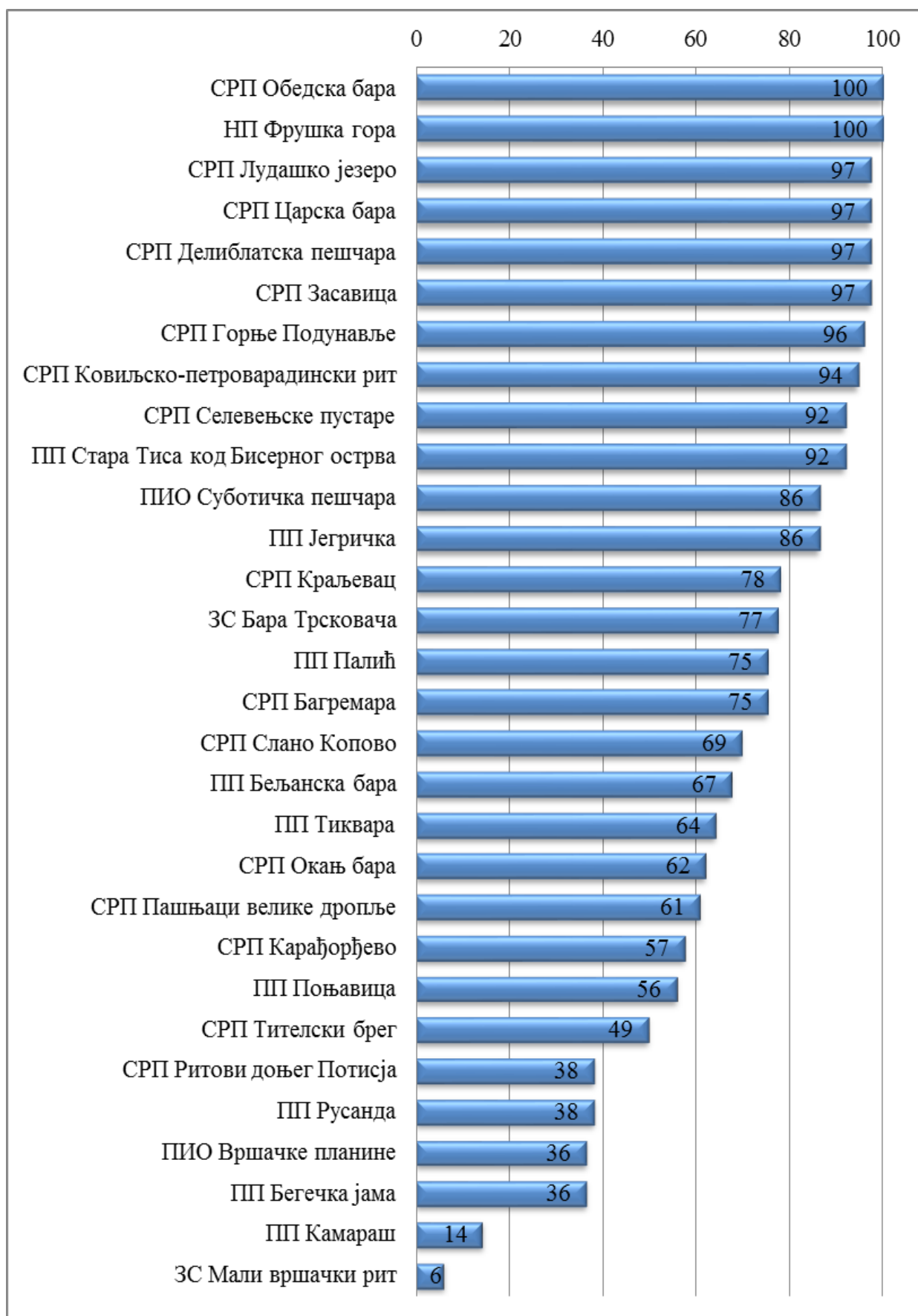
$$S = 100(5 \sum_{i=1}^3 A_i + 3 \sum_{j=1}^3 B_j + \sum_{k=1}^9 C_k) / 36 \quad (3)$$

Овим је завршена конструкција стандардизованог скорa за квантификацију процене ефективности управљања заштићеним подручјима.

7.2 ПРИМЕНА МОДЕЛА НА ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА ИЗ УЗОРКА

Након израчунавања стандардизованог нумеричког скорa ефективности управљања S уведеног формулом (3) за свако од 30 заштићених подручја која чине узорак, могуће је рангирати посматрана заштићена подручја по степену ефективности.

Заштићена подручја су рангирана према додељеном скору, како је приказано на Слици 7.2.

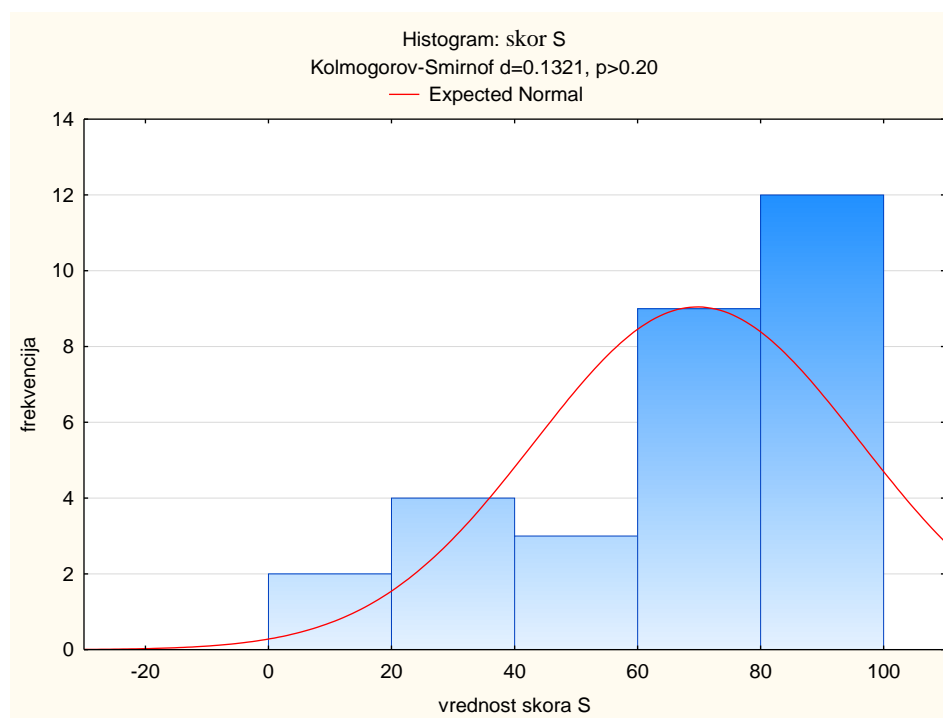
Слика 7.2 Заштићена подручја рангирана према додељеном скору (0-100)

На основу расподеле скорова, два заштићена подручја имају максимални скор 100, што значи да су код њих задовољени сви посматрани фактори ефективности, док је најлошије рангирано заштићено подручје ЗС „Мали вршачки рит“ коме је додељена вредност скорa 6. Због најбољег скорa, заштићена подручја - СРП „Обедска бара“ и НП „Фрушка гора“, би требало узети као пример успешног модела за ефективно управљање.

Дескриптивна статистика вредности скорa на посматраном узорку је приказана у Табели 7.2, а хистограм овог обележја упоредо са тестом нормалности расподеле је дат на Слици 7.3.

Табела 7.2. Дескриптивна статистика степена ефективности испитиваних заштићених подручја

	Аритметичка средина	95% интервал поверења за средњу вредност	Медијана	Доњи квантил	Горњи квантил	Стандардна девијација	Коефицијент варијације
Скор S (n=30)	69.72	(59.84, 79.60)	75	55.56	94.44	26.46	37.95

Слика 7.3 Хистограм расподеле и тест нормалности за скор S

На основу Табеле 7.2 и Слике 7.3 може се закључити да је расподела скорa на посматраном узорку обима 30 асиметрична, закривљена у лево. Средња вредност скорa је 69.72 ± 26.46 , а медијана износи 75, што значи да половина од укупног броја испитиваних заштићених подручја има процењен степен ефективности већи од 75. Коефицијент варијације од 38% сугерише да је реч о умерено варијабилном обележју.

Испитивање сагласности са нормалном расподелом је извршено Kolmogorov-Smirnov тестом. Будући да је р-вредност теста већа од 0.05 закључујемо да расподела скорa није у складу са нормалном расподелом. Због тога ће у наставку, приликом анализа скорa, бити коришћене непараметарске методе инференцијалне статистике, као и непараметарска корелација.

7.2.1 Корелација између степена ефикасности и површине заштићених подручја

У овом делу је испитана повезаност између ефикасности управљања процењене скором S и површине заштићених подручја. Корелација између скор ефикасности управљања и одређене нумеричке карактеристике заштићених подручја је испитана помоћу Spearmanov-ог коефицијента корелације рангова, у складу са непараметарском природом овог обележја.

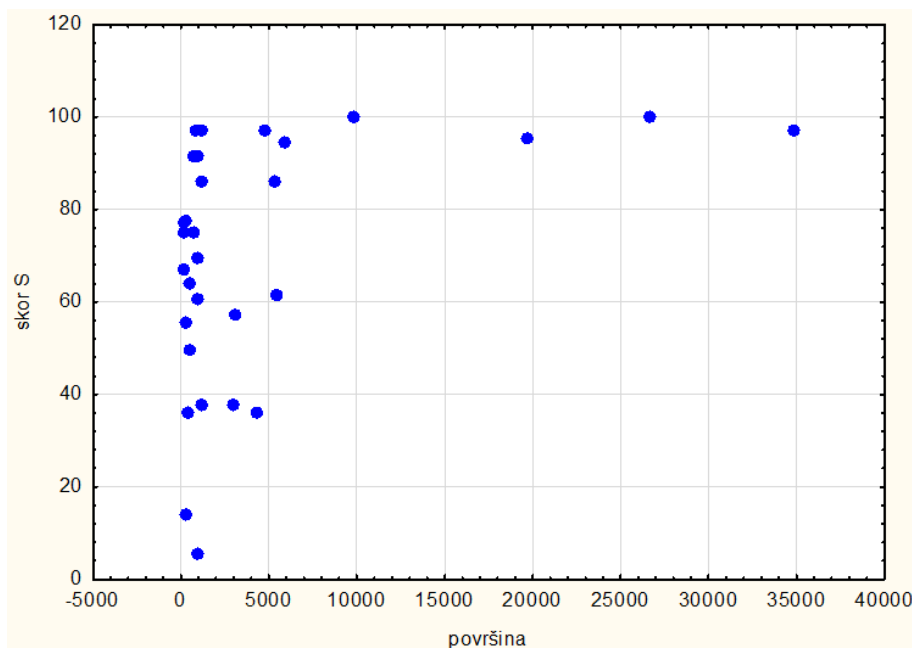
Резултат је приказан у Табели 7.3. Статистичка значајност израчунатог Spearmanov-ог коефицијента корелације је проверена одговарајућим t -тестом, и приказана вредношћу t -статистике са $n-2$ степена слободe, и одговарајућом p -вредношћу.

Табела 7.3 Корелација између степена ефикасности и површине заштићених подручја

Парови варијабли	Валидан обим узорка n	Spearmanov коефицијент R	$t(n-2)$ статистика	p -вредност
Скор и површина	30	0.4317*	2.5328	0.0172

* Означава коефицијенте значајне на нивоу 0.05

На основу Табеле 7.3 утврђено је да постоји статистички значајна позитивна корелација између скором измереног степена ефикасности и површине заштићених подручја, на основу чега можемо закључити да се заштићеним подручјима са већом површином ефикасније управља. Дијаграм расипања скор и површине је приказан на Слици 7.4 и сугерише да веза између ових варијабли није веома јака, односно да на вредност скор утичу и други фактори осим површине подручја.

Слика 7.4 Дијаграм расипања за варијабли скор и површина

7.2.2 Корелација између степена ефикасности и карактеристика људских ресурса заштићених подручја

У овом делу представљена је корелација између скор ефикасности и додатних варијабли у које спадају следеће кадровске карактеристике заштићених подручја:

- проценат стручне службе у укупном броју запослених;
- однос површине (ha) и броја чувара.

Резултат анализе је приказан у Табели 7.4, која садржи Spearmanов коефицијент корелације R, вредност t-статистике са n-2 степена слободe, којом је испитана значајност израчунатог коефицијента корелације, и одговарајућу p-вредност теста.

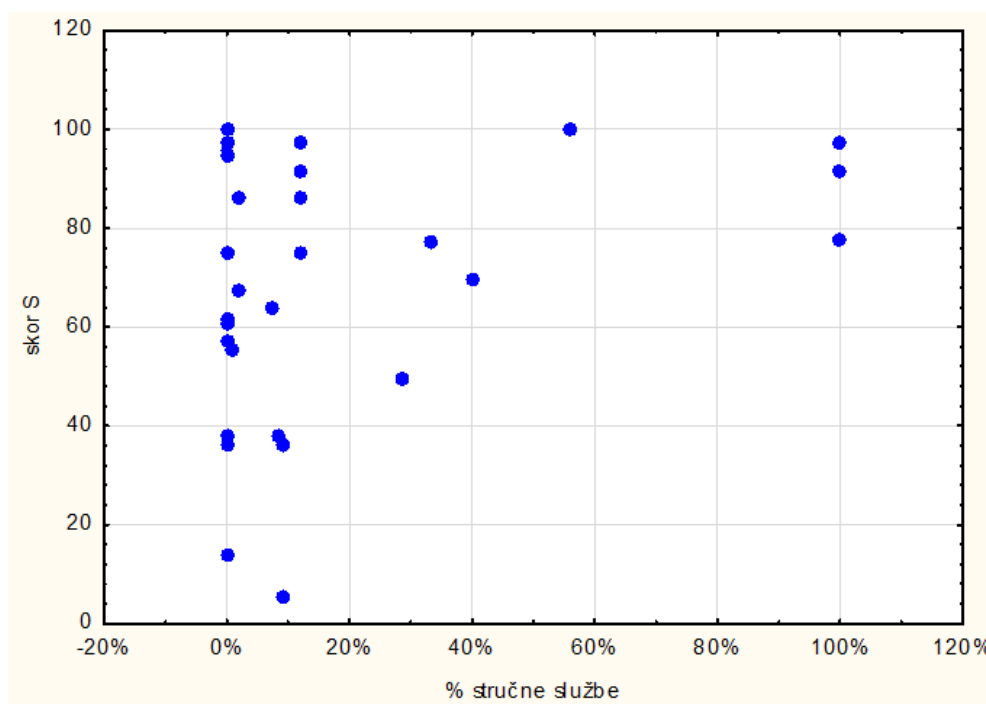
Табела 7.4 Корелација између степена ефективности и кадровских карактеристика заштићених подручја

Парови варијабли	Валидан обим узорка n	Spearmanов коефицијент R	t(n-2) статистика	p-вредност
Скор и % стручне службе	30	0.3892*	2.2359	0.0335
Скор и однос Р по чувару	28	0.1536	0.7927	0.4351

* Означава коефицијенте значајне на нивоу 0.05

На основу Табеле 7.4 утврђено је да постоји статистички значајна позитивна корелација између скором измереног степена ефективности и процента стручне службе у укупном броју запослених (Слика 7.5). Значајна корелација не постоји између скорa ефективности и односа површине и броја чувара заштићеног подручја.

Треба напоменути да је укупан узорак за израчунавање корелације са односом површине и броја чувара 28, јер два заштићена подручја немају чуварску службу, па су из ове анализе изостављена.

Слика 7.5 Дијаграм расипања за варијабле скор и проценат стручне службе

7.2.3 Корелација између степена ефективности и нивоа заштите

У овом делу је испитана повезаност између скорa ефективности управљања и додатних варијабли - нивои заштите заштићених подручја по две скале за категоризацију:

- ниво заштите по IUCN категоризацији;
- ниво заштите по националном законодавству.

Резултати су приказани у Табели 7.5, која садржи 2 пара корелираних варијабли. Статистичка значајност израчунатих Spearmanов-их коефицијената корелације је проверена t-тестом, и приказана вредношћу t-статистике и одговарајућом p-вредношћу.

Табела 7.5 Корелација између степена ефективности и IUCN категорија и врста заштићених подручја по националном законодавству

Парови варијабли	Валидан обим узорка n	Spearmanov коефицијент R	t(n-2) статистика	p-вредност
Скор и IUCN категорија	27	0.0123	0.0618	0.9512
Скор и национална врста	30	0.3925*	2.2581	0.0319

* Означава коефицијенте значајне на нивоу 0.05

На основу Табеле 7.5 утврђено је да постоји статистички значајна позитивна корелација између скором измереног степена ефективности и нивоа заштите одређеног на основу националне поделе.

Међутим, значајна корелација није утврђена између скорa ефективности и нивоа заштите одређеног помоћу IUCN категоризације, у узорку од 27 заштићених подручја (код три заштићена подручја није било података о припадајућој IUCN категоризацији, па су изостављена из ове анализе).

Може се закључити да је национална подела боље усклађена са предложеним моделом за проценту ефективности, јер се из анализа види да се заштићеним подручјима ефективније управља.

7.2.4 Утицај основне делатности управљача на степен ефективности управљања

У циљу испитивања утицаја основне делатности управљача на процењен степен ефективности управљања, посматрана заштићена подручја су подељена у два подузорка: она којима управљају управљачи чија је основна делатност заштита природе (обим n=10) и остала, чији управљачи имају неку другу основну делатност (обим n=20). Потом је извршена компарација скорова ове две групе заштићених подручја.

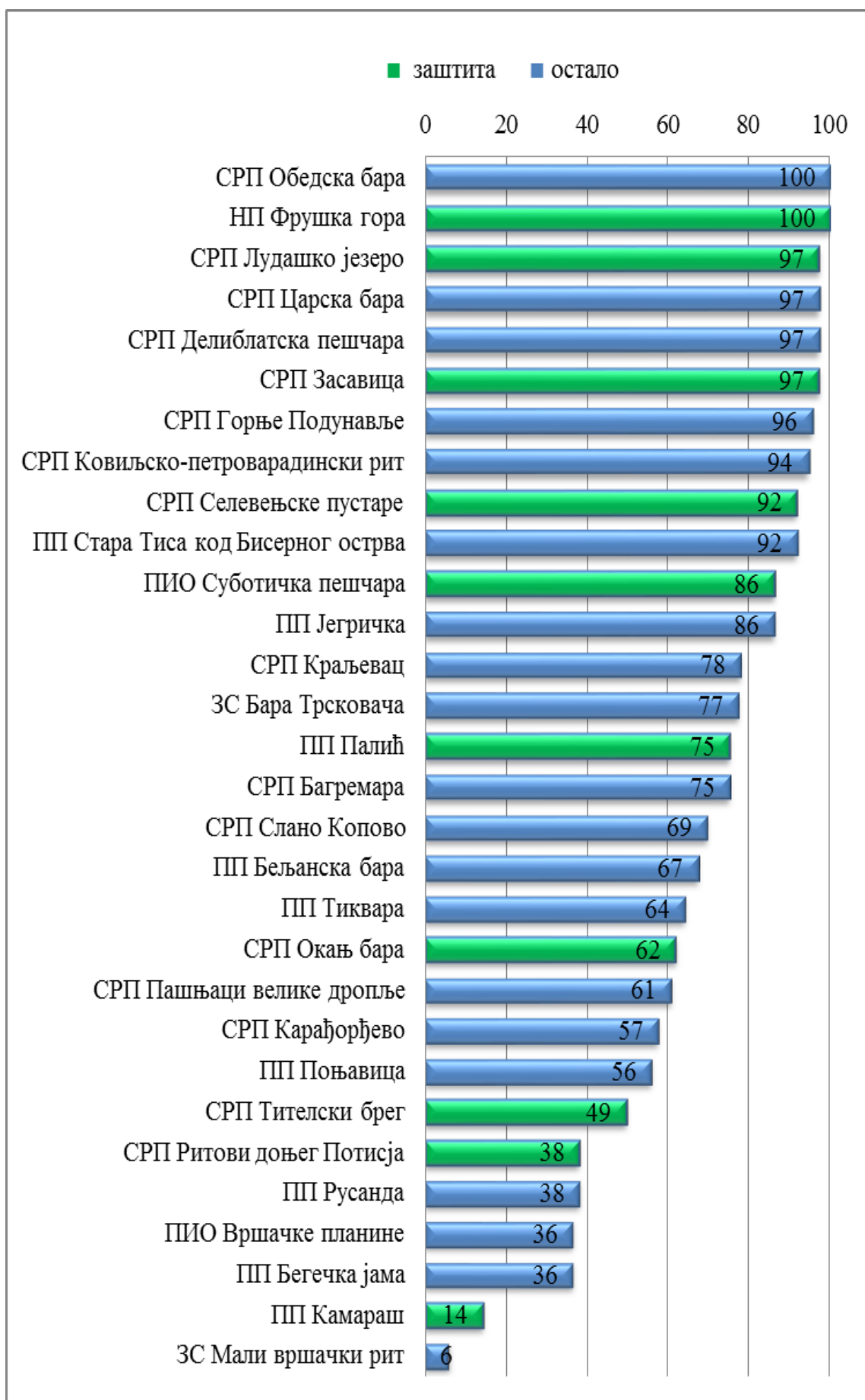
Због одступања дистрибуције скорова од нормалне расподеле, компарација је извршена непараметарским Mann-Whitney U тестом, а резултати су приказани у Табели 7.6.

Табела 7.6 Компарација скорова ефективности код управљача са различитим основним делатностима

MW U-тест	Сума рангова (о.д. Заштита, n=10)	Сума рангова (о.д. Остало, n=20)	U-статистика	Z-статистика	p-вредност
Скор ефикасности	165.000	300.000	90.00000	0.417944	0.675988

Резултати анализе приказани у Табели 7.6 показују да на испитаном узорку није утврђена статистички значајна разлика ($p > 0.05$) у степену ефективности управљања између групе заштићених подручја код којих је основна делатност управљача заштита животне средине/природе, и групе заштићених подручја код којих то није случај. Закључује се да заштита природе као основна делатност управљача није претпоставка која би учинила да управљач буде ефективнији у односу на друге управљаче.

Слика 7.6 приказује дистрибуцију скорова у зависности од основне делатности код заштићених подручја.

Слика 7.6 Дистрибуција скора заштићених подручја према основној делатности управљача

7.2.5 Утицај организационог типа управљача на степен ефикасности управљања

На реализованом узорку од 30 заштићених подручја јављају се 4 организациона типа управљача: најзаступљенија су јавна предузећа (ЈП, $n=18$), потом удружења грађана (УГ, $n=6$), а најмање су заступљени државни органи (ДО, $n=3$) и привредна друштва (ПД, $n=3$). Заштићена подручја су сходно томе подељена на 4 групе, и извршена је компарација средњих вредности скова између ових група.

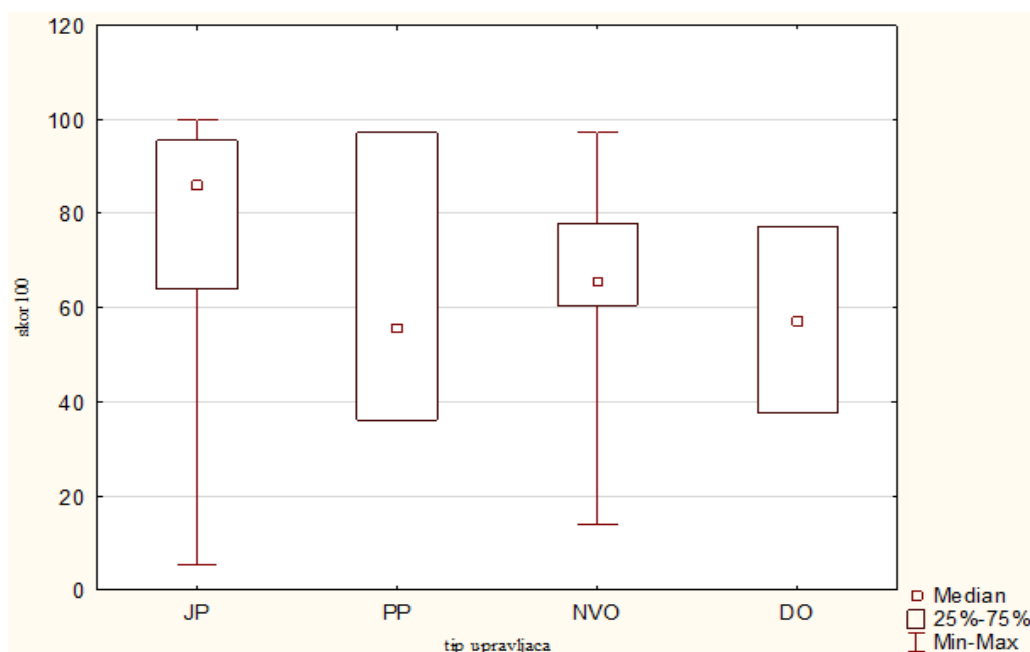
Утицај организационог типа управљача на степен ефикасности је испитан непараметарским Kruskal-Wallis ANOVA тестом, чији су резултати представљени у Табели 7.7.

Табела 7.7 Компарација скова ефикасности код управљача са различитим организационим типом

Организациони тип управљача	Валидан обим n	Средњи ранг	H-статистика ($ss=3$)	p-вредност
Јавно предузеће	18	17.47222	2.5404	0.468
Привредно друштво	3	12.66667		
Удружење грађана	6	13.58333		
Државни орган	3	10.33333		

Резултати теста: H-статистика=2.54, $p>0.05$, указују на то да на посматраном узорку није утврђена статистички значајна разлика између скова ефикасности заштићених подручја којима управљају управљачи различитог организационог типа.

Упркос таквим резултатима, графички приказ дистрибуције степена ефикасности код ове 4 групе (Слика 7.7) сугерише да је степен ефикасности управљања нешто бољи код јавних предузећа него код остале 3 групе, али се разлика не може сматрати статистички значајном због израженог минимума целог узорка, који припада овој групи. Такође, мали обим узорка у групама ПД и ДО утиче на смањену поузданост ових резултата.

Слика 7.6 „Box and whiskers“ дијаграм дистрибуције скова у зависности од организационог типа управљача

7.2.6 Корелација између степен ефективности и прихода и расхода

У циљу испитивања повезаности између ефективности управљања и квалитета финансијског пословања заштићених подручја уведене су две релативне мере за репрезентацију финансија:

- проценат прихода од стручног рада у укупним приходима;
- проценат расхода за заштиту природе у укупним расходима.

Корелација између скорa ефективности, и уведених показатеља финансија је приказана у Табели 7.8, која садржи Spearmanов коефицијент корелације R, вредност t-статистике са n-2 степена слободe којом је испитана значајност израчунатог коефицијента корелације, и одговарајућа p-вредност теста.

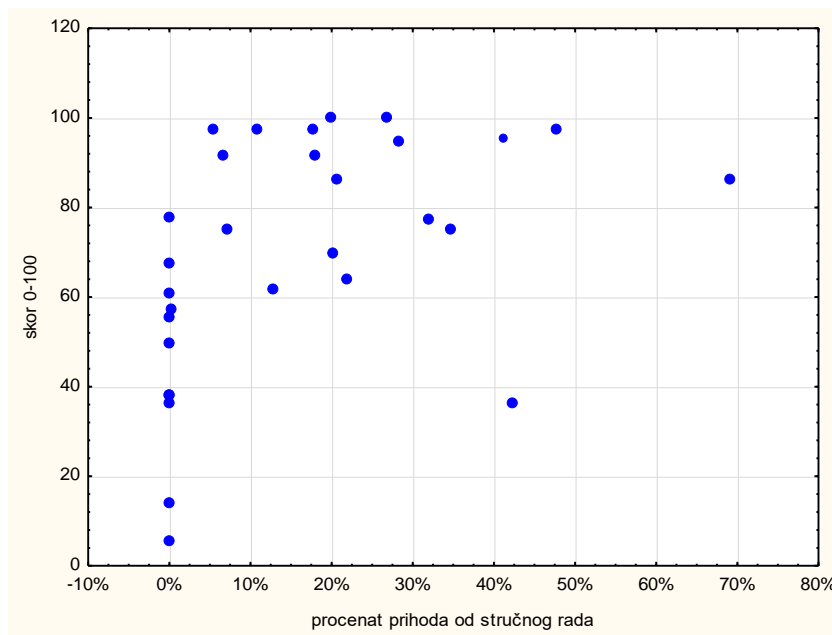
Табела 7.8 Корелација између степена ефективности и релативних мера финансија

Парови варијабли	Валидан обим узорка n	Spearmanов коефицијент R	t(n-2) статистика	p-вредност
Скор и % прихода од стручног рада	30	0.5382**	3.3795	0.0021
Скор и % расхода за заштиту природе	30	0.5161**	3.1886	0.0035

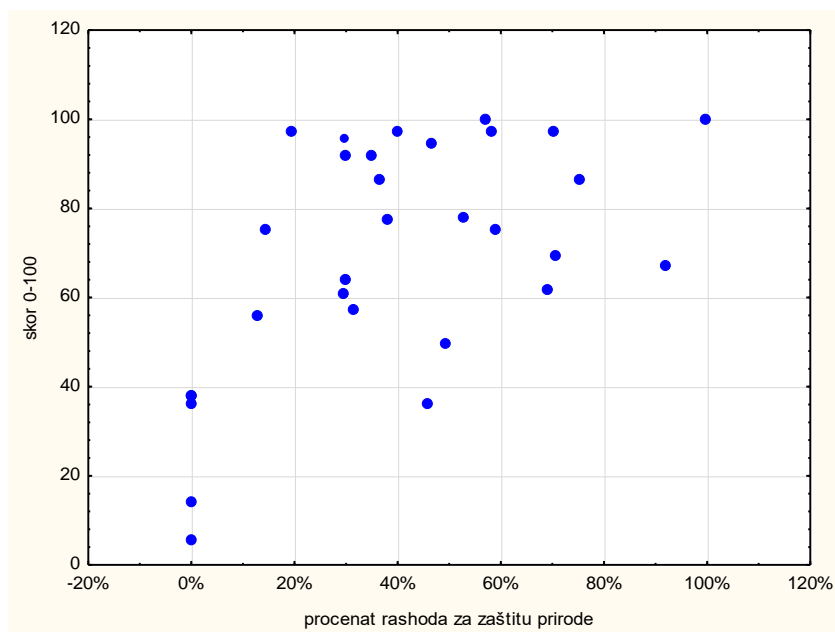
** означава коефицијенте значајне на нивоу 0.01

На основу Табеле 7.8 утврђено је да постоји статистички веома значајна позитивна корелација између скором измереног степена ефективности и обе релативне мере за репрезентацију финансија: процента прихода од стручног рада, и процента расхода за заштиту природе.

Такође, утврђено је да су уведене варијабле финансија међусобно у веома високој позитивној корелацији (Spearmanов коефицијент R=0.5561, t-статистика=3.5414, p-вредност=0.0014). Дијаграми расипања су приказани на Сликама 7.8 и 7.9.

Слика 7.8 Дијаграм расипања за варијабле скор и проценат прихода од стручног рада

Слика 7.9 Дијаграм расипања за варијабле скор и проценат расхода за заштиту природе

7.2.7 Корелација између степен ефективности и утицаји на заштићена подручја

Бројна и хетерогена група варијабли повезаних са заштићеним подручјима су утицаји на подручја, па се намеће потреба за испитивањем повезаности између ефективности управљања и њиховог деловања. С обзиром да би детаљна анализа ове повезаности била веома обимна, и да стога превазилази постављене оквире овог истраживања, у дисертацији је приказан само оквирни резултат у коме је дејство изабраних утицаја квантификовано и обједињено у један скор, који се може интерпретирати као степен изложености различитим утицајима.

Детаљан опис појединачних утицаја на заштићена подручја је дат у Поглављу 5.

Резултат корелационе анализе је приказан у Табели 7.9. Статистичка значајност израчунатог Spearmanov-ог коефицијената корелације је проверена одговарајућим t-тестом, и приказана вредношћу t-статистике са n-2 степена слободе, и одговарајућом p-вредношћу.

Табела 7.9 Корелација између степена ефективности и степена изложености утицајима на заштићена подручја

Парови варијабли	Валидан обим узорка n	Spearmanov коефицијент R	t(n-2) статистика	p - вредност
Скор и утицаји	30	0.2054	1.1106	0.2761

На основу Табеле 7.9 утврђено је да не постоји статистички значајна корелација између скором измереног степена ефективности и укупног кумулативног степена изложености утицајима на реализованом узорку.

Треба напоменути да је у будућем наставку истраживања потребно посветити додатну пажњу овој теми и анализирати дејство сваког утицаја посебно (што би вероватно довело до другачијих резултата).

7.2.8 Утицај испуњености минималних услова на активности очувања и унапређења заштићених подручја

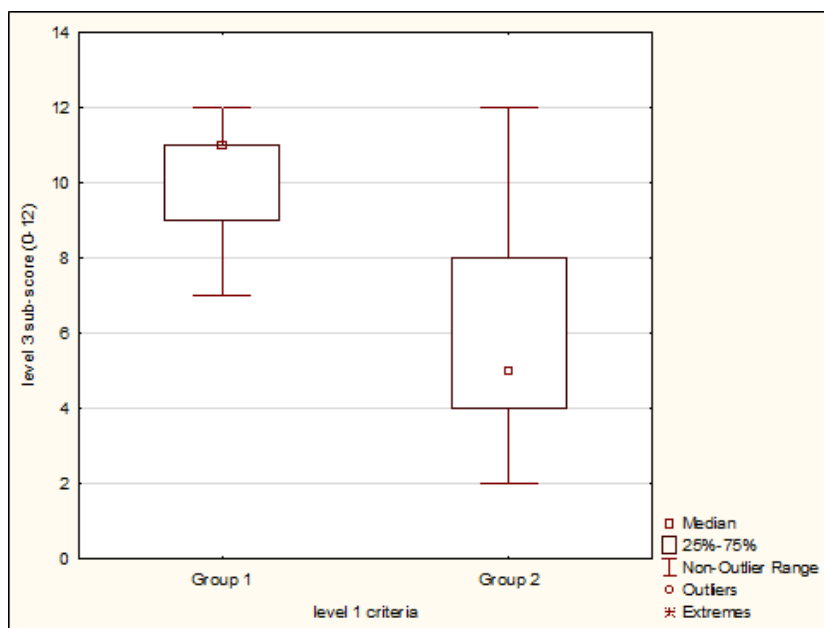
Циљ ове емпиријске анализе је да се повежу два комплементарна аспекта управљања заштићеним подручјима – правно-административни и оперативни. Уочено је да од посматраних 30 заштићених подручја, њих 12 испуњава основне законом прописане услове (варијабле нивоа 1 и 2), док код преосталих 18 то није случај.

Овај критеријум је наметнуо поделу узорка на две групе (група 1, n=12 и група 2, n=18). Полазна хипотеза је да између ове две групе постоји разлика у погледу испуњености критеријума примене, односно степена реализованих оперативних активности усмерених ка очувању и унапређењу заштићених подручја (варијабле нивоа 3). Другим речима, претпоставка је да управљачи који не испуњавају основне правно-административне критеријуме такође не реализују оперативне активности на задовољавајућем нивоу. У циљу провере ове хипотезе, израчунат је под-скор варијабле Нивоа 3 ($\sum_{k=1}^9 C_k$), који може имати вредности од 0 до 12. Средње вредности овог сора су упоређене између две уведене групе. Компарација је извршена Mann-Whitney U тестом, а резултати су приказани у Табели 7.10.

Табела 7.10 Компарација под-скорова између групе 1 и групе 2

MW U-тест	Сума рангова (група 1, n=12)	Сума рангова (група 2, n=18)	U-статистика	Z-статистика	p-вредност
Под-скор нивоа 3	276.500	188.500	35.500	3.118	0.002

Mann-Whitney U тест показује да на посматраном узорку постоји статистички веома значајна разлика ($p < 0.01$) у вредностима под-скоора нивоа 3 између заштићених подручја која испуњавају све критеријуме нивоа 1 и 2 (група 1) и осталих заштићених подручја (група 2). „Box and whiskers” дијаграм за две групе, који визуелно наглашава претходно установљене разлике, је дат на Слици 7.10. Резултати који међусобно повезују обавезе прописане законом и примену обавеза на терену, показују да управљачи који су испунили основне критеријуме значајно боље реализују оперативне активности (Banjac et al., 2018).

Слика 7.10 „Box and whiskers” дијаграм под-скорова у зависности од испуњености критеријума нивоа 1

8. ДИСКУСИЈА

У овом поглављу је дата дискусија о резултатима емиријске анализе варијабли, односно резултатима анализе стања заштићених подручја. Затим је дата дискусија о моделу процене ефективности управљања заштићеним подручјима, као и о корелацијама и компарацијама модела и додатних варијабли.

Управљање заштићеним подручјем је комплексан задатак од националног и међународног значаја. Савремена наука која се бави управљањем заштићеним подручјима покушава да да одговоре на питања који модел управљања је најбољи и најефективнији. Да би се могли дати одговори на ова питања, неопходно је прво извршити анализу испуњености законом прописаних задатака које управљачи треба да обављају, јер то представља основни и нужни минимум пре сваке даље анализе.

Истраживање у овој дисертацији је засновано на анализи упитника Покрајинског завода за заштиту природе. На 28 анализираних питања одговоре су дали запослени код 21 управљача, који управљају са 30 заштићених подручја. Укупан број одговора је био 840.

Посматрана заштићена подручја су изабрана у односу на површину коју заузимају, тако да нису мања од 100 ha - *sensu stricto* заштићена подручја. Укупна површина испитиваних заштићених подручја представља 90% површине свих заштићених подручја у АП Војводини, или 20% од укупне површине *sensu stricto* заштићених подручја у Републици Србији.

Истраживање се односило на период од 2010. до 2014. године, те се може рећи да је посматран средњорочан период од 5 година, што се у литератури сматра добрим временским оквиром за праћење стања у систему заштите природе (Hockings et al., 2006).

Варијабле, које су посматране у анализи, усклађене су са WCPA Оквиром за процену ефективности управљања заштићеним подручјима и вредноване по значају који имају, на основу Закона о заштити природе Републике Србије. Варијабле су подељене у 2 групе и 3 нивоа.

8.1 ДИСКУСИЈА ЕМИРИЈСКЕ АНАЛИЗЕ ВАРИЈАБЛИ

Варијабле прве групе, нивоа 1, су: план управљања – основни менаџмент план (по којем раде запослени), стручна служба заштите и чуварска служба, као основни услови успостављања и функционисања заштићених подручја. План управљања немају 4 заштићена подручја, односно 3 управљача. То су:

- СРП „Ритови доњег Потисја“, чији је управљач ЈП „Резервати природе Зрењанина“;
- ПИО „Вршачке планине“ и ЗС „Мали вршачки рит“, чији је управљач ЈП „Варош“;
- ПП „Камараш“, чији је управљач Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“.

Уколико се план управљања не може припремити у року и са расположивим ресурсима, према Thomas and Middleton (2003), може се спровести скраћени облик процеса планирања управљања и припремити привремени план. Улога привременог плана била би да усмери управљача на одговарајуће и прихватљиве активности, до тренутка када се може припремити комплетан план (Јелић и Томићевић-Дубљевић, 2015).

Минимум кадровског потенцијала управљача заштићеног подручја је прописан Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја.

У погледу стручне и чуварске службе, Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“ (управљач ПП „Русанда“) и Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“ (управљач ПП „Камараш“) немају запослене ни у стручној служби заштите, ни у чуварској служби. Поставља се питање како су уопште ова јавна установа и удружење грађана добили право на управљање заштићеним подручјима.

Анализа варијабли прве групе, нивоа 2, подразумева анализу постојања следећег: годишњи програм управљања, одлука о накнадама за коришћење заштићеног подручја и правилник о унутрашњем реду и чуварској служби.

У истраживаном периоду потребно је скренути пажњу на 2014. годину када су сва посматрана заштићена подручја била основана. На тај начин се могу целовито анализирати ови критеријуми. У тој години, 3 заштићена подручја, односно 2 управљача, нису имала усвојен годишњи програм управљања. То су:

- ПИО „Вршачке планине“ и ЗС „Мали вршачки рит“, управљач је ЈП „Варош“;
- ПП „Камараш“, управљач је Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“.

Како годишњи програм управљања представља реализацију плана управљања и како наведена заштићена подручја немају ни план управљања, логично је да немају ни овај документ.

Одлуку о накнадама за коришћење заштићених подручја има свега 12 управљача. Заштићена подручја, односно управљачи који немају ову одлуку су:

- ПП „Бегечка јама“, управљач је ДТД Рибарство д.о.о;
- ПП „Бељанска бара“, управљач је ЈВП „Воде Војводине“;
- СРП „Краљевац“, управљач је Удружење спортских риболоваца „Делиблатско језеро“;
- ПП „Палић“, управљач је ЈП „Палић-Лудаш“;
- ЗС „Мали вршачки рит“, управљач је ЈП „Варош“;
- ПП „Русанда“, управљач је Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“
- ПП „Камараш“, управљач је Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“;
- ПП „Поњавица“, управљач је Водопривредно предузеће „Тамиш Дунав“ д.о.о;
- СРП „Пашњаци велике дропље“, управљач је Ловачко удружење „Перјаница“.

Управљачи би требали да искористе сваки законом дозвољен начин да приходују додатна средства која су наменска и служе унапређењу и заштити подручја којим управљају. У будућности се треба фокусирати на што детаљнију и свеобухватнију анализу финансијских инструмената који управљачима стоје на располагању, ради приходавања средства да би одрживо газдовали заштићеним подручјем, односно да би се што доследније применило законско начело „корисник плаћа“.

Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби је донело 90% заштићених подручја. Три управљача, који управљају са 3 заштићена подручја немају овај акт. То су:

- ЗС „Мали вршачки рит“, управљач је ЈП „Варош“;
- ПП „Палић“, управљач је ЈП „Палић-Лудаш“;
- ПП „Камараш“, управљач је Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“.

Недоношење овог акта у дужем временском периоду, може довести до уништавања основних природних вредности, због који је одређено подручје проглашено за заштићено.

ЗС „Мали вршачки рит“ нема донет ни један акт, иако има стручну службу заштите и чуварску службу. Овим заштићеним подручјем управља ЈП „Варош“, који управља и са ПИО „Вршачке планине“. ПИО „Вршачке планине“ немају план управљања и годишње програме управљања, док су остале варијабле прве групе испуњене. Исти запослени у стручној и чуварској служби раде на оба заштићена подручја. Слична је ситуација и код ЈП „Палић-Лудаш“. Овај управљач није донео одлуку о накнадама и правилник о чуварској служби, за ПП „Палић“, док за остала заштићена подручја којима управља (3), има испуњене све услове.

На основу наведеног, може се закључити да управљачи који управљају са више заштићених подручја, за неке имају испуњене све услове (или већину), док за друга заштићена подручја немају. Потребно је извршити анализу разлога за овакво поступање и оставити управљачима примерен рок да ове неправилности отклоне.

На крају, Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“ (управљач ПП „Камараш“) нема испуњен ни један услов из прве групе, те би му се управљање требало одузети.

Варијабле 2 групе, 3 нивоа, су узете као средство које треба да помогне у анализи. Оне представљају мерљиве параметре којима се утврђује ефективност управљања заштићеним подручјима на терену. Ради се о анализи варијабли које представљају конкретне активности управљача и то: реализовани и започети пројекти, учествовање у едукацијама у вези ЕУ интеграција у области заштите природе, вођење мониторинга, вођење електронских база података, реализација образовних програма и/или промотивних манифестација, постојање туристичких садржаја у заштићеном подручју (туристичке стазе, центри за посетиоце и организоване туре).

Број пројеката које је управљач реализовао или започео у посматраном периоду представља слику о способности да приходује недостајућа средства за рад, на основу стручности и иницијативе запослених. Посматрањем описне статистике примећује се да је највише постигло ЈП „Војводинашуме“ (46 пројеката), али да пројекти нису равномерно распоређени на сва анализирана заштићена подручја, којима овај управљач управља (5). Овим се показује да на управљање заштићеним подручјима имају утицај Шумска газдинства и њихови запослени, а не само централа предузећа.

Пет заштићених подручја, односно 4 управљача, немају ни један пројекат реализован или започет у посматраном периоду, што говори о слабости потенцијала људских ресурса или незаинтересованости за рад.

Заштићена подручја, односно управљачи који у истраживаном периоду нису реализовали или започели ни један пројекат су:

- ЗС „Мали вршачки рит“, управљач је ЈП „Варош“;
- СРП „Ритови доњег Потисја“, управљач је ЈП „Резервати природе Зрењанина“;
- СРП „Тителски брег“, управљач је ЈП „Тителски брег“;
- ПП „Тиквара“, управљач је ЈП Спортско-рекреативни центар „Тиквара“;
- ПП „Бегечка јама“, управљач је ДТД Рибарство д.о.о.

ЈП „Варош“ има 4 пројекта у оквиру ПИО „Вршачких планина“. С обзиром да ЈП „Варош“ има заједничку стручну службу заштите за оба заштићена подручја, није јасно зашто је пажња усмерена само на једно заштићено подручје.

Учешће међународних пројеката у укупном броју пројеката, код свих посматраних управљача, је свега 5,81%. Иако је, у истраживаном периоду, Република Србија била на почетку праксе коршћења међународних фондова, 5,81% реализованих или започетих међународних пројеката је веома мало.

У погледу едукације запослених у вези ЕУ интеграција у области заштите природе, 57% управљача је едуковало своје запослене, док је то учинило 19 заштићених подручја. Међу управљачима, који нису едуковали своје запослене, налази се Покрет горана Сремска Митровица (управљач СРП „Засавица“) што представља изненађење, с обзиром да спадају у најбоље управљаче.

Мониторинг врста представља неопходну основу за анализу ефикасности заштите на терену, коју реализују запослени код управљача.

У посматраном периоду 4 управљача (19,05%) није радило мониторинг, односно 13,33% заштићених подручја. Заштићена подручја, односно управљачи су:

- ПП „Бегечка јама“, управљач је ДТД Рибарство д.о.о.;
- СРП „Ритови доњег Потисја“, управљач је ЈП „Резервати природе Зрењанина“;
- СРП „Окањ бара“, управљач је Друштво за заштиту животне средине „Окањ“;
- ПП „Камараш“, управљач је Удружење грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“.

Изостанак мониторинга указује на слабост потенцијала људских ресурса и на неиспуњавање законских обавеза управљача. Процена остваривања циљева заштите природе у заштићеном подручју се не може утврдити без праћења стања биодиверзитета. У наредном периоду би требало императивно прописати обавезу вршења мониторинга као облика континуалног праћења стања природе у заштићеном подручју.

Постојање електронских база података подразумева вођење база о административним подацима и о биодиверзитету. У погледу административних база података може се видети да 71,43% управљача испуњава ове базе, док законску обавезу о вођењу база података о биодиверзитету испуњава свега 38,10% управљача. Структурирани подаци су основни предуслов за анализу, процену стања и извештавање и представљају важан део сваког система. У наредном периоду неопходно је успоставити униформне базе података, ради лакше контроле оних који управљају добрима од општег интереса.

Реализација образовних програма и/или промотивних манифестација зависи од потенцијала запослених, буџета управљача, који ове активности треба да подржи, као и инфраструктуре у самом подручју. Заштићених подручја која су реализовала образовне активности је само 40%, док је код промоције ситуација боља и износи 63,33%. Једно од начела Националног програма заштите животне средине („Сл. гласник РС“, бр. 12/10) је начело подизања свести о значају заштите животне средине, које промовише важност образовања о заштити животне средине, у циљу повећања нивоа разумевања проблема од стране јавности и побуђивања интереса за питања животне средине. Уколико се не буде подизала свест грађана и уколико се младе генерације не буду училе да је заштита неопходна и значајна за будућност, постојање заштите природе би било доведено у питање.

Веома је неповољна и чињеница да 33% управљача нема веб презентацију на којој се описују заштићена подручја којима управљају. На овај начин не постоји основна могућност информисања грађана, што је у информатичкој ери недопустиво. Управљачи би на веб страници могли пружити неопходне информације о начињеном прогресу, редовно обавештавати заинтересоване стране о променама у самом подручју и др.

Туризам је једна од добробити коју пружају заштићена подручја у смислу њихових општекорисних функција. Без туристичких садржаја, посетиоци би се углавном свели на стручњаке који се баве заштитом природе. Овим се не би остварила пуна функција заштићеног подручја као добра од опште вредности и интереса.

У погледу туристичких стаза ситуација је прихватљива и њих поседује 76,67% заштићених подручја. Организоване посете могуће су у 60% заштићених подручја. Центар за посетиоце поседује половина заштићених подручја, односно 53,33%. Стојановић и сар. (2011), наводе да је непоходно добро познавати туристичку понуду у заштићеним подручјима, каквог је она карактера, колико одговара савременом туризму и шта је неопходно да би се она унапредила. Резултати овог истраживања указују да постоји основа за развој туризма, али да је неопходно наставити улагање у инфраструктуру и њихову понуду.

Задње две варијабле, образовни програми/промотивне манифестације и туризам су уско везане. Туристичка инфраструктура (центри за посетиоце, туристичке стазе, информативне табле и пунктови и др.) представља неизоставни део за реализацију образовних програма и промотивних манифестација. С обзиром да око половине заштићених подручја има туристичку инфраструктуру и да је половина реализовала едукације и промоције, може се закључити да је успостављен оперативни оквир за еко туризам, образовање, информисаност и укључивање јавности у заштиту природних вредности тих заштићених подручја.

8.2 ДИСКУСИЈА МОДЕЛА, КОРЕЛАЦИЈА И КОМПАРАЦИЈА

Имајући на располагању све резултате, за период од 5 година, креиран је модел за квантификацију процене ефективности управљања заштићених подручја у АП Војводини. Модел је креиран на бази хипотезе у којој се тврди да ефективније управљају она подручја/управљачи који се у већој мери придржавају законом прописаних обавеза. У циљу провере ове хипотезе послужиле су додатне варијабле. Додатне варијабле, које су описане у Поглављу 5, су:

- површина заштићених подручја;
- проценат стручне службе у укупном броју запослених;
- однос површине и броја чувара;
- ниво заштите заштићених подручја по IUCN категоризацији;
- Ниво заштите заштићених подручја по националном законодавству;
- основна делатност управљача;
- организациони тип управљача;
- приходи и расходи;
- утицаји на заштићена подручја.

На почетку, конструисан је модел ефективности управљања, који рангира заштићена подручја. Модел је конструисан на бази варијабли 1/2/3 нивоа, којима је додељена вредност, односно тежински фактор претпостављеног значаја. Конструкција модела је настављена употребом нормиране агрегатне функције. На овај начин је добијена могућност рангирања заштићених подручја по ефективности управљања у вредностима од 1 до 100.

Од посматраних 30 заштићених подручја, 12 (40%) испуњава основне законом прописане услове (варијабле нивоа 1 и 2), док код преосталих 18 то није случај. Заштићена подручја која испуњавају основне законом прописане услове, у складу са Сликаом 7.2, су:

1. СРП „Обедска бара“ (100/100);
2. НП „Фрушка гора“ (100/100);
3. СРП „Лудашко језеро“ (97/100);
4. СРП „Царска бара“ (97/100);

5. СРП „Делиблатска пешчара“ (97/100);
6. СРП „Засавица“ (97/100);
7. СРП „Горње Подунавље“ (96/100);
8. СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ (94/100);
9. СРП „Селевењска пустаре“ (92/100);
10. ПП „Стара Тиса код Бисерног острва“ (92/100);
11. ПИО „Суботичка пешчара“ (86/100);
12. ПП „Тиквара“ (64/100).

У односу на припадајуће скорове, 11 заштићених подручја су рангирани као првих 11 најнеефективнијих заштићених подручја. ПП „Тиквара“ се налази на 19. месту и представља изузетак. Остаје нејасно зашто не спроводи већи број оперативних активности (варијабле нивоа 3), иако испуњава све основне законом прописане услове. На основу наведеног се може закључити да првих 11 заштићених подручја представљају добар пример адекватног управљања. Такође, резултат потврђује основну хипотезу, да ефективно управљање заштићеним подручјима подразумева доследну примену законских прописа.

С обзиром да 60% заштићених подручја не испуњава неки од основних законом прописаних услова, било би потребно извршити ревизију одлука о додели заштићених подручја на управљање одређеним управљачима. У појединим случајевима неки недостаци би се могли отклонити остављањем додатног рока управљачима да ускладе свој рад са законским нормама. Управљачи који не могу или не желе да испуне законом прописане задатке, не би требали да раде овај посао. Управљање заштићеним подручјима би требало да има минималне услове које треба императивно извршавати, пре свега зато што је управљање заштићеним подручјима делатност од општег интереса (члан 67. Закона о заштити природе), те не може бити нека успутна делатност. Ово представља полазну основу доброг управљања, а мерење ефективности и стварање што бољег управљачког модела је надоградња на постављене услове.

Анализа показује да су само код 2 заштићена подручја, СРП „Обедска бара“ и НП „Фрушка гора“, присутни сви испитивани критеријуми ефективности (100/100), те би њих требало узети као пример модела успешаног управљања. Управљач СРП „Обедска бара“ је ЈП „Војводинашуме“, који управља са још 4 истраживана заштићена подручја и сва се налазе у врху списка заштићених подручја по ефективности управљања, са скором до 75/100. Слична је ситуација и код ЈП „Палић-Лудац“, код којег су 3 од 4 заштићена подручја рангирана у горњем делу графика. Остаје нејасно зашто се са ПП „Палић“ није ефективно управљало. Из овога се може закључити да управљачи ЈП „Национални парк Фрушка гора“, ЈП „Војводинашуме“ и ЈП „Палић-Лудац“ ефективно обављају свој посао.

С друге стране, ЗС „Мали вршачки рит“ има најмањи скор, 6/100. Ово заштићено подручје има испуњена само 4 критеријума, од 12 и то стручну и чуварску службу, која је на минимуму као и мониторинг и промотивне активности. Треба напоменути да је управљач ЗС „Мали вршачки рит“ ЈП „Варош“ које управља и са ПИО „Вршачке планине“ који се налази на 27 месту (27/30), са скором 38/100. На основу наведеног, може се предложити разматрање одузимања управљања ЈП „Варош“ заштићеним подручјима.

Ефективност управљања је испитивана и са аспекта корелација и компарација између скорa ефективности управљања и одређених варијабли. Корелације су испитиване између скорa ефективности и следећих варијабли: површина, проценат стручне службе, однос површине и броја чувара, врсте заштићених подручја по Закону о заштити природе и по IUCN категоризацији, приходи и расходи и утицаји на заштићена подручја.

Комапарације су вршене између скорa ефективности и варијабли: основна делатност и организациони тип управљача. Комапарација је вршена и између две групе заштићених подручја: групе 1 која испуњава основне законом прописане услове (12) и заштићених подручја која не испуњавају ове услове (18) са реализацијом активности на терену.

Површина заштићених подручја утиче на многе аспекте управљања, а пре свега на дефинисање циљева управљања (Hockings et al., 2006). Анализа је показала да корелација између скорa ефективности управљања и површине постоји. Позитивна корелација постоји јер се управљање већином великих заштићених подручја ($P > 1.000$ ha) доделило великим јавним предузећима, која имају довољно запослених и новчаних средстава за улагање у заштиту природе. Заштићеним подручјима СРП Делиблатска пешчара, СРП Горње Подунавље и СРП Ковиљско-петроварадински рит, управља ЈП „Војводинашуме“, једно од највећих јавних предузећа у Војводини. Остали су: НП Фрушка гора – ЈП „НП Фрушка гора“, ПП Јегричја – ЈВП „Воде Војводине“.

Корелација је такође показала да веза између ових варијабли није веома јака. Разлог је тај што су у групи великих заштићених подручја и ПП „Русанда“, СРП „Ритови доњег Потисја“ и ПИО „Вршачке планине“, који имају веома мале скорове (38/100 и 36/100).

Корелација између скорa ефективности управљања и процента стручне службе у укупном броју запослених постоји. Стручна служба доприноси обављању задатака управљања заштићеним подручјима. Овом корелацијом је потврђена хипотеза 3.

Иако је у хипотези 4 наведено да постоји позитивна корелација између ефективности управљања и односа површине заштићеног подручја и броја чувара, резултат је показао супротно. Наиме, однос површине заштићеног подручја и броја чувара показује колику површину чува 1 чувар. Наведена корелација је показала да однос површине и броја чувара не утиче на ефективност. Међутим, првих 11, најбоље ранжираних заштићених подручја имају чуварску службу (која подразумева минимум 3 чувара на површини до 3.000 ha), те се може констатовати да је постојање чуварске службе/број чувара свакако елемент који утиче на ефективност управљања.

Међузависност скорa ефективности управљања и врста заштићених подручја по Закону о заштити природе постоји. Ово указује да се ефективно управља са специјалним резерватима природе. Резултат потврђује да се, по овом питању, управљачи придржавају Закона о заштити природе, који прописује строгу контролу активности у овој врсти заштићених подручја.

Даље, анализа показује да не постоји корелација између скорa ефективности управљања и IUCN категоризације заштићених подручја. IUCN категорије не могу бити аутоматски пренесене и примењене на национални ниво, већ би се требала вршити појединачна анализа за свако заштићено подручје. Сличан образац се јавља и у другим земљама, зато што је управљање прилагођено већ развијеном националном систему (Hobbs et al., 2010), а не IUCN категоријама (Munoz and Hausner, 2013). Препорука је да се примена IUCN система користи као средство за побољшање националног система категорија, као и управљања заштићеним подручјима у целини (Секулић, 2011).

Комапарација скорa ефективности и основне делатности управљача показала је да заштита животне средине (природе,) као основна делатност, није услов ефективнијег управљања заштићеним подручјем. Овакви резултати иду у прилог законском решењу да управљач заштићеног подручја може бити било које правно лице које испуњава законом дате критеријуме (члан 67. Закона о заштити природе). Међутим, треба споменути да у групи од првих 6 најбоље ранжираних заштићених подручја, са 3 управља управљач чија је основна делатност заштита животне средине/заштита природе. Закључује се да заштита природе/животне средине као основна делатност управљача може бити значајна, али не и пресудна чињеница. Овим закључком се делимично потврђује хипотеза 5.

Иако је у члану 67. Закона о заштити природе назначено да је управљање заштићеним подручјима делатност од општег интереса, већина управљача има двојну функцију, привредног корисника простора у циљу остваривања материјалних и других добити и субјекта за заштиту и унапређење природних вредности. Чак су и јавна предузећа задужена за поједине националне паркове у Републици Србији знатна средства за рад морала да остварују бављењем, пре свега, шумарством као привредном граном, што није било у складу са основном функцијом због којих су формирана (Пузовић, 2008).

У погледу утицаја организационог типа управљача на ефективност управљања, компарација показује да је ефективност управљања нешто боља код јавних предузећа. Ово је, између осталог, и због тога што од првих 6 ранжираних заштићених подручја, са 4 управљају јавна предузећа, која испуњавају готово све законом задате критеријуме. Ипак, по овом питању се не може формулисати јаснији став, јер узорак посматран у овој дисертацији није довољно репрезентативан.

У погледу тестирања прве и друге хипотезе, важно је извршити корелацију између скорга ефективности и позитивног финансијског пословања заштићених подручја. Позитивно финансијско пословање се огледа у висини прихода од стручног рада управљача у укупним приходима, као и на расходе за улагање и унапређење заштите природе у укупним расходима. Дакле, ради се о претпоставци да ће заштићено подручје, које је ефективније у свом раду, имати већи проценат прихода од стручног рада управљача, што је директна потврда компетенција запослених и њиховог доброг рада, односно да ће таква заштићена подручја имати већа наменска улагања у заштиту природе. Анализом је показано да постоји значајна статистичка корелација између наведених варијабли, што је уједно и потврда наведених хипотеза.

Следећа корелација је између степена ефективности и утицаја на заштићена подручја. Статистичком обрадом великог броја утицаја (36 утицаја подељених у 6 категорија) није утврђена корелација. Један од разлога би могао бити тај да услови у којима послује управљач не ограничавају његов рад, односно ефективно пословање. Сагледавање утицаја може и треба да буде значајно за будућа истраживања, у смислу проблема са којима се и заштићено подручје и менаџмент суочавају. Због схватања објективних околности у којима се заштићена подручја налазе, важно је да се ова ситуација на терену зна. Познавање утицаја омогућује формулисање препорука донисиоцима одлука у вези унапређења система заштите природе.

Задња анализа, односно компарација заштићених подручја која испуњавају основне законске услове и осталих заштићених подручја са активностима које се реализују на терену, такође, представља потврду основне хипотезе. Претпоставка је да заштићена подручја која испуњавају основне правно-административне критеријуме (варијабле нивоа 1 и 2), спроводе оперативне активности (варијабле нивоа 3) у задовољавајућем обиму. Компарација је вршена између групе од 12 заштићених подручја, која испуњавају правно-административне услове и 18 која их не испуњавају. Статистичком анализом је закључено да постоји веома значајна разлика између ове две групе заштићених подручја и то да заштићена подручја која су испунила основне законске критеријуме значајно боље реализују оперативне активности очувања и побољшања заштићених подручја (Vanjas et al., 2018).

8.3 ПАРАЛЕЛЕ ИЗМЕЂУ ПРОЦЕНЕ ЕФЕКТИВНОСТИ УПРАВЉАЊА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Процена ефективности управљања у свету је почела да се развија деведесетих година прошлог века. Међутим, први радни Оквир процене ефективности управљања заштићеним подручјима, је објавио WCPA 2000. године (Hockings et al., 2000).

Друго, ревидирано издање, су објавили исти аутори, 2006. године (Hockings et al., 2006), а већ 2010. године, сакупиле су се информације од око 9.000 процена (Leverington et al., 2010b). Брзи напредак у процени је постигнут захваљујући Конвенцији о биодиверзитету и обавези остваривања циљева из Програма рада у заштићеним подручјима. На основу резултата методологија, базираних на WCPA Оквиру, Hockings et al. (2006) су донели одређене закључке:

- процена је део циклуса ефективног управљања;
- процене које су засноване на WCPA Оквиру дају преглед свеобухватног стања управљања заштићеним подручјем;
- процена најбоље функционише са јасним планом;
- методологија мора одговарати сврси;
- варијабле морају бити пажљиво биране;
- добра комуникација, тимски рад и укључивање заинтересованих страна је неопходно у свим фазама;
- пожељан је дугорочни план процена, са добрим програмом праћења;
- резултати процене би се требали објавити и добро искористити.

На 10. састанку Конференције уговорених страна Конвенције о биодиверзитету, договорено је да државе чланице спроведу процену ефективности управљања на 60% заштићених подручја, до 2015. године. Република Србија, као потписница Конвенције о биодиверзитету, у обавези је да спроводи задате циљеве, односно да прати стање, врши процену и извештавање о успешности управљања заштићеним подручјима.

Као што је наведено у Поглављу 4, прва процена ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији је била RAPPAM, 2009 године. Закључци RAPPAM су: позитивне стране - добро планирање, правна сигурност и инфраструктура, а слабе тачке су недостатак финансија и људских ресурса. Ниво сарадње са локалним заједницама је, у већини области, релативно низак, посебно код заједничког планирања и доношења одлука. Резултати научних истраживања често нису доступни, а у неким случајевима не одговарају потребама подручја (Орловић-Ловрен, 2010). На основу резултата дате су препоруке за побољшање управљања заштићеним подручјима.

У изради RAPPAM учествовало је 10 управљача и Министарство животне средине и просторног планирања, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде и Завод за заштиту природе Србије. Од 10 управљача, 5 се налазе у АП Војводини и то су:

- ЈП „Национални парк Фрушка гора“;
- ЈП „Војводинашуме“;
- ЈП „Палић-Лудаш“;
- Војна установа „Карађорђево“;
- Ловачко удружење „Нови Бечеј“.

Ових 5 управљача управља са 12 заштићених подручја. Од 12 заштићених подручја, анализирани основне законом прописане критеријуме у вези управљања (варијабле нивоа 1 и 2) испуњава 8 заштићених подручја, док 4 не испуњавају. На основу наведеног, поставља се питање колико је ова методологија била прилагођена процени ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији, будући да овом анализом није обухваћен степен примене законских прописа од стране заштићених подручја. Такође узорак који је коришћен у анализи је недовољан за чвршће и веродостојније закључке.

У периоду 2010 – 2013. године реализован је пројекат „Ensuring Financial Sustainability of the Protected Area System of Serbia“, Министарства пољопривреде и заштите животне средине, UNDP и GEF. У оквиру пројекта је реализован МЕТТ за 21 заштићено подручје (UNDP et al., 2015). Акцент је био на финансирању заштићених подручја, односно како су препоруке из пројекта утицале на ефективност рада заштићених подручја.

Број заштићених подручја која су учествовала у МЕТТ и у анализи у овој дисертацији је 9. То су:

- НП „Фрушка гора“;
- СРП „Карађорђево“;
- СРП „Лудашко језеро“;
- СРП „Слано Копово“;
- СРП „Царска бара“;
- СРП „Делиблатска пешчара“;
- СРП „Горње Подунавље“;
- СРП „Засавица“;
- ПП „Јегричка“.

Узорак који је коришћен у овој студији је недовољан за доношење озбиљнијих закључака, поготово када се узме у обзир да је овом студијом акценат био стављен само на питање финансија у заштићеним подручјима, док остали део WCPA Оквира није обрађен. Другим речима, нису анализирани све варијабле, те се није могла извршити комплетна процена ефективности управљања.

Све изнето иде у прилог потреби да се предложи методологија процене ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији која ће бити базирана на специфичностима стања управљача, као и на Закону о заштити природе - стандардима чија стриктна примена представља основу ефективности рада управљача.

Процена ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији се помиње у неколико извештаја надлежног министарства.

Године 2011. Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, у „Action Plan for Implementing the Programme of Work on Protected Areas of the Convention on Biological Diversity“ (MEMSP, 2011), наводи да је процена ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији у „значајном напретку, скоро завршена“. Министарство је дало оцену само на основу RAPPAM-а из 2009. године. Добра тачка Акционог плана је да је ефективност заштићених подручја стављена као приоритетна активност за потпуну примену Програма рада у заштићеним подручјима.

Године 2019. Министарство заштите животне средине наводи, у „Sixth National Report to the United Nations Convention on Biological Diversity“ (MEP, 2019), да је процена ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији у потпуности реализована. На жалост, процена се односила на заштићена подручја Пчињског округа, у коме је испитиван утицај радионуклида, што ни на који начин није могло бити основа за такав закључак.

На основу наведеног, може се закључити да Република Србија није на одговарајући начин и довољно реализовала процену ефективности управљања заштићеним подручјима. Препорука је да би Република Србија требала, на бази модела који је креиран, у односу на специфичности и потребе националног правног система и особености прилика у нашој земљи, да изврши процену ефективности управљања заштићених подручја. Овим би се постигли циљеви Конвенције о биодиверзитету (циљеви Програма рада у заштићеним подручјима и Аичи циљеви) и омогућила заштита националног природног богатства у заштићеним подручјима, чији би губитак био ненадокандив.

9. ЗАКЉУЧАК

Здрава животна средина, самим тим и природа, представљају уставно право и обавезу свих правних и физичких лица у Републици Србији (члан 74. Устава РС). Заштита природе се детаљно разрађује у Закону о заштити природе. На основу поменутог Закона, заштићена подручја представљају добра од општег интереса, те постоји потреба процене и надзора над радом оних који управљају тако значајним ресурсима.

У оквирима међународне заједнице очување природе, такође, има важно место. Примена Конвенције о биодиверзитету Уједињених нација, обавеза је свих држава које су ратификовале овај документ (196). Конвенција представља темељ данашње стратегије очувања природе у целом свету. У том смислу, обавеза Републике Србије је да оствари задате циљеве, међу којима је и процена ефективности управљања заштићеним подручјима.

Процена ефективности управљања заштићеним подручјима се дефинише као процена колико се добро управља заштићеним подручјима, пре свега у погледу поштовања закона и испуњавања међународних уговора. На овај начин се добија свеобухватни преглед управљања заштићеним подручјима. Најзначајнији допринос процене је упознавање доносилаца одлука и јавности са стањем у којем се систем заштите природе (заштићена подручја и управљачи) налази, односно са предностима и манама у управљању, као и успостављању стандарда управљања. Ово представља полазну основу за накнадне друштвене реакције.

Проценом се могу: мерити утицај инвестиција, промовисати одговорност и транспарентност, омогућити извештавање о циљевима очувања у заштићеним подручјима, омогућити мудра расподела средстава, увидети капацитети управљача заштићених подручја и др. Обим и садржај процене зависе пре свега од нивоа података који су доступни за процену. На почетку овог процеса, потребно је утврдити да ли управљачи испуњавају своје основне функције у обављању послова заштите природе, због којих су именовани за управљаче. Затим се могу вредновати остали критеријуми/активности.

Имајући наведено у виду, било је потребно предложити модел процене ефективности управљања заштићеним подручјима, којим би се периодично вредновао њихов рад. Садржај процене би требао да буде прилагођен приликама и позитивно правним прописима Републике Србије, а на бази WCPA Оквира. У овој дисертацији је извршена процена ефективности рада 30 заштићених подручја, којима управља 21 управљач, у АП Војводини, у периоду од 2010–2014. године и то на бази доступних и мерљивих варијабли. Основна хипотеза овог истраживања је да ефективније раде она заштићена подручја која се стриктније придржавају закона. На основу израђеног модела, добијени су скорови ефективности по којима су се рангирала заштићена подручја. Резултат је показао да од 30 заштићених подручја, 12 испуњавају основне законом прописане услове (варијабле нивоа 1 и 2), што је мање од половине. Прецизније, од 12 заштићених подручја, 11 су се показала као најнефективнија, односно заузимају првих 11 места у укупном скору.

Основна хипотеза о већој ефективности рада заштићених подручја која стриктније примењују Закон о заштити природе, потврђена је и компарацијом заштићених подручја која испуњавају основне законске услове и осталих заштићених подручја са активностима које реализују на терену. Статистичком анализом је закључено да подручја која су испунила законом прописане обавезе значајно боље реализују оперативне активности заштите, очувања и побољшања стања природе.

У наредном тексту даће се смернице за побољшање рада управљача, имајући у виду закључке који се из извршених анализа могу донети.

Основна и општа смерница би била да се уведе обавезна процена ефективности, која би била уграђена у Закон о заштити природе. Процену би, путем упитника, реализовала сва заштићена подручја императивно. Ова анализа би се вршила периодично, сваких 5 година.

Сумирање резултата са закључцима био би задатак Завода за заштиту природе, као референтне стручне установе. Након две реализоване процене, на сваких 10 година, требало би доносити одлуке о успешности управљања заштићеним подручјем од стране оног органа власти који је предложио заштиту конкретног подручја, а на бази извештаја надлежног завода. Извештај би могао помоћи и у доношењу стратегија заштите природе, чак и измена Закона о заштити природе.

Такође, пожељно је унапређивати критеријуме процене и омогућити, по потреби, проширивање обима анализираних варијабли.

У погледу конкретних мера предлаже се следеће:

Варијабле 1. нивоа

Разрадити и ажурирати планове управљања за сва заштићена подручја. Постојање менаџмент плана заштићеног подручја је апсолутна обавеза и без њега не би требало дозволити управљање. Јасно и прецизно дефинисати/кориговати циљеве управљања заштићеним подручјима, са акционим планом за њихово остваривање. Циљеви управљања не би требали да се свODE на уопштене формулације, односно „заштиту биодиверзитета“. Планови би требали да садрже јасне и мерљиве циљеве у свим аспектима остварења функција заштићеног подручја. На овај начин би се могло пратити њихово остваривање што сада, услед лошег дефинисања, није случај. Неопходна је потпуна примена законских прописа у погледу садржаја плана управљања, са јасно израженом мисијом, визијом и циљевима, фазама реализације и мерљивим елементима за потребе вредновања степена реализације овог документа.

Утврдити стварну потребу за запосленима, њиховом структуром и нивоом образовања у заштићеним подручјима. Формирати стручну службу заштите и чуварску службу, како је дефинисано Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја и другим подзаконским актима. Услов за проглашење правног лица за управљача заштићених подручја би требао да буде добра структура људских ресурса и стриктна примена наведених аката.

Варијабле 2. нивоа

Израдити и ажурирати годишње програме управљања, одлуку о накнадама за коришћење заштићеног подручја и правилник о унутрашњем реду и чуварској служби.

Годишњи програм управљања би требао бити оперативна реализација плана управљања за конкретну годину. Завод за заштиту природе би требао да врши надзор над применом овог документа и о томе извештава надлежни орган власти, који је прогласио заштићено подручје. Извештај о спровођењу годишњег програма управљања би требало учинити доступним за јавност. Препоручује се и да усвајање ових извештаја треба да врши орган који је прогласио заштићено подручје.

Новим Законом о накнадама за коришћење јавних добара („Сл. гласник РС“, бр. 95/18, 49/19, 86/19 – усклађени дин. изн.) детаљно су утврђени: обвезник и висина накнаде, начин утврђивања и плаћања накнаде, предвиђена ослобођења од плаћања накнаде и припадност прихода. Овим Законом је управљачима значајно олакшана наплата за коришћење заштићеног подручја. Међутим, наплата зависи од ажурности и способности управљача, да овако повољне законске нормe примене.

Потребно је реализовати обуке запослених у писању и доношењу решења о утврђивању накнада, њиховој реализацији и извршењу, будући да ова средства представљају приход управљача. Развити униформан финансијски план, који би прецизно дефинисао средства која управљачи могу да обезбеде кроз газдовање заштићеним подручјем. Одлуком о накнадам је могуће оприходовати, систематски и избалансирано, све Законом дате могућности по принципу „корисник плаћа“.

Варијабле 3. нивоа

Варијабле нивоа 3 представљају конкретне активности управљача којима се илуструју њихове компетенције, предузимљивост, способност и активност у заштићеном подручју којим управљају.

Ради обезбеђивања допунских извора финансирања неопходно је реализовати што већи број пројеката, на националном и међународном нивоу, који ће омогућити:

- обезбеђивање финансијских средстава;
- опрему за управљаче (рачунари, GIS и GPS технологије и др.);
- обуку запослених из области заштите природе;
- конкретне активности на терену у погледу унапређења заштите природе.

Даље, требало би развити програме обуке за запослене, у циљу успешности писања и израде пројеката. Кадровски потенцијал се мора оснажити у смислу постојања довољног броја запослених задужених за писање и реализацију пројеката. Такође, надлежни Завод за заштиту природе требао би да пружа стручну помоћ и подршку у писању пројеката и њиховој реализацији. С тим у вези, предлаже се формирање посебног одељења, у оквиру Завода за заштиту природе, за помоћ заштићеним подручјима у раду на пројектима, и то не само за заштиту станишта и врста, већ као системску активност, имајући у виду мултидисциплинарност пројектних обавеза. Корисно би било и да се Универзитет активно укључи.

Омогућити учествовање у едукацији, за групе запослених са најизраженијим потребама, о ЕУ интеграцијама у области заштите природе, са циљем упознавања са стандардима ЕУ и различитим могућностима финансирања.

Развити и реализовати мониторинг програм за праћење: стања популација и станишта као и утицаја на заштићена подручја, односно угрожавајућих фактора. Овај корак је изузетно значајан за наредну фазу процене - вредновање реализације циљева заштите природе задатих у плановима управљања.

У случају противзаконитих активности, управљач би требао да сарађује са органима инспекције и полицијом, односно да буде проактиван у погледу иницирања кривичних и/или прекршајних пријава. За ове потребе би, такође, требало организовати неопходне обуке.

Успоставити базе података и редовно их ажурирати. Пописати и картирати угрожене врсте и ретке типове станишта (на националном и међународном нивоу) у заштићеном подручју. Потребно је и прегледати и сјединити доступне податке о биодиверзитету, како би се обезбедила основа за процену стања, праћење и очување биолошке разноврсности, у сарадњи са надлежним стручним институцијама.

Такође, омогућити заштићеним подручјима приступ знању и размени информација на националном и међународном нивоу. Реалан рок за извршење овог посла на нивоу целог система не би требао да буде дужи од 5 година. Све информације би требале бити ажуриране и постављене код надлежног Завода за заштиту природе.

Подстаћи разумевање јавности, подршку и активности за очување биодиверзитета кроз информисање као и:

- развити и реализовати кампању за подизање свести јавности о биодиверзитету: вредностима, факторима угрожавања и заштити;
- образовне активности организовати у сарадњи са надлежним, образовним институцијама, укључујући и обавезу у раду са школском децом, односно уврштавања теме заштите природе у одговарајуће наставне планове;
- успоставити информативну интернет страницу свих управљача, са основним подацима о управљачу и заштићеним подручјима којима управља;
- обезбедити обуку о очувању биодиверзитета за ловце, риболовце, сакупљаче лековитог биља, туристичке водиче и друге заинтересоване стране.

Изградити и/или унапредити туристичке стазе и центре за посетиоце, односно инфраструктурно опремити заштићена подручја за пријем туриста и рекреативаца. Све активности везане за туризам, ускладити са одликама подручја, односно одрживим управљањем.

Додатне варијабле

Модел процене ефективности управљања заштићеним подручјима, развијен у овој дисертацији, је потврдио основну хиптезу, да заштићеним подручјима најефективније управљају управљачи који испуњавају основне законске критеријуме. За потврђивање ове хипотезе послужиле су корелације и компарације резултата модела (скора ефективности) и додатних варијабли. На основу резултата наведених корелација и компарација, предлажу се следеће смернице и стандарди:

Заштићеним подручјима са великом површином би требало да управљају велика предузећа/организације. Претпоставка је да већи управљачи имају бољу структуру људских ресурса, самим тим и услов за боље управљање. Препоручује се увођење стандарда да заштићена подручја до 3.000 ha имају чуварску службу са минимум 3 чувара (који имају статус овлашћеног службеног лица). На основу Правилника о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја и наведеног стандарда, у заштићеним подручјима површине до 3.000 ha, требало би да ради 6 запослених: 3 у стручној служби заштите и 3 чувара.

Ускладити поделу заштићених подручја са класификацијом по IUCN-у, односно направити нову поделу заштићених подручја, на основу јасних циљева управљања, а не природних вредности.

Изградити номинације за подручја уписана на UNESCO Листу светске природне баштине.

Када се ради о организационом типу, у управљању заштићеним подручјима најефективнија су јавна предузећа. Ипак, треба водити рачуна о потенцијалу будућих управљача у погледу материјалне основе, структуре људских ресурса и инфраструктурној моћи, али и о опредељењу да се стручно и законски управља заштићеним подручјима.

Обезбедити неопходан континуитет у финансирању, у складу са прописаном буџетском обавезом и регулативом. Извршити истраживања у правцу дефинисања неопходних средстава за одрживо функционисање заштићених подручја. Смернице за побољшање финансирања система заштићених подручја на националном ниову су:

- извршити детаљну финансијску анализу система заштићених подручја;
- извршити упоредну анализу ових финансијских система у земљама у региону и у ЕУ ради примене примера добре праксе;
- разрадити план за одрживо финансирање система заштићених подручја.

Смернице за побољшање финансирања појединачних заштићених подручја су:

- припремити или ажурирати предлоге за развој и примену финансијског плана заштићеног подручја;
- укључити пројекције прихода и расхода од очувања природе у израду буџета управљача;
- максимизирати износ прихода од накнада за коришћење заштићених подручја;
- обезбедити наменско коришћење прихода, остварених од коришћења заштићених подручја, за остваривање циљева заштите;
- јачати капацитете управљача за коришћење алтернативних извора финансирања (донори, сарадња са привредом, претприступни фондови, пројекти самофинансирања, билатерални и мултилатерални споразуми и др.).

Објективно и детаљно анализирати утицаје - угрожавајуће факторе на заштићена подручја и степен оптерећења у раду изазван овим факторима, ради превенције и пројектовања активности за смањење тих утицаја. Предлаже се да се израде студије о процени утицаја за сваки од значајних угрожавајућих фактора.

Дешавања у вези анализираних заштићених подручја, која су уследила у периоду после 2014. године до данас, потврдила су ово истраживање, пре свега скор ефективности. Наиме, управљачима који су имали најмање скорове управљања, надлежни орган власти је одузео управљање. Управљање је одузето:

- ЈП „Варош“, за заштићена подручја ПИО „Вршачке планине“ и ЗС „Мали вршачки рит“ (2017. године);
- Удружењу грађана за заштиту животне средине и познавање завичаја „Иринго“, за заштићено подручје ПП „Камараш“ (2017. године);
- Специјалној болници за рехабилитацију „Русанда“, за заштићено подручје ПП „Русанда“ (2019. године);
- Водопривредном предузећу „Тамиш Дунав“ д.о.о, за заштићено подручје ПП „Поњавица“ (2015. године).

Наведене активности надлежних органа у потпуности су у сагласности са закључцима из истраживања извршених у овој дисертацији.

Правци будућих истраживања

Резултати истраживања у овој дисертацији показују стање управљачких капацитета заштићених подручја у АП Војводини. Очекује се да ће наведено истраживање дати значајан допринос у процени ефективности управљања заштићеним подручјима у целој Републици Србији.

На бази модела предложеног у овој дисертацији, требало би институционализовати процес процене ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији. Будућа истраживања би требала да обухвате процену ефективности управљања за период 2015–2019. годину. Ова анализа би обухватила анализу 30% заштићених подручја у Републици Србији. У следећој литератури би била спроведена процена ефективности управљања за 60% заштићених подручја у Републици Србији, у складу са одлуком Конференције уговорних страна Конвенције о биодиверзитету из 2010. године.

С обзиром да је истраживање усклађено са WCPA Оквиром, могуће је поређење његових резултата са резултатима других процена, на међународном нивоу. На овај начин ће моћи свеобухватније да се сагледа стање у управљању заштићеним подручјима. Такође, могу се уводити нови параметари (варијабле) како би процена ефективности била што детаљнија и како би се могле вршити бројне корелације и компарације. Услов за овакву процену је детаљније и стриктније дефинисање циљева управљања заштићеним подручјима у плановима управљања.

Наведени модел има и практичне користи за све управљаче који желе да унапреде свој рад на заштити природе. Такође, модел ће моћи да послужи надлежном државном органу у процени којем правном лицу евентуално треба одузети управљање заштићеним подручјем, услед неефективног управља, односно оставити му рок да недостатке отклони.

Модел треба да буде у функцији помоћног средства управљачима и државним органима да детектују слабости у управљању и отклоне их, како би се омогућило ефективно управљање и то на бази објективних процена. У исто време, ова анализа омогућује учешће стручне и опште јавности у адаптивном управљању заштићеним подручјима кроз информисање о предметним анализама.

На крају, процес процене ефективности управљања заштићеним подручјима значајно доприноси увођењу одређених виших стандарда у управљању заштићеним подручјима. На тај начин, резултати процене би утицали на доносиоце одлука у погледу подизања стандарда у управљању. Ово би у будућности довело до унапређења рада и пословања управљача заштићених подручја на општу корист будућних генерација.

10. ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Д. (2005): Економско-сколошки аспекти експлоатације и газдовање заштићеним природним добрима. Магистарски рад. Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду, Ниш.
- Adams A. B. (eds.) (1964): First World Conference on National Parks: proceedings. Library of Congress. National Park Services, U.S. Dept. of the Interior. Washington.
- Алексић, П., Јанчић, Г. (2019): Заштићена подручја. Јавно предузеће „Србијашуме“.
- Амићић, Ј. (2011): Водич за управљање заштићеним подручјима. Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Факултет за примењену екологију „Футура“, Фондација за еколошке акције GREEN LIMES, Београд.
- Амићић, Ј. (2012): Биолошка разноврсност. Скрипта. Универзитет Сингидунум, Факултет за примењену екологију „Футура“. Београд.
- Ansoff, I. (1975): Corporate Strategy. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Baillie, J. E. M., Hilton-Taylor, C, Stuart, S. N. (eds.) (2004): 2004 IUCN Red List of Threatened Species. A Global Species Assessment. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. xxiv + 191 pp.
- Бањац, Н., Батуран, Ј. (2013): Систем управљања заштитом природе у Србији. Правна ријеч, 10(36). Удружење правника Републике Српске, Бања Лука. 605-621.
- Banjac, N., Maksimović, R., Dragaš, K., Ivetić, J. (2018): Monitoring and Assessment of Protected Areas' Management Capacities in the Republic of Serbia. Sustainability 11, 666.
- Bartol, K., Martin, D., Tein, M., Matthews, G. (1998): Management: A Pacific Rim Focus. McGraw-Hill, Sydney.
- Bertzky, V., Bertzky, M., Worboys, G. L., Hamilton, L. S. (2015): Earth's natural heritage, in G. L. Worboys, M. Lockwood, A. Kothari, S. Feary, I. Pulsford (eds.): Protected Area Governance and Management, pp. 43-80, ANU Press, Canberra.
- Borrini-Feyerabend, G., Dudley, N., Jaeger, B., Lassen, N., Pathak Broome, N., Philips, A., Sandwith, T. (2013): Governance of Protected Areas: From Understanding to actions. Best Practice Area Guidelines Series No. 20, Gland, Switzerland: IUCN. xvi + 124pp.
- Borrini-Feyerabend, G., Hill, R. (2015): Governance for the conservation of nature, in G. L. Worboys, M. Lockwood, A. Kothari, S. Feary, I. Pulsford (eds.): Protected Area Governance and Management, pp 169-206, ANU Press, Canberra.
- Van Dyke, F. (2008): Conservation Biology: Foundations, Concepts, Applications. 2nd Edition. Springer.
- Варишчић, А. (2012): Заштита природе. Међународни стандарди и стање у Босни и Херцеговини. Удружење за заштиту околине „Зелени Неретва“, Коњиц.
- Видаковић, П. (1989): Национални паркови и туризам. Завод за заштиту природе СР Хрватске и Институт за туризам, Загреб.
- Виг, Ј., Драгаш, К. (2016): Стање и могућности унапређења чуварске службе у заштићеним подручјима у Војводини. 2. Симпозијум о заштити природе са међународним учешћем „Заштита природе – искуства и перспективе“. Зборник радова. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад.
- Вујић, А. (2008): Заштита природе. Универзитет у Новим Саду, Природно математички факултет, Депртман за биологију и екологију. Нови Сад.
- Вукадиновић, Г. (2014): Начела правног система. Зборник радова Правног факултета, 48 (4). Правни факултет у Новом Саду. 25-34.
- Gannon, P., Seyoum-Edjigu, E., Cooper, D., Sandwith, T., Ferreira de Souza Dias, B., Pasca Palmer, C., Lang, B., Ervin, J., Gidda, S. (2017): Status and prospects for achieving Aichi Biodiversity Target 11: Implications of national commitments and priority actions. Parks, 23(2): 13-26.
- Гргурев, М., Штрбенац, П., Месарош, Г., Брајаноска, Р., Ибрахими, Х., Шкријељ, С., Хирш, Т., Хфоман, М. (2017): Смернице за управљање информацијама о биодиверзитету и извештавање у Југоисточној Европи. Отворени регионални фонд за Југоисточну Европу – Биодиверзитет (ORF-BD), GIZ канцеларије за БиХ.
- Грујичић, И., Вукшић, К. (2008): Свеобухватни преглед основа и инструмената за управљање заштићеним природним добрима. Заштита природе, 60/1-2: 137-148.
- de Figueiredo, C. C. M. (2007): From paper parks to real conservation: case study of national park management effectiveness in Brazil. Doctoral dissertation. The Ohio State University.
- Deguigent, M., Burgess, N. D., Kingston, N. (2017): Global Database on Protected Area Management Effectiveness User Manual 1.0. UNEP-WCMC: Cambridge, UK.
- di Minin, E., Toivonen, T. (2015): Global Protected Area Expansion: Creating More than Paper Parks. BioScience, 65/7: 637-638.

- Dudley, N. (ed.) (2008): Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN. x + 86 pp.
- Dudley, N., Hockings, M., Stolton, S. (1999): Measuring the effectiveness of protected area management, in S. Stolton, Dudley, N. (eds.): Partnership for Protection. Earthscan, London.
- Dudley, N., Mulongoy, K. J., Cohen, S., Stolton, S., Barber, C. V., Gidda, S. B. (2005): Towards Effective Protected Area Systems. An Action Guide to Implement the Convention on Biological Diversity Programme of Work on Protected Areas. Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Montreal, Technical Series no. 18. pp 108.
- EEA (2002): The Pannonian region in Europe's biodiversity – biogeographical regions and seas. European Environmental Agency.
- Emerton, L., Bishop, J., Thomas, L. (2006): Sustainable Financing of Protected Areas: A global review of challenges and options. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. x + 97pp.
- Ervin, J. (2003a): Protected area assessment in perspective. *BioScience*, 53: 819-822.
- Ervin, J. (2003b): Rapid Assessment of Protected Area Management Effectiveness in Four Countries. *BioScience*, 53(9): 833-841.
- EUROPARC Espana (2006): A Procedure for Assigning the IUCN Management Categories to the Protected Areas in Spain. Oficina Técnica de EUROPARC-España.
- IPBES (2019): Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat, Bonn, Germany.
- IUCN (1994): Guidelines for Protected Area Management Categories. CNPPA with the assistance of WCMC. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. x + 261 pp.
- IUCN (2020a): Statutes, including Rules of Procedure of the World Conservation Congress, and Regulations. Gland, Switzerland.
- IUCN (2000c): Financing Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. viii + 58pp.
- Јакшић, П. (ур.) (2008): Одабрана подручја за дневне лептире у Србији. ХабиПрот, Београд.
- Јашко, О., Чуданов, М., Јевтић, М., Кривокапић, Ј. (2014): Пројектовање организације. Факултет организационих наука, Универзитет у Београду, Београд.
- Јелић, И. М. (2016): Иновативни модели управљања заштићеним природним добрима као подршка успостављању и функционисању еколошке мреже Србије. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Географски факултет. Београд.
- Јелић, И., Томићевић-Дубљевић, Ј. (2015): Значај планова управљања у управљању заштићеним подручјима Србије. *Шумарство*, 3: 143-156.
- Јовановић, С. (ур.) (2007): УНЕСКО у Србији. Православна реч, Нови Сад.
- Јолчић, В. (2006): Конвенције од значаја за заштиту животне средине и интереса Републике Србије. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- Jones-Walters, L., Чивић, К. (2013): European protected areas: Past, present and future. *Journal for Nature*, 21(2): 122-124.
- Juffe-Bignoli, D., Burgess, N. D., Bingham, H., Belle, E. M. S., de Lima, M. G., Deguignet, M., Bertzky, B., Milam, A. N., Martinez-Lopez, J., Lewis, E., Eassom, A., Wicander, S., Geldmann, J., van Soesbergen, A., Arnell, A. P., O'Connor, B., Park, S., Shi, Y. N., Danks, F. S., MacSharry, B., Kingston, N. (2014): Protected Planet Report 2014. UNEP-WCMC: Cambridge, UK.
- Катанчевић, А. (2016): Датирање законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовог ћириличног преписа. *Српска политичка мисао*, 1: 221-227.
- Катнић, А. (2014): Анализа опција за управљање заштићеним подручјима у Црној Гори. Агенција за заштиту животне средине – ЕПА и УНДП Монтењро.
- Киш, А., Сабадош, К., Кицошев, В., Бошњак, Т., Цвијић, Д. (2011): Унапређење екосистемских услуга шума и ваншумског зеленила Војводине развојем еколошке мреже. Зборник реферата, резимеа и постер презентација. Научни скуп са међународним учешћем „Заштита природе у XXI вијеку“, Жабљак, Црна Гора.
- Kreitner, R. (1993): Management. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Koontz, H., O'Donnel, C. (1992): Principles of Management: An analysis of Managerial Functions. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Leverington, F., Hockings, M. (2004): Evaluating the effectiveness of protected area management: The challenge of change, in C. V. Barber, K. R. Miller, M. Bones (eds.): Securing Protected Areas in the Face of Global Change. Issues and Strategies. IUCN; Gland, Switzerland and Cambridge, UK.

- Leverington, F., Hockings, M., Pavese, H., Lemos Costa, K., Courrau, J. (2008): Management effectiveness evaluation in protected areas – a global study. Supplementary Report No1: Overview of approaches and methodologies. University of Queensland, Gatton, TNC, WWF, IUCN-WCPA, Australia.
- Leverington, F., Costa, K., Pavese, H., Lisle, A., Hockings, M. (2010a): A global analysis of protected area management effectiveness. *Environmental Management*, 46: 685–98.
- Leverington, F., Lemos Costa, K., Courrau, J., Pavese, H., Nolte, C., Marr, M., Coad, L., Burgess, N., Bomhard, B., Hockings, M. (2010b): Management effectiveness evaluation in protected areas – a global study, 2nd edn. University of Queensland, TNC, WWF and IUCN-WCPA, Brisbane.
- Лекић, Д., Перуновић Ђулић, Т. (ур.) (2019): Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2018. годину. Агенција за заштиту животне средине. Министарство заштите животне средине, Београд.
- Lockwood, M. (2010): Good governance for terrestrial protected areas: A framework, principles and performance outcomes. *Journal of Environmental Management*, 91: 754-766.
- Margules, C. R., Pressey, R. L. (2000) Systematic conservation planning. *Nature*, 405: 243-253.
- Маркићевић, М. (2002): Заштита и унапређење СРП Обедска бара. Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, 50: 145-158.
- Mason, R. (1997): Performance monitoring of programs to conserve biological diversity: a brief introduction with examples. IBAMA/GTZ International Workshop on the Biodiversity Protection Monitoring System in Conservation Units.
- MacKinnon, J., MacKinnon, K., Child, G., Thorsell, J. (1986): Protected Areas in the Tropics: A Manager's Handbook. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
- Машић, Б., Бабић, Л., Ђорђевић-Бољановић, Ј., Добријевић, Г., Веселиновић, С. (2010): Менаџмент: принципи, концепти и процеси. Универзитет Сингидунум.
- MEMSP (2011): Action Plan for Implementing the Programme of Work on Protected Areas of the Convention on Biological Diversity. Ministry of Environment, Mining and Spatial Planning, Serbia.
- MEP (2019): Sixth National Report to the United Nations Convention on Biological Diversity. Ministry of Environmental Protection, Serbia.
- Мијовић, А., Секулић, Н., Поповић, С., Ставретовић, Н., Радовић, И. (2012): Биодиверзитет Србије: стање и перспективе. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- МИС (2015): Шири концепт управљања заштићеним подручјима. Брошура. Млади истраживачи Србије, Београд.
- Munoz, L., Hausner, V. H. (2013): What Do the IUCN Categories Really Protect? A Case Study of the Alpine Regions in Spain. *Sustainability*, 5: 2367-2388.
- McNeely, J. A. (1994): Protected areas for the 21st century: working to provide benefits to society. *Biodiversity and Conservation*, 3: 390-405.
- McFarland, D. E. (1979): Management: Foundation and Practises. Macmillan Publishing Company, New York.
- McCool, S. F. (2009): Constructing partnership for protected area tourism planning in an era of change and missiness. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(2): 133-148.
- Николић, С. (1998): Природа и туризам Србије. Еколошка питања заштите и развоја. Еко центар и Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Nolte, C., Leverington, F., Kettner, A., Marr, M., Nielsen, G., Bomhard, B., Stolton, S., Stoll-Kleemann, S., Hockings, M. (2010): Protected Area Management Effectiveness Assessments in Europe. A review of application, methods and results. Ernst Moritz Arndt, Universität Greifswald; The University Of Queensland, Australia; EUROPARC Federation; UNEP-WCMC; WWF; Bundesamt für Naturschutz.
- Орловић, С. П. (2011): Животна средина у Србији – уставноправни концепт. Правно-економски погледи, 3. Научно друштво за право и економију, Београд.
- Орловић, С. П. (2014): Право на живот у Уставу – еколошки угао. Зборник радова Правног факултета, 48 (4). Правни факултет у Новом Саду. 161-175.
- Орловић-Ловрен, В. (2010). Capacity development for protected area management in Serbia – needs and opportunities. *Андрогошке студије*, 2: 139-148.
- Пањковић, Б. (2016): Управљање заштићеним подручјима природе и ЕУ интеграције, у Д. Максимовић (ур.): Заштићена подручја природе у АП Војводини. Статус заштите и финансирање у контексту европских интеграција. Еколошки центар „Станиште“, Вршац.
- Parto, T., Fagre, D. (2005): National Parks and Protected Areas: Approaches for Balancing Social, Economic, and Ecological Values. Blackwell.
- Ratton, M. Q. (2008): Utilization-focused evaluation. Sage Publications. Thousand Oaks, CA.
- Пишчевић, Н. (2009): Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима (RAPPAМ), Министарство животне средине и просторног планирања и WWF.

- Поповић, В. (1951): Заштита природе по Закону и заштити природних реткости, Закону о шумама, лову и рибарству и могућности сукоба међу њима. Заштита природе, 2-3: 182-229.
- Primack, R. V., Милић, Д., Раденковић, С., Obrecht, D., Бијелић-Чабрило, О., Вујић, А. (2015): Увод у конзервациону биологију. Допуњено пето издање. ПМФ, Нови Сад.
- Пузовић, С. (2008): Заштита и управљање природним добрима у Србији. Заштита природе, 60/1: 17-26.
- Пузовић, С. (2016): Стратешки, развојни и плански аспекти заштите природе. 2. Симпозијум о заштити природе са међународним учешћем „Заштита природе – искуства и перспективе“. Зборник радова. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад.
- Пузовић С., Пањковић, Б. (ур.) (2015): Управљање природном баштином у Војводини. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине и Покрајински завод за заштиту природе.
- Пузовић, С. Радовановић-Јовин, Х. (ур.) (2011): Животна средина у Аутономној Покрајини Војводини: Стање – изазови – перспективе. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине, Нови Сад.
- Пузовић, С., Секулић, Г., Стојнић, Н., Грубач, Б., Туцаков, М. (2009): Значајна подручја за птице у Србији. Министарство животне средине и просторног планирања, Завод за заштиту природе Србије, Покрајински секретаријат за заштиту животне средине и одрживи развој.
- Радовић, И., Козомара, М. (2011): Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године. Министарство животне средине и просторног планирања, Београд.
- Радјочић, Н. (1960): Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354. Српска Академија Наука и Уметности, Београд.
- Robbins, S. P., Bergman, R., Stagg, I., Coulter, M. (2003): Foundations of Management. Prentice Hall Australia, Sydney.
- Сабадош, К., Пањковић, Б. (ур.) (2009): Успостављање еколошке мреже у АП Војводини. Преглед стања, анализа и могућности. Завод за заштиту природе Србије, Нови Сад.
- Секулић, Г. (2011): Overview of the National System of Protected Areas in Serbia: Recommendations for the Implementation of IUCN Protected Area Management Categories. Master Thesis of the „Management of Protected Areas“ Programme, University of Klagenfurt, Austria.
- Spenceley, A., Kohl, J., McArthur, S., Myles, P., Notarianni, M., Paleczny, D., Pickering, C., Worboys, G. L. (2015): Visitor management, in G. L., Worboys, M., Lockwood, A., Kothari, S., Feary, I., Pulsford, (eds.): Protected Area Governance and Management, pp 715-750, ANU Press, Canaberra.
- Стојановић, В., Лазић, Л., Павић, Д., Пањковић, Б., Кошић, К., Драгин, А., Станков, У., Јовановић, М., Пантелић, М., Стаменковић, И., Ивановић, Ј. (2011): Студија изводљивости развоја екотуризма у заштићеним природним добрима Војводине (са посебним освртом на Рамсарска подручја). Универзитет у Новом Сад, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Стојановић, В. (2016): Интеграција заштите природе и туризма: нове шансе и изазови за заштићена подручја. 2. Симпозијум о заштити природе са међународним учешћем „Заштита природе – искуства и перспективе“. Зборник радова. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад.
- Стојнић, Н., Пањковић, Б., Сабадош, К. (ур.) (2015): Извештај о стању природе у Аутономној Покрајини Војводини за период 2010-2014. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад.
- Stolton, S. (2008): Assessment of Management Effectiveness in European Protected Areas. Sharing Experiences and Promoting Good Management. BfN.
- Stolton, S., Dudley, N. (2016): METT Handbook: A guide to using the Management Effectiveness Tracking Tool (METT). WWF-UK.
- Stoll-Kleemann, S., Job, H. (2008): The Relevance of Effective Protected Areas for Biodiversity Conservation: An Introduction. GAIA, 17: 86-89.
- Sutherland, W. J. (2000): The Conservation Handbook: Research, Management and Policy. Blackwell.
- Тадић, М. (2010): Процена ефикасности управљања заштићеним подручјима са посебним освртом на националне паркове у Републици Србији. Еколошко друштво Ендемит.
- Taplin, D. H., Clark, H., Collins, E., Colby, D. C. (2013): Theory of Change. Technical Papers. A series of Papers to Support Development of Theories of Change Based on Practice in the Field. ActKnowledge, New York.
- Тодић, Д., Вуксановић, В. (1999): Међународне организације и међународна сарадња у области у заштите животне средине. Прометеј, Нови Сад.
- Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Павић, Д., Пивац, Т., Кошић, К., Пузовић, С., Хабијан-Микеш, В., Пањковић, Б., Сабадош, К., Штетић, Ј., Ковачевић, Б., Стојшић, В.,

- Кораћ, Ј. (2004): Заштићена природна добра и екотуризам Војводине. УНС, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство. Нови Сад.
- Thomas, L., Middleton, J. (2003): Guidelines for Management Planning of Protected Areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK. ix + 79pp.
- Thorsell, J. W. (1982): Evaluating effective management in protected areas: An application to Arusha National Park, Tanzania, in World National Parks Congress, Bali. IUCN Commission on National Parks and Protected Areas, Gland, Switzerland.
- UNDP, gef, МАЕП (2015): Ensuring Financial Sustainability of the Protected Area System of Serbia. UNDP, gef, Ministry of Agriculture and Environmental Protection, Serbia.
- UNEP-WCMC (2018a): 2018 United Nations List of Protected Areas. Supplement on protected area management effectiveness. UNEP-WCMC: Cambridge, UK.
- UNEP-WCMC (2018b): Protected Planet: The Global Database on Protected Area Management Effectiveness (GD-PAME) Statistics. Cambridge, UK.
- UNEP-WCMC, IUCN and NGS (2018): Protected Planet Report 2018. UNEP-WCMC, IUCN and NGS: Cambridge UK; Gland, Switzerland and Washington, D.C., USA.
- Flores, M., Обрадовић, В. (2015): Водич за финансирање заштићених подручја. Канцеларија Програма Уједињених нација за развој (UNDP) у Србији, Београд.
- Hayes, M. T. (2006): Parks, People, and Forest Protection: An Institutional Assessment of the Effectiveness of Protected Areas. *World Development*, 34(12): 2064-2075.
- Hitt, M. A., Black, J. S., Porter, W. L. (2011): Management. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Hobbs, R. J., Cole, D. N., Yung, L., Zavaleta, E. S., Aplet, G. H., Chapin, F. S., Landres, P. B., Parsons, D. J., Stephenson, N. L., White, P. S., Garber, D. M., Higgs, E. S., Millar, C., Randall, J. M., Tonnessen, K. A., Woodley, S. (2010): Guiding concepts for park and wilderness stewardship in an era of global environmental change. *Front. Ecol. Environ.*, 8: 483-490
- Hockings, M. (1998): Evaluating management of protected areas: integrated planning and evaluation. *Environmental Management*, 22(3): 337-346.
- Hockings, M (2003): Systems for Assessing the Effectiveness of Management in Protected Areas. *BioScience*, 53/9: 823-832.
- Hockings, M., Philips, A. (1999): How well are we doing? Some thoughts on effectiveness of protected areas. *Parks*, 9: 5-14.
- Hockings, M., Stolton, S., Dudley, N. (2000): Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. x+121pp.
- Hockings, M., Stolton, S., Leverington, F., Dudley N., Courrau, J. (2006): Evaluating Effectiveness: A framework for assessing management effectiveness of protected areas. 2nded. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge, UK. xiv+105pp.
- Hockings, M., Leverington, F., Cook, C. (2015): Protected area management effectiveness, in G. L. Worboys, M. Lockwood, A. Kothari, S. Feary, I. Pulsford (eds.): *Protected Area Governance and Management*, pp. 889-928, ANU Press, Canberra.
- Campbell, A. K. (2003): Save those molecules: molecular biodiversity and life. *Journal of Applied Ecology*, 40(2): 193-203.
- Carey C., Dudley, N., Stolton, S. (2000): *Squandering paradise? The importance and vulnerability of the world's protected areas*. Gland, Switzerland: WWF.
- CBD (2004): Programme of Work on Protected Areas. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal.
- CBD (2013): Quick guides to the Aichi Biodiversity Targets. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal.
- CBD Secretariat (2018): Updated status of Aichi Biodiversity Target 11. Note by the Executive Secretary. CBD/SBSTTA/22/INF/30.06/06/2018.
- Cifuentes, M. A., Izurieta, A. V., de Faira, H. H. (2000): Measuring Protected Area Management Effectiveness. Forest Innovation Project. WWF, IUCN and GTZ, Turrialba, Costa Rica.
- Coad, L., Leverington, F., Knights, K., Geldmann, J., Eassom, A., Kapos, V., Kingston, N., de Lima, M., Zamora, C., Cuadros, I., Nolte, C., Burgess, N. D., Hockings, M. (2015): Measuring impact of protected area management interventions: current and future use of the Global Database of Protected Area Management Effectiveness. *Philos. Trans. R. Soc. B.*, 370: 20140281.
- Coulter, M. (2008): *Strategic management in action*. Prentice Hall, New Jersey. 110pp.
- Croft, R. (2008): Administrative foundations of management of protected areas. Handouts for the MSc programme „Management of protected areas“. University of Klagenfurt, Austria.

- Черовић, С. (2003): Менаџмент у туризму. Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Чолић, Д. Б. (1978): Нека питања националних и регионалних паркова у Југославији. Републички завода за заштиту природе СР Србије. Београд.
- Walter, K. S., Gillet, H. J. (eds.) (1998): 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. Compiled by the World Conservation Monitoring Center. IUCN – The World Conservation Union, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. Ixiv + 862 pp.
- Williams, C. (2010): Principi menadžmenta – MGMT. DATA STATUS, Beograd.
- Worboys, G. L., Lockwood, M., de Lacy, T. (2005): Protected Area Management: Principles and Practice. Oxford University Press.
- Worboys, G. L., Winkler, C. (2006): Process of management, in M. Lockwood, G. L. Worboys, A Kothari (eds.): Managing Protected Areas: A global guide, pp. 146-163, Earthscan, London.
- Worboys, G. L., Trzyna, T. (2015): Managing protected areas, in G. L. Worboys, M. Lockwood, A. Kothari, S. Feary, I. Pulsford (eds.): Protected Area Governance and Management, pp. 207–250, ANU Press, Canberra.
- Whyte, A., Ofir, Z. (2004): The Knowledge Products and Services Study: Addendum to the 2004 External Review of the IUCN Commissions. IUCN, Gland, Switzerland.
- WWF (2007): Management Effectiveness Tracking Tool. Reporting Progress at Protected Area Sites, 2nd ed. WWF and The World Bank.

Остали извори

- АПР (2020): Агенција за привредне регистре. <http://pretraga2.apr.gov.rs/unifiedentitysearch>
- Бања Русанда (2020): Бања Русанда, <https://banjarusanda.rs/>
- Bern Convention (2020): Bern Convention. Presentation of the Bern Convention. <https://www.coe.int/en/web/bern-convention/presentation>
- Војводинашуме (2020): Информатор ЈП „Војводинашуме“. <http://www.vojvodinasume.rs/preduzece/informator-jp-vojvodinasume/>
- Град Панчево (2020): Званична презентација Града Панчева. ДВП Тамиш Дунав. http://arhiva.pancevo.rs/DVP_T%D0%B0mis_Dun%D0%B0v-314-1-2946
- ДТД Рибарство (2020): Профил компаније. <https://www.dtdribarstvo.com/general.php?id=37>
- ЕЕА (2020): European Environment Agency, Eionet. Central Data Depository. <http://cdr.eionet.europa.eu/help/natura2000>
- ЕЕА (2020): European Environment Agency. Natura 2000 Barometer. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/dashboards/natura-2000-barometer>
- Закон о заштити природе, „Сл. гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010.
- Закон о заштити природе, „Сл. гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – испр., 14/2016, 95/2018 - др. закон.
- Закон о јавним предузећима, „Сл. гласник РС“, бр. 119/2012.
- Закон о министарствима, „Сл. гласник РС“, бр. 128/2020.
- Закон о накнадама за коришћење јавних добара, „Сл. гласник РС“, бр. 95/2018, 49/2019, 86/2019 – усклађени дин. изн.
- Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/2001.
- Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, „Сл. гласник РС“, бр. 88/2010.
- Законом о утврђивању надлежности АПВ, „Сл. гласник РС“, бр. 99/2009, и 67/2012 – одлука УС.
- Закон о Влади, „Сл. гласник РС“, бр. 55/2005, 71/2005 - испр., 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012 - одлука УС, 72/2012, 7/2014 - одлука УС, 44/2014 и 30/2018 - др. закон.
- Закон о водама, „Сл. гласник РС“, бр. 30/2010, 93/2012.
- ЗЗПС (2017): Завод за заштиту природе Србије. Заштићена подручја. <http://www.zzps.rs/wp/zasticena-podrucja/>
- ЗЗПС (2020): Завод за заштиту природе Србије. Заштита природе у Србији. <http://www.zzps.rs/wp/osnovne-informacije/?script=lat>
- IRF (2020): International Ranger Federation. <https://www.internationalrangers.org/>
- IUCN (2020b): International Union for Conservation of Nature. About. <https://www.iucn.org/about#how>
- ЈП „НПФГ“ (2019): Информатор о раду ЈП „Национални парк Фрушка гора“. Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“, Сремска Каменица.

- ЈП „Палић – Лудаш“ (2017): Статут Јавног предузећа „Палић – Лудаш“, Палић.
- ЈП ЗУВ (2011): Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године. Јавно предузеће „Завод за урбанизам Војводине“.
- ЈПКУ „Комуналац“ (2017): Статут Јавног предузећа за комуналне услуге „Комуналац“ Бечеј. Бечеј.
- Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, „Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 56/1974.
- Ловачко удружење Нови Бечеј (2020): Оснивање. <http://www.lovackoudruzenjenb.com/>
- Министарство одбране РС (2020): Сектор за материјалне ресурсе. <http://www.mod.gov.rs/lat/4319/sekto-r-za-materijalne-resurse-4319>
- Национални програм заштите животне средине, „Сл. гласник РС“, бр. 12/2010.
- Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара, „Сл. гласник РС“, бр. 33/2012.
- Одлука о образовању Комисије Републике Србије за сарадњу са Организацијом уједињених нација за просвету, науку и културу (UNESCO), „Сл. гласник РС“, бр. 91/2007.
- Plantlife (2020): Plantlife. Important Plant Areas. <http://www.plantlifeipa.org/about>
- Правилник о категоризацији заштићених природних добара, „Сл. гласник РС“, бр. 30/1992.
- Правилник о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја, „Сл. гласник РС“, бр. 97/2015.
- Protected Planet (2020): Protected Planet. Protected Areas (WDPA). <https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/wdpa>
- Public Health Notes (2017): <https://www.publichealthnotes.com/differences-effectiveness-efficiency/>
- ПЗЗП (2020): База података, Модул: Покрајински регистар. Покрајински завод за заштиту природе. Нови Сад.
- Ramsar (2020a): Ramsar. The Wise Use of Wetlands. <https://www.ramsar.org/about/the-wise-use-of-wetlands>
- Ramsar (2020b): Ramsar. Wetlands of International Importance (Ramsar Sites). <https://www.ramsar.org/about/wetlands-of-international-importance-ramsar-sites>
- РГ „Ечка“ а.д. (2012): Статут, Рибарско газдинство „Ечка“ а.д., Лукино Село. Луконо Село.
- Специјална болница за рехабилитацију „Русанда“ (2007): Статут Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“, Меленци.
- Стратегија заштите природе Републике Србије за период од 2019. до 2025. године – Предлог, Влада Републике Србије, 2018.
- Туристичка организација Општине Рума (2020): Туристичка организација Општине Рума. О нама. <http://rumatourism.com/sr/turisticka-organizacija-opstine-ruma/>
- UNEP-WCMC and IUCN (2018): Protected Planet: The World Database on Protected Areas (WDPA), July 2018 version. www.protectedplanet.net
- UNESCO.int (2020): UNESCO.int for Member States and their National Commissions. <http://www.unesco.org/new/en/member-states/>
- UNESCO MaB (2020): Man and the Biosphere (MAB) Programme. <https://en.unesco.org/mab>
- UNESCO WHC (2020a): UNESCO World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/>
- UNESCO WHC (2020b): UNESCO Serbia. <https://whc.unesco.org/en/statesparties/rs>
- Уредба о ближим критеријумима, начину обрачуна и поступку наплате накнаде за коришћење заштићеног подручја, „Сл. гласник РС“, бр. 43/2010.
- Уредба о еколошкој мрежи, „Сл. гласник РС“, бр. 102/2010.
- Устав Републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006.
- CBD (2010a): COP 10 Decision X/31, 19a. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal. <https://www.cbd.int/decision/cop/?id=12297>
- CBD (2010b): COP 10 Decision X/2. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal. <https://www.cbd.int/decision/cop/?id=12268>
- CBD (2011): Strategic Plan for Biodiversity and the Aichi Targets. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal. <https://www.cbd.int/doc/strategic-plan/2011-2020/Aichi-Targets-EN.pdf>
- CBD (2020): Convention on Biological Diversity. List of Parties. <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>
- WCPA (2020): World Commission on Protected Areas. About. <https://www.iucn.org/commissions/world-commission-protected-areas/about>
- WWF (2020a): WWF. About Us. <https://www.worldwildlife.org/about>
- WWF (2020b): WWF. Protected Areas. https://wwf.panda.org/our_work/our_focus/biodiversity/protected_areas/

11. ПРИЛОЗИ

11.1 Прилог 1: УПИТНИК ЗА УПРАВЉАЧЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА

Упитник за управљаче заштићених подручја, који је коришћен као „алат“ за потребе истраживања у овој дисертацији, састоји се из 9 образаца и то:

Образац 1: Општи подаци о управљачу заштићеног подручја;

Образац 2: Финансије;

Образац 3: Управљачка акта;

Образац 4: Пројекти;

Образац 5: Мониторинг;

Образац 6: Образовни програми, промотивне манифестације, едукације;

Образац 7: Активности које су у супротности са актом о заштити, прекршајима итд.;

Образац 8: Захтеви у вези са активностима које су од утицаја на природу;

Образац 9: Утицаји на заштићено подручје.

Упитник је стандардизован од стране надлежних стручних институција, усклађен је са прописима Републике Србије и ЕУ, док је валидацију добио од парламената АП Војводине и Републике Србије.

Истраживање је извршено у периоду фебруар - мај 2015. године. Сви обрасци упитника, попуњени од стране анкетираних управљача заштићених подручја из узорка, се чувају у архиви Департмана за индустријско инжењерство и менаџмент Факултета техничких наука у Новом Саду и код аутора.

Изглед и садржај образаца овог упитника дат је у наставку.

ОБРАЗАЦ 1

Упитник за Управљаче		ОБРАЗАЦ 01				
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ						
Општи подаци о управљачу заштићеног подручја						
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:						
Датум попуњавања обрасца:						
Име и презиме особе која попуњава образац:						
Функција/радно место:						
Контакт (тел, моб, email):						
Назив Управљача:						
Организациони тип (власништво):		Остало:				
Назив организационе подјединице Управљача:						
Основна делатност:						
Адреса:						
email адреса:						
веб адреса:						
контакт телефон (и):						
Укупан број запослених:		Укупан број запослених у стручној служби заштите:				
		др/мр/ мсц/спец:	висока:	виша:	средња:	основна:
Број запослених у чуварској служби:						
Број реализованих и започетих пројеката, посвећених заштити природе, у периоду 2010 - 2014:						
Да ли је рађен мониторинг (праћење) природних вредности у периоду 2010 - 2014?						
Да ли сте у периоду 2010. - 2014. године реализовали/учествовали у образовним програмима, промотивним манифестацијама посвећених заштити природе?						
Да ли су представници ваше институције учествовали у програмима едукације (обуке, радионице, семинари, конференције), а у вези са процесом хармонизације законодавства РС са правним тековинама ЕУ у области заштите природе, а која се односи на примени Директиве о птицама, Директиве о стаништима, Оквирне директиве о водама, ...?						

Степен аутоматизације обраде података									
Да ли постоје ел. базе података?									
теме постојећих база:	административни подаци		<i>(Уписати ДА у кућицу поред опције која постоји)</i>						
	флора и фауна и њихова станишта								
	геодиверзитет								
	предеони диверзитет								
	мере заштите које се предузимају								
	просторни подаци (GIS)								
	остало (наведите шта):								
Да ли постоји стални приступ интернету? (да/не)									
Веб адреса презентације заштићеног подручја (ако постоји):									
Туризам									
Који облици туристичких садржаја постоје у заштићеном подручју:	туристичке стазе		<i>(Уписати ДА у кућицу поред опције која постоји)</i>						
	осматрачнице								
	лов								
	риболов								
	посебни обиласци (брод, фијакер,...)								
	центар за посетиоце								
	организоване туре								
	остало (наведите шта):								
Број посетилаца:			Број лежајева:						
2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Број продатих улазница:			Број ноћења:						
2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014

Које информације још поседујете, а сматрате да би могли бити од користи за израду Извештаја, у вези са:	
врстама (аутохтоним, алохтоним, инвазивним, ендемичним, реликtnим, угроженим....)	
стаништима	
пределима	
климатским променама	
мониторингу природних вредности	
разним утицајима (природним и антропогеним), како позитивним тако и негативним	
пројектима и добијеним резултатима	
другим тематским целинама Извештаја у складу са предлогом садржаја који вам достављамо у прилогу	
Наведите предлоге за унапређење стања и управљања у заштићеном подручја	

ОБРАЗАЦ 2

Упитник за Управљаче		ОБРАЗАЦ 02	
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ			
Финансије			
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:			
Датум попуњавања обрасца:			
Име и презиме особе која попуњава образац:			
Функција/радно место:			
Контакт (тел, моб, email):			
2010	ПРИХОДИ:	РАСХОДИ:	
	Средства Буџета РС		Чување ЗП
	Средства Буџета АПВ		Праћећи трошкови
	Сред. Буџета јед. локалне самоуправе		Управљање посетиоцима
	приходи од обављања основне делатности		Праћење и унапређење стања ЗП
	Приходи од накнада за коришћење ЗП		Уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса
	Остали сопствени приходи		Остали некатегорисани трошкови
	Средства донација, поклона и помоћи		
	Пројекти		
Остала средства			
2011	ПРИХОДИ:	РАСХОДИ:	
	Средства Буџета РС		Чување ЗП
	Средства Буџета АПВ		Праћећи трошкови
	Средства Буџета јед. локалне самоуправе		Управљање посетиоцима
	приходи од обављања основне делатности		Праћење и унапређење стања ЗП
	Приходи од накнада за коришћење ЗП		Уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса
	Остали сопствени приходи		Остали некатегорисани трошкови
	Средства донација, поклона и помоћи		
	Пројекти		
Остала средства			

2012	ПРИХОДИ:		РАСХОДИ:	
	Средства Буџета РС		Чување ЗП	
	Средства Буџета АПВ		Пратећи трошкови	
	Средства Буџета јед. локалне самоуправе		Управљање посетиоцима	
	приходи од обављања основне делатности		Праћење и унапређење стања ЗП	
	Приходи од накнада за коришћење ЗП		Уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса	
	Остали сопствени приходи		Остали некатегорисани трошкови	
	Средства донација, поклона и помоћи			
	Пројекти			
Остала средства				
2013	ПРИХОДИ:		РАСХОДИ:	
	Средства Буџета РС		Чување ЗП	
	Средства Буџета АПВ		Пратећи трошкови	
	Средства Буџета јед. локалне самоуправе		Управљање посетиоцима	
	приходи од обављања основне делатности		Праћење и унапређење стања ЗП	
	Приходи од накнада за коришћење ЗП		Уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса	
	Остали сопствени приходи		Остали некатегорисани трошкови	
	Средства донација, поклона и помоћи			
	Пројекти			
Остала средства				
2014	ПРИХОДИ:		РАСХОДИ:	
	Средства Буџета РС		Чување ЗП	
	Средства Буџета АПВ		Пратећи трошкови	
	Средства Буџета јед. локалне самоуправе		Управљање посетиоцима	
	приходи од обављања основне делатности		Праћење и унапређење стања ЗП	
	Приходи од накнада за коришћење ЗП		Уређење простора и одрживо коришћење природних ресурса	
	Остали сопствени приходи		Остали некатегорисани трошкови	
	Средства донација, поклона и помоћи			
	Пројекти			
Остала средства				
Напомена				

ОБРАЗАЦ 3

Упитник за Управљаче		ОБРАЗАЦ 03	
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ			
Управљачка акта			
НАЗИВ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА:			
Датум попуњавања обрасца:			
Име и презиме особе која попуњава образац:			
Функција/ратно место:			
Контакт (тел, моб, email):			
Да ли постоји план управљања? (да/не)			
Важи за период од (године)		до	
Да ли постоји сагласност на План управљања? (да/не)			
Напомена:			

ГОДИШЊИ ПРОГРАМИ:		
2010	Да ли постоји годишњи програм? (да/не)	
	Да ли постоји сагласност надлежног органа? (да/не)	
	Напомена:	
2011	Да ли постоји годишњи програм? (да/не)	
	Да ли постоји сагласност надлежног органа? (да/не)	
	Напомена:	
2012	Да ли постоји годишњи програм? (да/не)	
	Да ли постоји сагласност надлежног органа? (да/не)	
	Напомена:	
2013	Да ли постоји годишњи програм? (да/не)	
	Да ли постоји сагласност надлежног органа? (да/не)	
	Напомена:	
2014	Да ли постоји годишњи програм? (да/не)	
	Да ли постоји сагласност надлежног органа? (да/не)	
	Напомена:	
Да ли постоји Одлука о накнадама? (да/не)		
Важећа Одлука је донета (година):		
Напомена:		
Да ли постоји Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби? (да/не)		
Важећи Правилник је донет (година):		
Напомена:		
Остали акти:		
Напомена:		

ОБРАЗАЦ 4

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 04
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Пројекти	
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радно место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена	

НАЗИВ ПРОЈЕКТА:			
НИВО ПРОЈЕКТА: <i>(опције одговора: национални, међународни, остало)</i>			
ДА ЛИ СТЕ НОСИЛАЦ ПРОЈЕКТА? <i>(опције одговора: да/не)</i>			
ИМЕ НОСИОЦА ПРОЈЕКТА: <i>(уколико нисте ви носиоц пројекта)</i>			
ТРАЈАЊЕ ПРОЈЕКТА <i>(навести године)</i>	од		до
ОПИС АКТИВНОСТИ НА ПРОЈЕКТУ:			
ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:			
БУЏЕТ ПРОЈЕКТА: <i>(навести износ и валуту)</i>			
НАПОМЕНА:			

ОБРАЗАЦ 5

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 05
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Мониторинг	
НАЗИВ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радно место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена	
Да ли је рађен мониторинг врста 2010 (да/не) ?	☐
<i>Уколико јесте наведите које су то врсте и станишта, тј. теме мониторинга у обрасцу за 2010. год.</i>	
Да ли је рађен мониторинг врста 2011 (да/не) ?	☐
<i>Уколико јесте наведите које су то врсте и станишта, тј. теме мониторинга у обрасцу за 2011. год.</i>	
Да ли је рађен мониторинг врста 2012 (да/не) ?	☐
<i>Уколико јесте наведите које су то врсте и станишта, тј. теме мониторинга у обрасцу за 2012. год.</i>	
Да ли је рађен мониторинг врста 2013 (да/не) ?	☐
<i>Уколико јесте наведите које су то врсте и станишта, тј. теме мониторинга у обрасцу за 2013. год.</i>	
Да ли је рађен мониторинг врста 2014 (да/не) ?	☐
<i>Уколико јесте наведите које су то врсте и станишта, тј. теме мониторинга у обрасцу за 2014. год.</i>	

2010		
НАВЕСТИ НАЗИВЕ ТЕМА:	ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:	да ли су добијени подаци унети у ел. базу података (да/не):

2011		
НАВЕСТИ НАЗИВЕ ТЕМА:	ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:	да ли су добијени подаци унети у ел. базу података (да/не) :

2012		
НАВЕСТИ НАЗИВЕ ТЕМА:	ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:	да ли су добијени подаци унети у ел. базу података (да/не) :

2013		
НАВЕСТИ НАЗИВЕ ТЕМА:	ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:	да ли су добијени подаци унети у ел. базу података (да/не) :

2014		
НАВЕСТИ НАЗИВЕ ТЕМА:	ЛИНК И/ИЛИ ЛИТЕРАТУРНИ ЦИТАТ ИЗВЕШТАЈА О ПРОЈЕКТУ:	да ли су добијени подаци унети у ел. базу података (да/не) :

ОБРАЗАЦ 6

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 06
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Образовни програми, промотивне манифестације, едукације	
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радно место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена	

Унесите податке о свакој едукацији запослених.				
Тип активности : ЕДУКАЦИЈА ЗАПОСЛЕНИХ				
тема или назив:	Реализатор:	време реализације (описно):	Број учесника:	Напомена

ОБРАЗАЦ 7

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 07
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Активности које су у супротности са актом о заштити, прекршајима итд.	
НАЗИВ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радno место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена	

2013	
Унесите податке о активностима у супротности са актом о заштити, прекршајима итд. које су се десиле у 2013. год.	
Активност у супротности са актом о заштити, прекршај, итд.	Напомена:

2014	
Унесите податке о активностима у супротности са актом о заштити, прекршајима итд. које су се десиле у 2014. год.	
Активност у супротности са актом о заштити, прекршај, итд.	Напомена:

ОБРАЗАЦ 8

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 08
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Захтеви у вези са активностима који су од утицаја на природу	
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радno место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена	

Наведите податке о захтевима у вези са активностима који су од утицаја на природу, сходно чл. 68 тачка 5а Закона о заштити природе (за сваку годину):

2010		
Наведите предмет захтева:	Издата сагласност (да/не)	Напомена:

2011		
Наведите предмет захтева:	Издата сагласност (да/не)	Напомена:

Наведите податке о захтевима у вези са активностима који су од утицаја на природу, сходно чл. 68 тачка 5а Закона о заштити природе (за сваку годину):

2012		
Наведите предмет захтева:	Издата сагласност (да/не)	Напомена:

Наведите податке о захтевима у вези са активностима који су од утицаја на природу, сходно чл. 68 тачка 5а Закона о заштити природе (за сваку годину):

2013		
Наведите предмет захтева:	Издата сагласност (да/не)	Напомена:

Наведите податке о захтевима у вези са активностима који су од утицаја на природу, сходно чл. 68 тачка 5а Закона о заштити природе (за сваку годину):

2014		
Наведите предмет захтева:	Издата сагласност (да/не)	Напомена:

ОБРАЗАЦ 9

Упитник за Управљаче	ОБРАЗАЦ 09
ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2010. - 2014. ГОДИНЕ	
Утицаји на заштићено подручје	
НАЗИВ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА:	
Датум попуњавања обрасца:	
Име и презиме особе која попуњава образац:	
Функција/радno место:	
Контакт (тел, моб, email):	
Напомена:	

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
A	Пољопривреда				
A02.01	Интезивирање пољопривредне производње				
A02.03	Пренамена травнатих површина у обрадиве				
A03	Косидба на травнатим површинама				
A03.03	Напуштање/недостатак косидбе				
A04	Испаша				
A04.03	Напуштање узгоја стоке, недостатак испаше				
A05	Узгој стоке и других животиња (без испаше)				
A06	Годишњи и вишегодишњи зељасти усеви				
A07	Употреба биоцида, хормона и хемикалија				
A08	Ђубрење				
A09	Наводњавање				
A10	Својинско реструктурирање пољопривредног земљишта				
A10.01	Уклањање живица и честара или ниског растиња				
A10.02	Уклањање камених зидова и потпорних зидова				
A11	Пољопривредне активности које нису претходно наведене				
B	Шумарство				
B01.01	Садња шума на отвореном (аутохтоне врсте)				
B01.02	Вештачка садња на отвореном (алохтоне врсте)				
B02	Управљање шумама и засадима и њихово коришћење				
B02.02	Крчење шума				
B02.03	Уклањање шибља				
B02.04	Уклањање мртвог и умирућег дрвећа				
B02.05	Неинтензивна производња дрвне грађе (остављање мртвог дрвећа/старих стабала нетакнутих)				
B02.06	Проредна сеча				
B03	Експлоатација шуме без расађивања или природног обнављања				
B04	Употреба биоцида, хормона и хемикалија (шумарство)				
B05	Употреба ђубрива (шумарство)				
B06	Напасање у шумама/шумским подручјима				
B07	Активности у области шумарства које нису претходно наведене				

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
C	Рударство, вађење сировина и производња енергије				
C01	Рад рудника и каменолома				
C01.01	Вађење песка и шљунка				
C01.02	Лежишта глине и иловаче				
C01.03	Вађење тресета				
C01.04.01	Површински копови				
C01.04.02	Подземни копови				
C01.05	Експлоатација соли				
C01.06	Геотехничко испитивање				
C01.07	Рударство и активности вађења сировина које нису претходно наведене				
C02	Испитивање и експлоатација нафте или гаса				
C03.01	Употреба геотермалних извора енергије				
C03.02	Употреба соларне енергије				
C03.03	Производња енергије из ветра				
C03.04	Производња енергије из плимe и осеке				
D	Транспорт и инфраструктура				
D01.01	Путеви, стазе и бициклистичке стазе				
D01.02	Путеви и аутопутеви				
D01.03	Паркиралишта и паркинг простори				
D01.04	Железнички саобраћај и брзе пруге				
D01.05	Мост и прелаз				
D01.06	Тунел				
D02.01	Струја и телефонске линије				
D02.02	Цевоводи				
D02.03	Комуникациони предајници и антене				
D02.09	Други видови преноса енергије				
D03.01	Лучке области				
D03.02	Руте бродова				
D04	Аеродроми и авио руте				
D05	Побољшан приступ локацији				

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
D06	Други видови транспорта и комуникација				
E	Урбанизација, развој стамбених и комерцијалних објеката				
E01	Урбанизована подручја и насеља				
E02	Индустријске или комерцијалне области				
E03	Отпади				
E04	Изграђени објекти и изградња у пределу				
E05	Складиштење материјала				
E06	Други видови урбанизације, индустријске и пратеће активности				
F	Коришћење других биолошких ресурса, осим пољопривредних и шумарских				
F01	Морска и слатководна аквакултура				
F02	Рибарство и експлоатација из водних ресурса				
F02.01	Професионални пасивни риболов				
F02.02	Професионални активни риболов				
F02.03	Рекреативни риболов				
F03	Лов и сакупљање дивљих животиња (терестричних)				
F03.01	Лов				
F03.02	Узимање и уклањање животиња (терестричних)				
F04	Узимање/уклањање терестричних биљних врста и осталих врста				
F06	Лов, риболов или сакупљање које није претходно наведено				
F06.01	Центри за гајење дивљачи/птица				
G	Ометање и узнемиравање од стране човека				
G01	Спортови и рекреативне активности на отвореном				
G01.01	Наутички спортови				
G01.02	Пешачење, јахање и немоторизована возила				
G01.03	Моторизована возила				
G01.04	Планинарење, пењање по стенама и спелеологија				
G01.05	Једриличарство, параглајдинг, лет балоном				
G01.06	Скијање и скијање ван скијашких стаза				
G01.07	Све врсте роњења				
G01.08	Други спортови и рекреативне активности на отвореном				

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
G02	Спортска и рекреативна инфраструктура				
G03	Интерпретативни центри				
G04	Употреба у војне сврхе и грађански немири				
G05	Остали видови упада и узнемиравања				
H	Загађење				
H01	Загађење површинских вода (лимнолошких и копнених, морских и бракичних)				
H02	Загађење подземних вода (из једног извора и дифузно)				
H04	Аерозагађење, загађивачи у ваздуху				
H05	Загађење земљишта и чврсти отпад (осим испуштања загађивача)				
H06.01	Бука, загађење од буке				
H06.02	Светлосно загађење				
H07	Други видови загађења				
I	Инвазивне и друге проблематичне врсте и гени				
I01	Инвазивне алохтоне врсте				
I02	Проблематичне аутохтоне врсте				
I03	Интродукован генетски материјал, ГМО				
J	Модификације природног система				
J01	Пожари и сузбијање пожара				
J02	Промене у хидрауличким условима које је изазвао човек				
J02.02	Уклањање седимената (блато, итд.)				
J02.03	Каналисање и усмеравање водотокова				
J02.04	Модификовање плаваљена				
J02.05	Модификовање хидрографског функционисања (опште)				
J02.06	Црпљење површинских вода				
J02.07	Црпљење подземне воде				
J02.08	Повећање нивоа подземних вода/вештачко прихрањивање подземне воде				
J02.09	Продор слане воде у подземне токове				
J02.10	Управљање воденом и обалском вегетацијом за потребе исушивања				
J02.11	Стопа таложења муља, депоновање извађених наслага муља				
J02.12	Насипи, утврде, вештачке плаже				

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
J02.13	Напуштање управљања водним телима				
J03	Друге модификације екосистема				
K	Природни биотички и абиотички процеси (без непогода)				
K01.01	Ерозија				
K01.02	Замуљивање				
K01.03	Исушивање				
K01.04	Потапање				
K01.05	Салинизација земљишта				
K02.01	Промена састава врста (сукцесија)				
K02.02	Акумулирање органског материјала				
K02.03	Еутрофизација (природна)				
K02.04	Закишељавање (природно)				
K03.01	Компетиција (фауна)				
K03.02	Паразитизам (фауна)				
K03.03	Уношење болести (патогени микроби)				
K03.04	Предаторство				
K03.05	Антагонизам као последица интродукције врста				
K03.06	Антагонизам са домаћим животињама				
K03.07	Други облици конкуренције између врста фауне				
K04.01	Компетиција (флора)				
K04.02	Паразитизам (флора)				
K04.03	Уношење болести (патогени микроби)				
K04.04	Недостатак опрашивача				
K04.05	Штета од хербивора (укључујући дивљач)				
K05	Смањен фекундитет/инбридинг депресија				
K06	Други облици или мешовити облици конкуренције међу врстама унутар флоре				
L	Геолошки догађаји, природне непогоде				
L01	Вулканска активност				
L02	Плимски талас, цунами				
L03	Земљотрес				

		Утицај: позитиван, неутралан, негативан Интензитет : висок, средњи, низак			
		Унутар заштићеног подручја		Око заштићеног подручја	
		Утицај:	Интензитет:	Утицај:	Интензитет:
L04	Лавина				
L05	Урушавање терена, клизиште				
L06	Подземно урушавање				
L07	Олуја, циклон				
L08	Плављење (природни процес)				
L09	Пожар (природни)				
L10	Друге природне катастрофе				
M	Климатске промене				
M01	Промене у абиотичким условима				
M01.01	Температурне промене (нпр. пораст температуре и екстремне температуре)				
M01.02	Суша и мање падавине				
M01.03	Плављење и пораст падавина				
M01.04	Промене pH вредности				
M01.05	Промене у водотоку (лимнолошке, плимске и океанске)				
M01.06	Промене у изложености таласима				
M01.07	Промене нивоа мора				
M02	Промене биотичких услова				
M02.01	Промене у стаништима				
M02.02	Десинхронизација процеса				
M02.03	Опадање бројности или нестајање врста				
M02.04	Миграција врста (природна)				
U	Непознати угрожавајући фактори или притисци				

Овај Образац чини саставни део докторске дисертације, односно докторског уметничког пројекта који се брани на Универзитету у Новом Саду. Попуњен Образац се коричи иза текста докторске дисертације, односно докторског уметничког пројекта.

План третмана података

Назив пројекта/истраживања
Модел процене ефективности управљања заштићеним подручјима у АП Војводини
Назив институције/институција у оквиру којих се спроводи истраживање
а) Факултет техничких наука у Новом Саду б) 30 заштићених подручја, односно 21 управљач у АП Војводини в) Покрајински завод за заштиту природе
Назив програма у оквиру ког се реализује истраживање
Истраживање је реализовано за потребе израде докторске дисертације и није рађено у оквиру пројектних активности другог типа.
1. Опис података
<p>1.1 Врста студије</p> <p><i>Укратко описати тип студије у оквиру које се подаци прикупљају</i></p> <p>Докторска дисертација</p> <p>Основни циљ истраживања је развој модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима у Републици Србији, на примеру АП Војводине, заснован на карактеристикама тих подручја и њихових управљача, законским прописима и препорукама међународних организација из ове области. У истраживању су анализирани: литературни извори везани за правни аспект заштите природе и заштићених подручја и прилази управљању заштићеним подручјима. Емпиријски део истраживања је извршен на узорку који чине заштићена подручја већа од 100ha, у АП Војводини. Применом одговарајуће методологије анализирани су карактеристике заштићених подручја и управљача, са фокусом на карактеристике које одређују ефективност управљања тим подручјима. Истраживање је омогућило развој специфичног модела процене ефективности управљања заштићеним подручјима. Провера развијеног модела, на истраживаном узорку, показала је функционалност и примењивост у општем смислу, односно за потребе система заштите природе Републике Србије.</p> <p>1.2 Врсте података</p> <p>☒ а) квантитативни</p> <p>☒ б) квалитативни</p> <p>1.3 Начин прикупљања података</p> <p>☒ а) анкете, упитници, тестови</p> <p>б) клиничке процене, медицински записи, електронски здравствени записи</p> <p>в) генотипови: навести врсту _____</p> <p>☒ г) административни подаци: <u>Подаци о заштићеним подручјима и њиховим управљачима - из АПР и студија заштите</u></p> <p>д) узорци ткива: навести врсту _____</p> <p>ђ) снимци, фотографије: навести врсту _____</p> <p>е) текст: <u>Законски и подзаконски акти, конвенције, приручници и друга литература из области истраживања</u></p> <p>ж) мапа, навести врсту _____</p> <p>з) остало: описати _____</p>

1.4 Формат података, употребљене скале, количина података

1.4.1 Употребљени софтвер и формат датотеке:

- а) Excel фајл, датотека .xlsx
- б) SPSS фајл, датотека statis.exe
- с) PDF фајл, датотека _____
- д) Текстфајл, датотека _____
- е) JPG фајл, датотека _____
- ф) Остало _____

1.4.2 Број записа (код квантитативних података)

- а) број варијабли 840
- б) број мерења (испитаника, процена, снимака и сл.) 30

1.4.3 Поновљена мерења

- а) да
- б) не

Уколико је одговор да, одговорити на следећа питања:

- а) временски размак између поновљених мера је _____
- б) варијабле које се више пута мере односе се на _____
- в) нове верзије фајлова који садрже поновљена мерења су именоване као _____

Напомене: _____

Да ли формати и софтвер омогућавају дељење и дугорочну валидност података?

- а) Да
- б) Не

Ако је одговор не, образложити _____

2. Прикупљање података

2.1 Методологија за прикупљање/генерисање података

2.1.1 У оквиру ког истраживачког нацрта су подаци прикупљени?

- а) експеримент, навести тип _____
- б) корелационо истраживање: Корелациона и компарациона анализа прикупљених података
- в) анализа текста: Анализа обавеза из законских и подзаконских аката и конвенција, ставова у приручницима и другој литератури из области истраживања
- г) остало, навести шта _____

2.1.2 Навести врсте мерних инструмената или стандарде података специфичних за одређену научну дисциплину (ако постоје).

Варијабле и степен ефективности управљања заштићеним подручјима су представљени нумеричким вредностима.

2.2 Квалитет података и стандарди

2.2.1 Третман недостајућих података

- а) Да ли матрица садржи недостајуће податке? Да Не

Ако је одговор да, одговорити на следећа питања:

- а) Колики је број недостајућих података? _____
 б) Да ли се кориснику матрице препоручује замена недостајућих података? Да Не
 в) Ако је одговор да, навести сугестије за третман замене недостајућих података

2.2.2 На који начин је контролисан квалитет података? Описати

У припремној фази, управљачи су пре попуњавања упитника добили детаљне инструкције о начину попуњавања упитника.

2.2.3 На који начин је извршена контрола уноса података у матрицу?

Податке је у матрицу уносио аутор дисертације. Пре анализе, извршена је допуна података који се налазе у АПР-у и података из студија заштите.

3. Третман података и пратећа документација

3.1. Третман и чување података

3.1.1 Подаци ће бити депоновани у CRIS репозиторијуму.

3.1.2 URL адреса: <https://cris.uns.ac.rs/searchDissertations.jsf>

3.1.3 DOI _____

3.1.4 Да ли ће подаци бити у отвореном приступу?

а) Да

б) Да, али после ембарга који ће трајати до _____

в) Не

Ако је одговор не, навести разлог _____

3.1.5 Подаци неће бити депоновани у репозиторијум, али ће бити чувани.

Образложење

3.2 Метаподаци и документација података

3.2.1 Који стандард за метаподатке ће бити примењен? Стандард који примењује CRIS

3.2.1 Навести метаподатке на основу којих су подаци депоновани у репозиторијум.

Бањац Никола (2020): Модел процене ефективности управљања заштићеним подручјима у АП Војводини. CRIS data.

Ако је потребно, навести методе које се користе за преузимање података, аналитичке и процедуралне информације, њихово кодирање, детаљне описе варијабли, записа итд.

3.3 Стратегија и стандарди за чување података

3.3.1 До ког периода ће подаци бити чувани у репозиторијуму? Неограничено

3.3.2 Да ли ће подаци бити депоновани под шифром? Да Не

3.3.3 Да ли ће шифра бити доступна одређеном кругу истраживача? Да Не

3.3.4 Да ли се подаци морају уклонити из отвореног приступа после извесног времена?

Да Не

Образложити

4. Безбедност података и заштита поверљивих информација

Овај одељак МОРА бити попуњен ако ваши подаци укључују личне податке који се односе на учеснике у истраживању. За друга истраживања треба такође размотрити заштиту и сигурност података.

4.1 Формални стандарди за сигурност информација/података

Истраживачи који спроводе испитивања с људима морају да се придржавају Закона о заштити података о личности (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html) и одговарајућег институционалног кодекса о академском интегритету.

4.1.1 Да ли је истраживање одобрено од стране етичке комисије? Да Не

Ако је одговор Да, навести датум и назив етичке комисије која је одобрила истраживање

4.1.2 Да ли подаци укључују личне податке учесника у истраживању? Да Не

Ако је одговор да, наведите на који начин сте осигурали поверљивост и сигурност информација везаних за испитанике:

- а) Подаци нису у отвореном приступу
- б) Подаци су анонимизирани
- в) Остало, навести шта

5. Доступност података

5.1 Подаци ће бити

- а) јавно доступни
- б) доступни само уском кругу истраживача у одређеној научној области
- в) затворени

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести под којим условима могу да их користе:

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести на који начин могу приступити подацима:

5.2 Навести лиценцу под којом ће прикупљени подаци бити архивирани.

Ауторство – некомерцијално – без прераде

6. Улоге и одговорност

6.1 Навести име и презиме и мејл адресу власника (аутора) података

Никола Бањац: banjacn@gmail.com

6.2 Навести име и презиме и мејл адресу особе која одржава матрицу с подацима

6.3 Навести име и презиме и мејл адресу особе која омогућује приступ подацима другим истраживачима